

DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ

A KÖZELI KELETEN

BENYOMÁSOK, ÚTIJEGYZETEK
A LEVANTE ORSZÁGAIBÓL

BUDAPEST 1935

STÁDIUM SAJTÓ VÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, VI., RÓZSA-U. 111

A SZERZŐ KIADÁSA

MEGYERY ELLA ELŐSZAVA

Az útleírás ma határozottan virágkorát éli, mint közvetlenül előtte a regényirodalom.

Sokan utaznak és sokan írnak róla — s mily kevesen tudnak utazni s mily kevesen, még kevesebben — tudnak írni róla.

Dezséri Bachó László mindkettőt kitűnően érti. Hogy írni milyen jól tud, azt bizonyíthatja ez a köteg színes írás, — ez a szókkal fotografáló élménysorozat, — hogy utazni milyen jól tud, azt bizonyíthatom én, aki szinte lépésről-lépésre bejártam az itt felvázolt utakat, a Boszporusztól Szíriáig, Palesztinától vissza Rhodoszig s így meg tudom ítélni, hogy amit a szerző mond, nemcsak szórakoztató olvasmány, hanem mélyenszántó történelmi-földrajzi-etnográfiai tanulmány is.

Dezséri Bachó Lászlót nem a mai felületes, divatos útiláz tette világjáróvá. Egy negyedszázad óta rójja rendszeresen a földrészeket, bebarangolta Európa, Ázsia, Afrika, Észak- és Dél-Amerika országait s úti leveleit százszámra küldte haza a pesti lapoknak, — mindig álnév alatt, mert az igazi utazás-gourmet-k szerint, „rangrejtve” szeret vándorolni és ismerkedni a világgal, anélkül, hogy ez megismerkednék vele.

Afrikában tizenhatszor fordult meg... s úgy

érzem, nem véletlen, hogy éppen a Kelet romantikája vonzza. Írástémának mindenesetre ez a legnehezebb, legnehezebb itt kikerülni a giccset s egyéni szemszögből nézni és láttatni az idegen világot, amelyről annyit hallottunk ...

Bachó az a ritka vezető, aki mindig tud újat, érdekeset, lebilincselőt mondani. Mindent felvesz azokból a sajátságokból, amikből egy ország, egy nép lelke összetevődik, de mindent menten fel is dolgozik, leszűr és átrostál a saját emberi és írói egyénisége szerint; nem zsonglőrösködik az impressziókkal s a holt anyagon túl, elsősorban is a jelen, a ma, az élet érdekli.

Keleti utazása, melynek filmszalagja most végigördül az olvasó előtt, kétségtelenül egyik leghívebb tudósítása annak a néma küzdelemnek, amely a haladók Ezeregyéjszaka és a mai józan kor között folyik... akár a szmirnai bazárok szőnyeges fülkéiben ödögünk, akár a keresztes lovagok földjén keressük a régi fanatizmust, akár Ejub szent ciprusai alatt etetjük a Próféta galambjait.

Messzire röpít el a hétköznaptól Bachó László mesélő kedve, csodákat élénkvarázsoló íráskészsége, — de nem is ez a legfontosabb. Az utazásban nem a távolság a döntő... s az ember nem azért utazik, hogy megérkezék, amint ezt minden idők legtehetségesebb utazója, Goethe is megjegyezte.

Az utazás célja mindig: az Élet és az Ember. Aki Bachó László könyvét elolvassa, feltétlen többet tud utána a Közel-Keletről, — de, ami lényegesebb, az Életről és az Emberről is többet tud utána.

ELSŐ RÉSZ:

TÖRÖK FÖLDÖN

ÁT A DARDANELLÁKON

Belepirult az ég az Imbrosz szigete felett leáldozó nap búcsújába és a béke, nyugalom harmonikus csendjében, amelyet csak a tenger végtelen víztükre tud nyújtani naplementekor, nem hallatszik más zaj, mint a Dardanellák, a régiek Hellespontusa felé lihegve rohanó gőzöstől felkavart víz halk csobogása. A hajó szalonjában elhallgatott a zeneszó és az utasok, a fedélzet korlátjára támaszkodva, hallgatva várják a pillanatot, amikor a hajó a fogalomná vált tengerszorosba bekanyarodik, a messzire kinyúló két tengerfok között. Itt volt valahol Dardanus trójai város, amelytől nevét kapta a szoros; távolabb, egy pusztaság mögött, az a halom tűnik fel, ahol valamikor Trója feküdt. A mulandóság árnyainak szárnycsapásait véli hallani az ember, mert kevés helye ávilágnak hatja meg annyira és ébreszt fel benne oly régi emlékeket, mint ez. Néma és elhagyatott. Semmi sem látszik Priamos városából, semmi nyoma az istenek és emberek harcának a., szürkén kopár vidéken, mintha az itt lejátszódott hőstettek csakugyan mesék volnának csupán. Pedig ezekhez képest Xerxes, Nagy Sándor és Caesar későbbi itteni szereplései csak apró, jelentéktelen epizódoknak tűnnek fel ... Xerxes, amikor Görögország ellen indult, két nagy hidat építtetett a Hellespontus fölött; Nagy

Sándor, a hunnok és két ízben a törökök követték Xerxes nyomait a szoroson át és ki tudná megmondani, mi minden fog még történni itt. Hiszen mint a nagy hősöknek, a föld némely pontjának is az a hivatása, hogy gazdagítsa a történelem kincseskamráját örökké emlékezetes, eseményekkel.

Bizánc megvívója, II. Mohamed szultán is felismerte a szoros nagy fontosságát és várakkal rakta meg. Az ő idejéből származik Keddil-Bahr az európai, Szultaniéh-Kalesszi az ázsiai parton. A világháborúban is szerepelt Kum Kaléh és Szeddil-Bahr erősségeket később építették ide. Ezek a török várak mindig híresek voltak arról, hogy korszerű felszerelés tekintetében sohasem tartottak lépést az idővel. 1770-ben például egy orosz hajóraj hajózott át rajta anélkül, hogy az áthatolását a török ágyúk meg tudták volna zavarni. Erre a törökök új ágyúkat hoztak ide, de 1807-ben Duckworth angol admirális utánozta az orosz példát, a várórség nagy megrökönyödésére és az európai hatalmak csodálkozására. Nehogy hasonló esetek megismétlődhessenek, 1841-ben az érdekelt hatalmak kimondották, hogy a törökök engedélye nélkül a Dardanellákon idegen hadihajó nem Tiatolhat át.

Szomorú állapotban találta a várakat a világháború is. Csak a németek rögtönzéseinek köszönhetően a törököt, hogy az erődök előtt az ántánt katonáinak tízezrei hiába véreztek el s a századokon át féltékenyen, de inkább csak elméletileg őrzött bejáratot klasszikus elszántsággal védelmező török tüzérség ágyúi franciák és angolok büszke páncélosait

küldöttek a tenger fenekére, A meddő harcok az antantnak milliárdokba és 300 ezer emberbe kerültek.

Lassít a hajó a nevezetes helyek előtt és minden látszó a szoros két oldalán a tengerre meredő várak összelőtt falaira szegeződik, ahonnan török ágyú nem fog megszólalni többé. A Törökország kapujába állított páncélos leventék, most mint rokkant, világ-talan koldusok bámulnak bele üres szemeikkel, ágyúiktól megfosztott lőréseikkel az alkonyatba. Mellettük is romok: elhagyott ütegek, lerombolt várak és felégetett laktanyák sora. Akárcsak a mi Dunánkat, ezt a szorost is semlegesítették, várakra itt nincsen szükség többé. Az elmúlás hangulata lebeg a török hadidicsőségnek glóriás temetője felett és mindenkit, aki erre elhalad, mélyen meghat az agyon-amputált Törökország tragikus katonasorsa.

Bájos legendára emlékeztet a szoros legkeskenyebb része, ahol a monda szerint Vénusz papnője, Hero lakott az európai parton levő Sestosban, szerelmese pedig, Leander, a szoros ázsiai oldalán, Abydosban. Hogy láthassa kedvesét, Leander minden éjjel átúszta a szorost és Hero lámpát tett ki háza tornyára, nehogy Leander eltévessze az irányt. De egy viharos éjszakán kialudt a lámpa, Leander eltévedt és a tengerbe fűlt. Reggelre a hullámok éppen a nyugtalanul várakozó Hero tornya előtt dobták ki holttestét, mire a kétségbeesett leány a toronyból levetette magát. Ugyanazt a helyet, ahol a mondabéli tragédia történt, 1810-ben Byron is átúszta egy angol tengerésztiszt kíséretében. De most nincsen idő ókori szerelmi tragédiák felett tünődni, mert Csanak

Kalézi város előtt megáll a hajó. Kemál pasa tányérsapkás, cseppet sem törökösen kinéző törökjei, a határőrség emberei szállnak fel, hogy átvizsgálják az útleveleket. Csendben nekiülnek az útlevélgarnadának és cigarettázva, nagyon kényelmesen dolgoznak egész éjszaka. Néhány utas megvárja, míg a messzeségben felpislognak a Márvány tengerre könyöklő Rodostó lámpái, de a legtöbb pihenni tér, hogy a hajnali érkezésnél el ne mulassza azt a csodálatos látványt, amelyet Sztambulnak a reggeli napfényben fürdő aranyos kupolái és minaréi nyújtanak.

A világháború óta többször megfordultam Sztambulban és megfigyeltem, hogy a kikötő forgalma már nem a régi. Ennek az a főoka, hogy amióta Oroszországban szovjeturalom van, az orosz tengeri kereskedelem csökkent, a külfölddel való hajóforgalma nem számottevő. Sztambulban is alig látni orosz gőzöst. Az orosz hajók kimaradását elsősorban Sztambul érzi meg, mert az orosz tengeri forgalmat nagyrészt a Boszporuszon át bonyolították le. Nagy csapást jelentett az itteni tengeri forgalomra az is, hogy a török kormány a szentet és vizet is monopóliummá tette, ami azzal az eredménnyel járt, hogy a Fekete-tenger kikötőivel közlekedő hajók most inkább a görög kikötőkben veszik fel víz- és szén-szükségletüket, ahol olcsóbban jutnak hozzá.

Útlevelünket már átnézték, gyorsan partra szállhatunk. Aki a Keletet várta, most éli át első csalódását. Algir és Tunisz már nagyon elnyugatiasodtak, de a kikötőben a Kelet fezes, burnuszos alakjai fogadják az idegent, akiket Sztambul galatai rakpart-

ján hiába keresünk. Egyik alak furcsább a másiknál: az egyikén hajdani szmoking és szalmakalap, a másikon foltozott ing, csíkos nadrág és nyiszlett sárgacipő, sokan pedig a legkalandosabb összeállítású európai ruhát viselik, a változatosság kedvéért gallér és cipő nélkül. Ezek az itt hamálnak nevezett hordárok, akik az utasok csomagjaiért tülekednek. Közöttük hotelszolgák és ügynökök hadonásznak és boszorkányos ügyességgel cserélik át a különféle szállodák sapka- és karszalagjait. Ha a drága Tokatlian és Pera Palace szállók nem gyakorolják a kívánt vonzóerőt, az élelmes ügynök a Novotny vagy más szerényebb szálloda szószólójává vedlik át, mert földolog az, hogy valamelyiktől megkapja a percentjeit. Görögj és zsidó árusok, üzletet szimatolva, lökdösődnek és öklelik magukat előre a tömegben, amelyről már az első tekintetre megállapítottuk, hogy nem keleti.

A vámhivatalnokok és az aktatáskákkal járkáló rendőrközegek — ezek sem olyan törökök, mint amilyeneket vártunk — eléggé körülményes, a nyugati országok hasonló szerveinek szörszálhasogatására emlékeztető vizsgálatnak vetnek alá mindenkit, aki be akar jutni az új Törökországba.

GALATA ÉS PÉRA

Akárcsak Rómát, a mai Konstantinápolyt is nagyon nehéz alaposan megismerni, mert két nagy — sőt, ha az ázsiai parton fekvő Szkutarit is hozzászámítjuk, három — az Aranyzarv-öböl által teljesen elválasztott és ellentétes jellegű városból áll, de még inkább azért, mert amikor az idegen első felfedező sétájára indul, a látnivalók tömege és sokfélesége azonnal feladja neki a kérdést: mit vár a várostól, történelmet-e, vagy csak hangulatokat? Ha a világtörténelem nagy forgandóságáról akar elmélkedni, zárkózzék be szállodai szobájába és olvassa át, ha ezt otthon nem tette meg, nemcsak a törökök, hanem az egész ókor és középkor történetét, mielőtt Konstantinápoly tanulmányozásához hozzáfog. De ha csak hangulatokat keres, mint a legtöbb turista, menjen át a tulajdonképpeni Sztambulba. Ez majd úgy megejtí, elbájolja hervadó szépségének fájdalmas varázsával, hogy mindig visszavágyik ide, mert örökre beleszeret.

Kr. e. a VII században a görögországi Megara városából, Byzas vezetése alatt telepések vándoroltak ki új azát keresni. Néhány évvel később egy ugyancsak Megarából való görög csoport telepedett le a Márvány-tenger ázsiai partján és Chalcedon városát alapította. Byzas a mai Sztambul helyét válasz-

totta és az új telepet róla nevezték el Bizáncnak. Dárius és Xerxes betörései alkalmával az új város lakóinak javarésze elmenekült, a maradék pedig alávetette magát a perzsáknak s amikor Pausanias görög hajóhada Kr. e. 478-ban elűzte az ellenséget, a többi görög is visszatért. De ez a nagyon kedvező fekvésű város más hódítók figyelmét is felkeltette. Egy sötét éjszakán Macedóniai Fülöp rajtaütéssel akarta elfoglalni, de hirtelen előbújt a félhold a felhők mögül, a várórság észrevette az ellenséget s könnyűszerrel verte vissza. Az egyik verzió szerint innen származik a félhold tisztelete. A másik azt meséli, hogy Fülöp kudarcát Diana istennő közbelépése okozta, akit a bizánciak a félholddal személyesítettek meg. Régi bizánci pénzekben valóban szerepel a félhold és a csillag, mint a mostani török lobogón. Ez volt Bizánc város legrégebb címe és csak később lett a török hajóhad zászlaja.

Bizáncot Severus római császár légiói foglalták el hosszú ostrom után és el is pusztították. Csak Konstantin idejében szerepelt ismét régi fényében és nagyságában, amikor egy nagy keresztény birodalomnak lett a fővárosa. Gyalog, lándzsával a kezében, maga Konstantin ment ki a Márvány-tenger és az Aranyszarv közé ékelt földnyelvre, hogy kijelölje a város és az építendő falak helyét.

Régi krónikák szerint Konstantin városa gyönyörű lehetett. Építőanyagát a Márvány-tenger márványban gazdag szigeteiről hozták ide és a birodalom minden részéből összehordott műkincsekkel, szobrokkal díszítették fel. A 400 lépés hosszú Hyp-

podrom valóságos szoborerdő volt. Két színház, egy nagy cirkusz, nyolc nyilvános és százötven, márványból készült magánfürdő, öt gabonaraktár, nyolc vízvezeték és víztartály, négy fórum a szenátus és a bíróságok ülései számára, tizennégy templom és háromezeröttszáz palota keletkezett Konstantin parancsára, aki ezt a gyönyörű várost, keresztény alázattal, Krisztus védelme alá helyezte ugyan, de önmagáról nevezte el Konstantinápolynak. Halála után körülbelül száz évvel Konstantinápoly régi erődítményeit is kibővítették abban a mértékben, ahogyan a mostani maradványok mutatják. Erre nagy szükség is volt, mert a VII. században perzsák, avarok és az arab kalifák, 764-ben a bulgárok, 811-ben a szlávok és 1048-ban ismét a bulgárok döngették Bizánc kapuit. Az oroszok, illetve a mai Oroszország barbár lakói 865 óta többször próbálkoztak itt hódítani, de mindig sikertelenül. Oleg, Moszkva megalapítója, 904-ben nem kevesebb mint kétezer hajóval, amelyek mindegyikén negyven harcos volt, behatolt a Boszporuszba és annak ellenére, hogy annak bejárata már akkor is meg volt erősítve, be is jutott, és pedig úgy, hogy emberei a hajókat szárazföldi úton szállították a város elé. Igor vezetése alatt, 941-ben már tízezer hajóval jöttek, de a történet szerint tizenöt görög gálya elég volt ahhoz, hogy ezt a próbálkozást is kudarcba fullassza... Az oroszok a XI. században még kétszer jártak így, de küzdelmüket Sztambul birtokáért sohasem adták fel. Ilyen viharos előzmények után érthető, hogy mielőtt mégis Bizáncre esett választása, Konstantin

császár nagyon hajlott ama megoldás felé, hogy fővárosát nem is itt, hanem a szerinte talán biztosabb helyen fekvő Dardanellákban építteti fel.

Abban az időben, amikor Bizánc már virágzó, sőt öregedő város volt, az Aranyszarv másik oldala, ahol most Galata és Péra fekszik, lakatlan terület volt. Az első telepek itt akkor létesültek, amikor Konstantin városa az ideözönlő idegeneket nem tudta befogadni. Ezek tehát kénytelenek voltak az öböl másik oldalán letelepedni. Az idegenek között sok velencei olasz is volt, akik Jusztinián császár ideje óta bizonyos kereskedelmi előjogokat élveztek. Az olasz kereskedő köztársaságok ebben az időben a keresztetek hadjáratokat használták fel arra, hogy a Levante országaiban kereskedelmi kapcsolatokat létesítsenek és gyarmatokat alapítsanak, ők viszont hajókkal és fegyverekkel támogatták a kereszteteket. Az így szegzett területeken azután jól megvetették a lábukat. A bizánci görög császárság, amelyet belső bajok és a szeldzsuk-törökök Európát fenyegető előnyomulásának veszélye aknáztak alá, annyira elgyengült, hogy Konstantinápolyt 1204-ben a kereszties lovagok foglalták el és az úgynevezett latin császárságot alapították meg. Paläologos Mihály görög császár 1261-ben csak a génuaiak segítségével tudta visszafoglalni székhelyét és hálából Galatát nekik engedte át és őket helyezte be a velenceiek előjogaiba. A két olasz kereskedelmi gyarmat között ekkor ádáz küzdelem kezdődött el. A génuaiak, alighogy berendezkedtek a kapott területen, máris összetűztek a velenceiekkel, akik Morosini hajóhadát hívták segítségül. Morosini

felgyújtotta a génuai telepet, amit ennek lakói azzal toroltak meg, hogy betörtek a velenceiek gyarmatára es vérfürdőt rendeztek. De Galata és Péra, a két olasz telep, nemcsak egymással, hanem a szembenlevő Bizánccal is többször keveredett fegyveres viszályba. Péra velencés gyarmatosai Jusztiniánnal viseltek háborút, a génuaiak pedig öt évig Kantakuzénosz császárral háborúskodtak. Amikor II. Mohamed a Hágia Szófiára kitűzte a félholdat és végetvetett a görög császárságnak, Bizánccal együtt a két olasz gyarmat, Galata és Péra is a törökök kezére került. Ezek tiszteletben tartották ugyan az olaszok előjogait, de a két gyarmatot megfosztották addig élvezett függetlenségétől.

Mindez azért érdekli a mai idők turistáját, aki felfedező útját rendszerint Pérában és Galatában szokta megkezdeni, hogy megértse a két, most egybeépített városnak csaknem teljesen európai jellegét és azt, hogy miképpen kerültek ide az olyan, tiszta olasz építészeti modorban tartott házak, amilyen az 1315-ből származó, most magánlakásnak használt „Palazzo del podestá”, a régi polgármesteri palota, a rajta még ma is látható génuai címerrel. Ilyen címert az olasz telepeseknek azóta már rombadőlt házain is találtak. Az itteni múzeumban több, kőbevésett felirat is látható, mint annak az időnek emlékei, amikor az egész Levante, a Krím-félszigettől kezdve egészen a Szentföldre, tele volt szórva apró, a nekik hazát adó államtól úgy politikailag, mint gazdaságilag független olasz gyarmatokkal. Mindenütt Róma, mindenütt Itália! Ő a leghűbb útítársunk levantei

utunk alatt, az ő nyomaival találkozunk mindenütt a Földközi-tenger országában.

Péra és Galata egykori falai, amelyeket a velenceiek és génuaiak építettek egymás ellen, eltűntek tornyaikkal és kapuikkal együtt. Az utolsó falat nem is olyan régen, 1864-ben hordták le. Ennek utolsó maradványa a város legkimagaslóbb, már messziről feltűnő épülete, a masszív „Génuai Torony”. Régebben Cristeo-nak nevezték, mert a génuaiak Krisztus védelme alá helyezték erődítményeiket. Pontosan a két összeolvadt város határán fekszik, azon a helyen, ahol a két ellenséges olasz telep várai összeértek. A De Martini által a XV. században épített, 45 méter magas tornyot most a tűzoltóság figyelőőrsége kilátónak használja. Felső ablakaiból, mint valami repülőgépről, pompásan be lehet látni az egész vidéket. Mindenki, aki először jár Konstantinápolyban, innen tájékozódik a látnivalók fekvéséről. Különösen alkonyatkor gyönyörű a kép. Szinte szívébe látunk bele a gyönyörű szultánának, Sztambulnak, amint fázósan borítja rá furcsa díszének, a mecseteinek keleti pompájára a lemenő nap piros fátyolát és a kigyúló csillagok ragyogásánál nyújtózik el az Aranyszarv és és a Márvány-tenger között. Nem csoda, hogy sokan, akik ezt a képet látták, hetekre ittfelajtották magukat, noha csak napokra jöttek ide.

Most pedig hagyjuk a történelmet egy időre és mellőzzük a díszítő jelzők végtelen sorát, amellyel

minden idők valamennyi útleírása az egekig magasztalja Konstantinápoly szépségét és mindjárt az első sétánál állapítsuk meg a kijózanító, kegyetlen valóságot: Konstantin és a szultánok gyönyörű városa haldoklik és talán igazuk lesz a pesszimistáknak, hogy mint most Spártát, ezt a várost is, mint jelentéktelen kis helyet fogják emlegetni valamikor. Eljátszotta szerepét, mint a kereszténység védőbástyája a Kelet ellen, megszűnt a világot meghódítani akaró törökség támpontja lenni a Nyugat ellen és a nagy harcában elbukott török nép egy fia okult a múlton, felismerte a jelent és belátva a jövőbe, egy tollvonással megfosztotta történelmi rangjától. Nyugalomba, mondhatni számkivetésbe küldötte a nagy várost azzal, hogy a mai Törökországnak Ankara is elég, s hogy hasztalan vállalkozás Európát elkeletiesíteni. Ennek az ellenkezőjét csinálja tehát, török fatalizmussal visszamegy az ősi gyülekezőhelyre és megpróbálja, meddő ábrándok helyett, átgyúrni a félhold népét Ázsia első európai nemzetévé.

És Konstantinápoly, Sztambul, vagy mostani nevén Isztanbul? Éljen meg, ahogy tud, mert ha nem tud, úgyis el fog sorvadni, injekciókkal táplálni nem lehet. Sztambul a lassú, de biztos hanyatlás útjára tért és néhány év múlva nem is lesz más, mint egy gyönyörű, nagy múzeum. Ettől a sorstól csak abban az esetben menekülhetne meg, ha Törökország ismét megerősödve, megizmosodva, újból megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy régi fővárosát előbbi rangjába visszahelyezze. Ez pedig most teljesen lehetetlen, mert amióta ezt az országot arra kényszerí-

tették, hogy ”a Boszporuszt és a Dardanellákat semlegesnek ismerje el, a török fővárosnak nem szabad olyan helynek lennie, amelyet idegen hatalmak hajói bármely pillanatban meglephetnek és elfoglalhatnak. A világháború utáni török-görög háború, a görögök kikötése Szmirnában bebizonyította, hogy a mostani Törökország fővárosának nem a tengerparton, hanem Anatólia belsejében van a helye. Ami tegnap Szmirnával történt, az ma Sztambullal történhetik meg annál inkább, mert az ősi Bizánc birtokára sokan pályáznak.

Hiába sajnáljuk Sztambult, ha az új Törökország és Ankara meg tud izmosodni, úgyis más helyek felé irányul majd a forgalom. Sztambul úgyszemint volt soha a török nép, hanem csak a török szultánok fővárosa, egy pompás napraforgó, amely a tányérjával nyugat felé fordulva sütkérezett a félhold folyton halványodó dicsőségének fényében. A pompás virágot tápláló földet pedig darabonként mosta el a háborúkban kiontott vérözön a szultánok lábai alól. Hagy sorvadjon el tehát ez a virág, csak legalább az anatóliai puszták maradjanak meg, a még mindig ősi török föld, ahonnan elindultak Konstantin városa felé a török pásztornép fiai. Elveszett számukra az évszázadokig tartott konstantinápolyi nagy csata, elnémult a harci trombita és a harcosok ismét a tilinkó szavára gyülekeznek a kisázsiai pásztortüzek mellett. Lehet, hogy a törökség történetének szerencsésebb fejezetét jelenti majd ez a gyülekező, de sok jel mutatja azt, hogy abban Sztambul kimagasló szerephez aligha jut.

Az ősznek, az elmúlásnak hangulatát érzi az ember, amint csalódottan jár-kel a nemrég még színes, keleti képekben oly gazdag konstantinápolyi utcákon. A Gázi rendeletére a török, valami szomorúan lemondó keleti mozdulattal, szélnek eresztette, ha ugyan még volt neki, a háremét; levetette a fezt, a turbánt, lehúzta a színes bugyogót és bár nehéz szívve, de a fajnak a végzetbe beletörődő fatalizmussával változott át divatosan öltözött úrrá, gyanús eleganciájú dandyvé vagy külvárosi csavargóvá. Kiszmet! Pierre Loti és De Amicis gyönyörű sztambuli képei már csak a könyvekben vannak meg. A színpad a régi, de a szereplők új, ismeretlen alakok, akik felléphetnének a pesti Dunakorzón, akár pedig Marseille csapszékeiben vagy bármely európai nagyváros proletárnegyedeiben. Csak a mozdulatokban, a tekintetekben ismerni meg a régi, büszke törököt, aki újdivatú, de gyakran bizony viseltes ruhájában, mint valami úri koldus, szinte bocsánatot látszik kérni, hogy ilyen furcsa katufrékban mutatkozik.

A galatai híd még mindig ontja az emberáradatot Sztambul és Péra felé, de ez a közönség már zakót, fehér trópusi ruhát és sisakot, vagy a bolsevik micisapka?, a színehagyott európai rongyokat viseli, az asszonyok bubifrizurája, rúzsos ajka és kétes divatú szoknyája pedig terézvárosi hangulatokat ébreszt. Ha a sok, európai úrrá vagy proletárrá átöltöztetett török között valami daliás, burnuszos és turbános alak tűnik fel, az bizonyosan Arábiából vagy Szíriából tévedt ide. Milyen más alakok ezek, mint Kemál pasa megreformált törökjei! Szinte ural-

kodni látszanak megjelenésükkel az utca semmitmondó alakjai felett, önkéntelenül a mezőkövesdi matyók és a hortobágyi csikósok típusait hasonlítom össze a pesti Teleki-téren ácsorgó, cibilbe öltözött csongrádi kubikusokkal. De nem is csoda, hogy Konstantinápolyban kevés igazán jól öltözött embert lehet látni, mert a pénzarisztokrácia és gazdag polgárság nem is nagyon mutatkozik, nyáron pedig vagy a Boszporusz villáiban, vagy külföldön nyaral. Ez a réteg már a régi időkben is Parisból hozatta ruháit és toalettjeit. De a legtöbb bennszülött készen vett, sőt a nagyon szegény nép használt európai ruhában jár. Élelmes ügynökök az európai nagyvárosokban szedik össze az elhasznált gúnyákat és itt eladják. A török kormány most gyárat akar felállítani, hogy a szegényebb néposztály részére a belföldön készítsenek olcsó ruhákat.

Alig lehet már látni néhányat a régi Konstantinápoly típusai közül. Ilyenek a turbános, az új világot keserűen szemlélő, szomorú imámok a mecsetek körül. Ők az egyedüli törökök, akiknek az új rend meghagyta a turbánt. A Balkán országaiban még elég gyakori, festői női viselet is eltűnt az utcákról s vele a múlt emlékei közé tartoznak a titokzatosságot, háremtitkokat sejtető fátyolos alakok, akiket Pierre Loti sztambuli regényei tettek halhatatlanokká. A külvárosok síkatorai között itt-ott akadnak még titokban a régi fátyolt viselő nők, akik mint árnyékok, mint a múlt ittfelejtett kísértetei suhannak át az utcán. A nyilvánosan mutatkozó nőkről az új idők elfújták a poézist és titokzatosságot, sőt a

nemzeti viselettel együtt sokszor a szépséget is. Nagyon kár pedig, hogy ezek az európai életbe hirtelen belecseppent asszonyok a nemzetközi tucatholmikban járnak, mert el fog tartani még jó ideig, míg elegánsan, vagy legalább természetesen viselni tudják. Persze, vannak kivételek is a dolgozó nők folyton növekvő táborában, akik között már nemcsak bankhivatalnok és postáskisasszony, hanem tanár, sőt ügyvéd is akad. Meglepő, hogy a török nők között mennyi a szőke és kékszemű, mert általában feketéknek képzeltük őket. Még meglepőbb az, hogy a háremekben sejtett szépségek meglehetősen ritkák. Amióta eltűnt a fátyol, úgy hallom, sokkal jobban megy a fogorvosoknak is ... A nők viselkedése különben nagyon finom és diszkrét, a kokett szó fogalmát a legtöbb csak hírből vagy a regényekből ismeri és aki ismeri, az legtöbbször nem is török, hanem görög, örmény vagy bevándorolt idegen.

Érdekes, a nők teljes egyenjogúsítása, bár a török nők zömének házonkívüli viselkedése most is olyan, mint a reformok előtt, olyan divattúlzásokra adott alkalmat, amelyek még a legradikálisabb ifjú-török tetszését sem nyerték meg, a konzervatív elemeket pedig egyenesen megbotrántkoztatják. A Márvány-tenger strandfürdőin megcsodálható, túlmerész fürdőruha-kreációk Balatonlellén is feltűnést keltenének; a nyilvános helyeken, sőt a közhivatalok íróasztalai mellett látható hölgyek egy része pedig oly bőkezűen, sőt pazarló módon bánik a pirosítóval és a rúzzsal, hogy a jóízlés nevében sokan társadalmi, sőt hatósági beavatkozást sürgetnek a nyugati nő-

véreiket túlszárnyalni akaró török divathölgyek túlszásai ellen.

Galata és Péra mindig az idegenek, különösen a görögök és az 1492-ben Spanyolországból kiűzött zsidók letelepedési helye volt. Azért is van ennek a két csúnya, meglehetősen ellenszenves városnak idegen jellege, míg a másik oldalon fekvő Sztambul a törökök teljesen a saját képükre és hasonlatosságukra alakították át. Sok mindent leromboltak, de amit építettek, az minden ízében török, míg ideát a galatai parton csúf levantei város terpeszkedik. Sztambul két kitartottja, Galata és Péra a szultánság idejében levantinus eleganciával cicomázta fel és szagosította ki magát s bár ezelőtt sem volt nagyon vonzó, a török főváros bukása után még kevésbé az. Sok idegent, különösen azokat, akik már nem ismerik a régi török székváros ragyogó életét, kikötőjének óriási forgalmát, megtéveszti az a sürgés-forgás, amit Pérában tapasztal. Péra még a szultáni időkben sem volt főváros abban az értelemben, mint Bécs vagy Paris, hanem, csak az európai diplomáták, bankárok, kereskedők többé-kevésbé elegáns negyede. Most, hogy az előkelő nemzetközi világ Ankarában ütötte fel tanyáját, Konstantinápoly megszűnt fontos központ lenni, kereskedelmi tekintetben is sokat veszített jelentőségéből, lekopott róla az elegancia és ma bizony nem egyéb, mint egy hanyatló levantei város. Néhány főutcáján ugyan egymás hátán rohannak az autók és a mindig túlszűfolt villamosok, de ennek az a magyarázata, hogy a többi utcák meredek, róz-

szul vannak kövezve s ezért csak gyalog lehet rajtuk közlekedni.

A két város tehát teljesen hozzá hasonult a jelenhez és régi eleganciájának rongyaiban, kissé több pirosítóval ráncosabb képén, kissé erosebben kiszagositva éli levantei életét. Főutcáját, a Grande Rue de Péra-t is csak a levantinus nagyzási hóbort ajándékozhatta meg ilyen sokatígérő névvel. Nem szabad holmi Andrássy-útra gondolni, mert pesti viszonylatban ez az utca körülbelül a Király-utcának felel meg, azzal az egyetlen különbséggel, hogy akad benne egy-két jobb szálloda és a nagyon közepes üzletekben néhány izlésesebb kirakat. Egyébként jellemző az üzletekre, hogy a borbélyműhelyben papucsokat, a cukrászboltban szalmakalapokat és gyerekjátékot is lehet kapni. Az ebbe a főutcába torkoló mellékutcák egy része maga a legsötétebb Levante, helyenként vigasztalanul siralmas kövezettel, amelyen — képletesen szólva — a nemtörök Balkán salakja ömlik el, olyan levantinus szemét és iszap, amit a mostani rezsím fajvédő rendeletei is alig-alig bírnak kisöpörni és eltakarítani.

Galatában a kikötői raktárak, hajózási és kereskedelmi irodák, bankok városrésze nappal dolgozik, éjjel alszik. Csak a rakpart közelében van néhány utca ébren, ahol a Levante minden városában megtalálható dúvadak, a határtalanul züllött nemzetközi csöcselék, fosztogatják az idegen hajók matrózait. A lebujokban, tánclokálokban nincsen semmi új vagy keleti szín, megtalálni őket bármely európai vagy amerikai kikötőváros dokkjaiban. Az éjszakai Péra

sem nyújt semmit, mióta az elegáns bonvivánok innen elköltöztek. Az esték bizony nagyon unalmasak annak, aki a nappal látnivalói után valami nagyvárosi szórakozást keres. Megtalálja ugyan a pesti bárók és tánclokálok örömeit a jobb szállókban és a Boszporusz mondáin helyein, de ezeken is rajta van az a bizonyos levantei máz. A Taxim-téren levő nyári kabaré olyan programot nyújt, aminővel igazi nagyvárosok közönsége aligha elégedne meg.

Kevés város van a világon, amely a turistát annyira vonzaná, mint éppen Konstantinápoly és mégsincszen itt annyi turista, mint azelőtt, noha a török Touring Club minden lehetőt elkövet az idegenforgalom fokozása érdekében. De az itteni állapotokat nem tudja megváltoztatni. Manapság, a rossz gazdasági viszonyok miatt, vajmi kevés turistának áll módjában a Pera Palace, a híres Tokatlian szálló vagy a Boszporuszon fekvő elegáns Therapia borsos árait megfizetni. A kisebb szállodák nem túldrágák ugyan, de bizony az említett szállókon kívül vajmi kevés szálloda akad a volt török fővárosban, ahol a tisztasághoz és nagyvárosi kényelemhez szokott ember igazán jól érezheti magát. Péra és Galata kellős közepén az éttermek, vendéglők legnagyobb része a budai kiskocsmák színvonalán van, csak abban különbözik tőlük, hogy nagyon gyenge étkezést nyújt. A kávéházak javarésze sem üti meg az európai mértéket, a magyar vendéglő és a cigányzene is csak kisvárosi kiadásban található meg. Akinek sok a kisdobnivaló pénze, elmehet valamelyik, több mint gyanús mulatóhelyre, ahol az orosz emigráns kolónia

lecsúszottjai, a nagyon lengén öltözött ál-nagyhercegnők csábtáncokat és a nemzeti viseletben pompázó ál-kozáktisztek kólót lejtnek és hihetetlen mennyiségű italt fogyasztanak el az idegen balek egészségére.

A városi tanács, sok egyéb gondja mellett, az ex-főváros erkölcsrendészetéről sem feledkezett meg és sokat javított a régi, hírhedt állapotokon, de megszüntetni nem tudta őket. Talán úgy gondolkozik, hogy jóra való török úgysem jár ezekbe a mulatókba, az idegen pedig, ha mindenáron úgy akarja, csak füljön meg a saját szennyében. Beszélnek valami készülő rendeletről, amely nemcsak a görögöket, hanem az összes idegen parazitákat el fogja távolítani az országból, mert még mindig nagyon sok a fajilag teljesen bizonytalan, de mindenképpen aljas levantinus söpredék, mindenféle gyülevészhad, amelynek se hazája, se vallása és egyedüli istene a profit. Ezért egyelőre még burjánzik a szemérmetlen és nyilvános embervásár, amelyet a levantei vállalkozókön kívül a száműzetésben elzüllött oroszok fejlesztettek a tökélynek erre, még a Levantén is feltűnő fokára. Még az is, aki teljesen passzív szemlélője Péra éjszakai életének és csupán benyomásokat gyűjteni sétál a rosszul világított utcákon, boldognak érzi magát, amikor a sötét sikátorokból ép bőrrel és ép pénztárcával kerül a szállására. A szórakozóhelyek, bárók és orfeumok a levantei tömegigények kielégítésére vannak berendezve. Nem is említem meg Galata számtalan és ocsmányabbnál ocsmányabb matrózlebuját, amelyek előtt — egy kőhajításnyira a galatai

hídtól, a Karaköj-tértől, szóval a város központjától — még fényes nappal is festettképű némberek és züllött gyereklányok cibálják meg a járókelő kabát-szárnnyát, ha véletlenül nincsen rendőr a láthatáron.

A török rendőrség megreformálása most van folyamatban. Én ismertem Törökországot a háború előtt is és amikor először léptem az új Törökország földjére, nem tudtam eleget csodálkozni azon, hogy a régi piszok, rendetlenség, fejetlenség, csatangoló kutyák ezrei és bűzös állati hullák helyett szép rendet találtam a török városok utcáin. Konstantinápolyban, Szmirnában a régi összevisszaságnak, slendriánságnak alig van már nyoma. Galata és Péra rendjére kitűnően felszerelt és kiképzett, angolul, franciául, németül és olaszul is tudó rendőrök vigyáznak; a közlekedési rendőrség is megüti sok európai állam hasonló intézményének színvonalát. Még a legszűkebb, legrendetlenebb sikátorokban is, amelyeket természetesen nem lehet máról holnapra eltüntetni a föld színéről, az előbbihez képest; nagy a tisztaság. A vidéken a háború veteránjaiból toborzott, nagy-szerű csendőrség látja el a közbiztonsági szolgálatot, a katonaság, a kikötői rendőrség és a pénzügyőrség legényei a legjobb- benyomást teszik úgy a városokban, mint a vidéken.

Annát ellenére, hogy magából a két európai negyedből, Galatából és Pérából többszázezer görög alattvalót távolítottak el és küldöttek haza Görögországba, Konstantinápolyban mégis nagy a munkanélküliség. A kormány minden eszközzel iparkodik megtisztítani az országot az idegen elemektől és nem

törődve azzal, hogy például a volt főváros lakosságának száma nagyon összezsugorodott, nemcsak a görögöket igyekszik eltávolítani, akik nemzeti és gazdasági szempontból terhére vannak a törökségnek, hanem minden idegent, aki nem török állampolgár. Útilaput köt a talpára elsősorban a kétes existenciájú orosz menekülteknek, azután pedig a többi külföldinek, mert elve az, hogy ebben az országban török embernek nem szabad kenyér nélkül maradnia. Erre az intézkedésre annál is inkább szükség van, mert az idegen állampolgárok egy része bolsevista propagandával fertőzi meg a lakosságot. Sztambulban nem egy kártyabarlangot robbantottak fel a hatóságok, amelyről kiderült, hogy a titkos kommunista agitáció központja volt.

Minden fajvédelmi intézkedés ellenére ez a két városrész lényegében ma sem török, sohasem volt az és ezért utálja is minden jóraláló muzulmán. De nem is Európa, hanem Levante, kétes csöcselék, mindenféle nemzetiségű idegenek hordalékvárosa. Ha ebből, a banális háztengerből nem emelkednék ki a galatai torony s ha a szultánok nem építették volna a városnak erre az oldalára azt a néhány kis mecsetet, a Jildiz Kioszk és a Dolma Bagdzsé palotát, azt hihetné az idegen, hogy nem is török földön jár. Csak a galatai hídon túl, ahol az itteni füstös térkaszárnyák és felhőkarcoló-utánzatok helyett aranyoskupolájú mecsetek és közöttük, mint megannyi lándzsa, karcsú minarétek csoportjai merednek az égnek, kezdődik a minden reformok és elszíntelenítés ellenére is még mindig elbűvölő, gyönyörű Törökország.

A HERVADÓ SZTAMBUL

Konstantinápolynak a görögök kiutasítása után is több lakosa van, mint Budapestnek és ez a lakosság Péra-Galata és a tulajdonképpeni Sztambul között úgy oszlik meg, mint a magyar fővárosé Buda és Pest között. A két nagy várost mindössze csak két híd köti össze s így ezeken, különösen pedig a város szívében levő galatai hídon szédítő a forgalom. A pirosra lakkozott tűzoltósisakot viselő közlekedési rendőrök akár itt sem volnának; ebben a zűrzavarban hiába próbálnak intézkedni s ezért mindenki önmagára vigyáz, ahogy tud. A sztambuli városi tanács tervezi több új híd megépítését az Aranyszarv fölött, de a jelek szerint még a képtelenül rossz kövezet rendbehozatalára sincsen pénze, nemhogy hídépítésre. Amióta eltűntek a hídfőkről a nagyszakállú próféta-alakok, a hídpénzszedők, minden villamosjegy árához pótlékot csapnak hozzá a hídalap javára. Allah tudná megmondani, mikor lesz ebből a pénzből valóságos híd. Egy nagy sugárút megépítését is tervezik az Aranyszarv körül, de egyelőre ez is csak ábránd, mert egész városrészeket kellene lebontani, hogy ez létesülhessen. Lehet, hogy megvárják a legközelebbi nagy tűzvészt, amikor a telkek talán majd olcsóbbak lesznek.

Valahogyan kitornászom magamat és kiugrom

a kisszámú feltételes megállók egyikénél az éppen csak lassító villamosból a híd másik oldalán és egészen más világban találok magamat. Balra, a vasúti állomás környékén terpeszkedik csak egy nagyon csúnya, görög-örmény-zsidó üzleti negyed, de pár lépéssel odább már olyan lenyűgözően szépek a keleti képek, hogy ha az embernek kettő helyett tizenkét szeme volna, az sem volna elég. Itt már megszűnnek a degenerált tucatstílusban készült pérai utcák unalmas képei s azonnal észreveszi az ember, hogy olyan helyen jár, amely a törökség legegészségesebb századai-ban épült. Megdöbbenően nagy és szép a hídfő előtt, a domboldalra épített óriási tömb, Validé szultána nagy mecsetje és bár eltűntek a régi Törökország tarka típusai, bájos és kedves az a kép, amely a hídfőtől jobbra, az Aranyszarv partján elterül.

Innen kezdve egészen a több mint egy kilométerre levő régi hídig, húzódik a sztambuli gyümölcs- és zöldségbörze festői sikátornegyede, valószínű zöldségkiállítás az európai és ázsiai part összes terményeiből, amelyeket reggelente bárkák százai szállítanak ide. A ki- és berakodás óriási lármával folyik. A színekben pompázó sikátorutcák sarkainál lovak, szamarak, kocsik, taligák és emberek, egymás hegyén-hátán, torlódnak meg és vegyülnek össze kiabáló és nyerítő tömegekbe. Át kell másznom egy karfiollal megrakott szekéren, hogy valahogyan továbbjussak és letelepedhessem egy szőlővel befuttatott, kis utcai kávéház asztala mellé, gyönyörködni az igazi sztambuli utca típusaiban.

Ez a kávéház tele van időmilliomosokkal. Feke-

téznek, szívják a narghilét, sakkoznak vagy kockáznak, ügyet sem vetve a rakodómunkások és hajcsárok hangos ordítózására. Szeszes italt nem iszik senki, csak a limonádénak és a jégbehűtött dinnyelének van keleté. Egyesek — ezek talán a nem önkéntes munkanélküliek — sápadtan, múmiaszerű merevséggel bámulnak ki ebbe a barbár, tragikus korba, amely elpusztította a régi, boldogabb török világot és nem tudott mást cserébe adni, mint a jobb idők pusztai ígérétét. A tömegben fürgén mozognak a kis kocsi-kon hordócskákat toló, mindenféle szeszmentes italt áruló emberek. Egy másik asztalt cipel, rajta üveg-harang alatt a főtt piláf. Ha vendége akad, ez az utca közepén mindjárt le is telepszik az asztalka mellé. Ismét egy új alak: hordozható asztalkán mecsetformájú üvegszekrényt visz, aminek még cifra minaréja is van. A szekrényke körül tányérok vannak felrakva, ezekre méri a gyalogvendéglős a főtt rizst. A másik hátán cipeli az üvegszekrényt, amelyben perecek, lepények, édességek vannak. Más gyalogboltosok piros vagy sárga hordót cipelnek a hátukon, ennek tetejében kis minaré, a csúcsán szomorú fehér galamb gubbaszt. Mintha a gazdáját sajnálná, aki a nagy konkurrencia miatt talán két icce limonádét sem ad el egész nap. A szelíd galambot meg-megsimogatják a hamálok kérges kezei, de a simogatásból jut a sok kócos, gazdátlan komondornak is, amelyek a mólókon és a kövezeten heverő töméntelen hulladék alól próbálgatják, nagy marakodás között, napi táplálékukat kikotorni. Megható látvány, hogy ezek a kávéházban egy kis fekete vagy egy pohár limonádé

mellett egész nap elüldögélő, rongyos, munkanélküli törökök mennyire becézik ezeket a mostanában ismét nagyon elszaporodott kóbor kutyákat és az éhes-tekintetű, sovány utcagyerekeket, akik, szegények, korántsem olyan tolakodók, mint általában mondják. Csak szaladnak az ember után, tágranyílt, csillogó gyerekszemükkel csiholják ki az ember zsebéből a baksist. Annál tolakodóbbak ezek a lompos kutyák. Mindig sarkában van az embernek egy féltucat s állandóan arra kell gondolnia, hogy keleti útja java-részét, esetleg majd a Pasteur-intézetben kell eltöltenie.

Nem akarok ismét keresztülmászni a zöldséges kocsikon s hogy ezen a tömkelegen át visszajussak a hídhoz, a legrövidebb utat választom s megbotolva a szanaszét heverő szatyrok, kosarak és salátahulladék halmai között, valahogyan utat török magamnak a rudakon óriási ládákat cipelő hamálok libasorán, a legközelebbi famólóig. Itt gyönyörűen kicsifrázott, tarkára festett csónakok százai várják az utast, de ilyen nagyon kevés akad, mert az „Ar any szarvon” közlekedő gőzbárkák a csónakosok üzletét tönkretették. A famólón munkaalkalomra leső hamálok csoportjai ácsorognak s növelik a zűrzavart és torlódást. Rendőr sehol. De nem is kell, mert hiszen itt nem Pérában, hanem Sztambulban, törökök között vagyunk. Itt csak látszólag nagy a rendtelenség, a valóságban mégis szépen elrendeződik minden magától is. Még az egész nap felgyülemelő hulladék eltakarításáról sem kell gondoskodni a hatóságnak, mert azt estefelé szépen belesöprik az

Aranyszarv vizébe és a többbit az áramlat intézi el. De nappal a szegény csónakosnak ugyancsak izzadnia kell, míg járművét ebből a hínárból valahogyan kitornássza. Keserves munkáját érdeklődéssel szemléli, jobb multság hiányában, a sok munkanélküli hamál, a féltucat kutya pedig, amely még a kávéházban szegődött hozzám, szomorúan néz a csónakom után, olyasféle emberi, szomorú tekintettel, mint a többi csónakos, aki talán estig itt fog rostokolni, amíg utasa akad.

Végtelenül kedvesek, hangulatosak ezek a sztambuli utcák; az ember sohasem unja meg őket, annyi szívhezszóó báj, költészet van bennük még most is, amikor alakjai már nagyon elfakultak, elszíntelenedtek. Bajosabb dolgot el sem lehet képzelni, mint ezek az ősi szikamórfák ernyői alatt bóbiskoló, patakkővel kirakott, árnyas utcák, a zöld lombsátorok alá bujtatott, mindig tömött és mégis oly csendes kávéházak, azután a sok virágbaborult fa, amely minden udvarból, minden kerítés rácsai mögöl kikandikál. A magas, rácsos ablakok mögött hallgatnak már a kiürült háremek egykor félve őrzött titkai, mint azoknak a döbbenetesen hangulatos, apró temetőcskének mohos, megrepedezett sírkövei, amelyekkel minden sztambuli utcán találkozunk. Nem köztemetők ezek, városnegyedek vagy elővárosok sírkertjei, hanem magán,temetők. A házak között és előtt, a falak és kerítések rozsdásodó rácsain keresztül mutatják a melankolikus ciprusok árnyékában rogyadozó,

jobbra-balra dülő sírköveiket. Ezek a bágyadt és szomorú hangulatot lehellő temetőcskék fejezik ki legjobban annak a Sztambulnak lelkét, amelynek halmain, a roskatag házak alatt, nemzetek porladó csontjai pihennek. Ez a Sztambul oly sok szépet és nagyot látott, hogy a világtörténelem mauzóleumának lehetne nevezni. Olyan mauzóleumnak, ahol mint ezek a temetők, még a mecsetek udvarai is halotti csendbe burkolóznak és talán mindörökre némák maradnának a nevelés apróságokat, sárgarézből készült tevéket, bélyeggyűjteményeket, képeslapokat áruló gyerekek és a koldusok nélkül, mert olyan kevés bennük a látogató.

Végigjártam a nagy mecseteket, ezeket a legrszebb drágaköveket, amiket egyik szultán a másik után rakott rá erre a csodaszép diadémra, Sztambulra; sorban meglátogattam a Hágia Szófiát, Ahmed, Szolimán, Bajazid és a többi uralkodó soktornyú mecsetjeit és meglepődve tapasztaltam, hogy a papokon és templomszolgákon kívül, alig lézeng bennük egy-két igazhívó, férfiak és nők vegyesen. Nem sok idő múlt el azóta, hogy az asszonyok be sem léphetek a mecsetekbe, hanem csak elrácsozott karzatokról és fülkékből nézhették az istentiszteletet. Az izlám a férfiak vallása, a Koránt is csak a férfiak számára írták azok, akik még a paradicsomot is bűbajos hurikkal népesítették be... De az új idők megváltoztatták a mecsetek közönségét is: fátyolnélküli, sőt bubifrizurás nők, férfimódra borulnak le az imaszőnyegekre és imádják Allaht, aki ilyen furcsa világot küldött az igazhívók új utakon járó országára.

Kétféle mecsetet különböztet meg a török. Az első típus a dzsámi, azaz az olyan mecset, amelyet valamelyik szultán építtetett. Ilyenekben mondotta el szószékéről a chatib, a külön erre a szertartásra rendelt pap, a szultánért szóló könyörgést minden pénteken. A másik fajtához a többi, agák, vezírek és gazdag magánosok költségén épült mecset tartozik. Sztambulban még jóval a szultánok ideje előtt, 715-ben épült az első mecset, mert a gyengülő bizánci császárságnak már ebben az időben el kellett tűrnie, hogy a mohamedánok a Szent Iréne-templom közelében saját imaházat emeljenek és vallásukat szabadon gyakorolják. A török uralom első mecsetje a Hágia Szófia volt. Amikor a törökök Bizáncba bevonultak, a szultán, testőrsége élén, először ezt kereste fel. Még a barbár keleti fejedelmet is annyira meghatotta a szentegyház pazar szépsége, hogy egyik vakmerő katonáját, aki az ő jelenlétében merészkedett a templom márványpadlóját megrongálni, a helyszínen, sajátkezűleg kaszabolta le. A világhírű templomot pedig ő maga avatta fel mecsetté és pedig úgy, hogy a főoltár elé lovagolt és ott lóról szállva, az oltár előtt Mekka felé fordulva, leborult és elmondotta az első mohamedán imát. Miután a Szófia-templomot mecsetté alakították át, ez szolgált mintául a később épült mecsetek számára is. Mohamed szultán idejében ugyanis nemcsak hat keresztény templomot alakítottak át muzulmán imaházzá, hanem még öt új mecset is épült. Valamennyinek típusa, a négyszögbe zárt kereszt, mindenképpen görög eredetű.

A Hágia Szófia kívülről nehézkesnek, szabálytalannak látszik, nem olyan szép, mint amilyen nagy a híre és legfellebb masszív tömegével hat. Amikor belép az ember, ugyanazt a csalódást érzi, mint a római Szent Péter-templomban, mert a Hágia Szófiát is sokkal nagyobbnak képzelte el. Pedig ez optikai csalódás. A templom Nagy Konstantin császár rendeletére készült, aki azt az örök Bölcseségnek (Aia Sophia) szentelte. Mint Konstantinápoly városának, ennek a templomnak is nagyon mozgalmas múltja van: Konstantin fia megnagyobbíttatta, 404-ben leégett, Theodosius újra felépíttette, 532-ben pedig ismét a lángok martaléka lett. Amikor Jusztinián alatt újra elkészült, a császár nagyon büszke volt arra, hogy a szentegyház fénye és pompája Salomon templomáét is felülmúlta. Büszkesége indokolt is volt, mert a pompa emelésére idehordották az Óvilág legszebb oszlopaít és legjobb építőanyagát. „Isten alapította és nem fogják soha lerombolni”, ezt a jelmondatot égettette bele Jusztinián a templom tégláiba; a muzulmán monda pedig azt partja, hogy a tervrajzát maga a keresztények istene készítette. És mégis mennyit kellett foldozni azóta! Már 557-ben ismét ledöntötte egy földrengés a kupola egyik felét, 987-ben pedig a dóm egyik oldala omlott be,

A görög császárság idejében ez a templom volt a koronázások, színódusok színhelye és ennek megfelelően kegszerekkel pazarul fel volt szerelve. Feljegyezték, hogy a 24 arany veretű evangélium mindegyike két mázsát nyomott, a szószék fölött aranytető pompázott egy száz font súlyú, drágakövekkel

kirakott kereszttel. Az ajtók közül három a hagyomány szerint, a Noé bárkájából származó fából készült. A tömérdek műkincs nagyrésze még a törökök bejövetele előtti időkben, az ostromok alatt elkallódott, a falakat borító mozaikképeket pedig a törökök vakolták vagy meszelték be. A később hozzáépített négy minaré közül egy-egy II. Mohamed és II. Szelim, kettő pedig III. Murád szultán idejében készült. Négy hatalmas pillér tartja a mecset kupoláját; a pillérek között négy, az ephesusi Diana-templomból származó oszlop van elhelyezve, másik nyolc porphiroszlop pedig egy régi római templomból került ide. A világhírű mecset mai állapotában is látványosság, de régi szépségében majd csak akkor fog igazán kibontakozni, ha a török kormány által engedélyezett restaurálási munkákat befejezik. Ezeket külföldi bizantológusok végzik, akik remélik, hogy bár hosszú és fáradtságos munka árán, de mégis napfényre hozzák a művészettörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékűnek tartott mozaikokat és freskókat. Ezek a restaurálási munkák régi rajzok és különösen ama másolatok alapján folynak, amelyeket a múlt század közepén két olasz művész készített Abdul Medzsid szultán megbízásából, akinek először jutott eszébe az időtől nagyon megviselt mecsetet restauráltatni és a bemeszelt és bevakolt freskókat napfényre hozatni. Persze abban az időben még szó sem lehetett arról, hogy a freskók fedetlenül maradjanak, mert ez a muzulmánok vallási érzékenységét sértette volna. Csak a nem vallási tárgyú részeket hagyták szabadon, a többieket ismét befed-

ték. Sajnos, a többszáz négyszögméternyi területet elfoglaló mozaikok egy részét még a VII. és VIII. században elpusztították a képromboló bizánci császárok, akik nem tűrtek meg a templomban semmi olyan képet, amely Jézust és a szenteket ábrázolta. De még így is igen sok mozaikkép maradt fenn a bizánci művészet fénykorából és ha esztendők munkája után mindez újra napvilágot lát, nemcsak Sztambul, hanem az egész művészet és kultúra a műalkotások felbecsülhetetlen értékű sorozatával fog gyarapodni.

A Hágia Szófia déli előudvarában van II. Szelim, III. Murád szultán és tizenhét fia sírja, akiket legidősebb fivérük trónörökös korában végeztetett ki, azon a napon, amikor III. Mohamed néven elfoglalta a szultánok trónját. Később őt is itt temették el. Az utolsó szultán, aki itt választotta meg utolsó lakóhelyét, I. Musztafa volt. A nagy szultáni temető közelében, az udvarban lévő kút alatt van a ciszterna, a vallásos mosakodások számára szolgáló víz összegyűjtésére.

Nem messze a Hágia Szófiától, egy szépen gondozott téren, három emlékmű jelzi Severus és Konstantin császár hyppodroma helyét. Itt volt valamikor a négyszáz méter hosszú amphitheatrum, amelynek márványból készült folyosóiról és nézőteréről, gyönyörű, a világ minden részéből összehordott szobrairól csodálatos dolgokat beszélnek a régi krónikák. Ezekből a világcsodákból semmi sem maradt meg; ahogyan idehozták, úgy szét is hordották őket, mint azt a két bronzlovat, amely most a velen-

cei Márkus-templom egyik büszkesége. Herkules Trihesperus óriási szobra is ezt a teret díszítette, mielőtt a pénzverdébe küldötte a megszorult államkincstár. Bizonyára sok aprópénzre váltották fel, mert a bronzkolosszusnak csak a hüvelykujja ember-nagyságú volt... Amit ebből a mesébe illő hyppodromból nem vittek szanaszét és nem temetett el a föld, vajmi kevés. Hiúság és dicsőségvágy, árulás és gyilkosság, azok az emberi szenvedélyek és indulatok, amelyek talán sehol a világon nem birkóztak úgy egymással, mint a régi Bizáncban, meg is érdemlik azt a földréteget, amivel az idő eltemette őket.

Ezt a kort csak három, most is látható felkiáltójel élte túl. Az első a gránitobeliszka a tér közepén. Ez is sokat vándorolt, míg idekerült. Egyiptomban készült, azután Athénben állott egy ideig, mai helyén pedig Theodosius császár állíttatta fel 390-ben. Oldalfelületein hieroglifák látszanak, alsó részén a durva domborművek állítólag a császári családot ábrázolják a cirkusz udvari páholyában. A második felkiáltójel a bronzból készült „kígyóoszlop”. Szintén messze földről került ide, mert először Delphiben állott, Apolló templomában, a görögöknek a médek felett aratott győzelme emlékére. A harmadik felkiáltójelnek, egy viharvert, vén obeliszknek pedig még a származását sem tudja senki. Sic transit gloria mundi!

Ennek a térnek egyik oldalán áll I. Ahmed szultán mecsetje, az egyedüli mecset az egész világon, amelyiknek hat, csodaszép minaréja van. Ezt a mecsetcsodát a szultán az 1606-iki komáromi békekö-

tés emlékére építtette. A roppant épület közelről is nagy hatást vált ki a nézőből, de legszebb akkor, ha a Márvány-tengerről nézi az ember. Mint Budapestnek a királyi palota, Sztambulnak ez az egész város felett uralkodó, remek épület adja meg jellegét. A Bajrám-ünnepek alkalmával a szultánok leginkább ezt a mecsetet keresték fel fényes kíséretükkel és ezért, érthető, hogy annyi műkincset, mint itt, a törökök Sztambul egyik mecsetjében sem halmoztak fel. Óriási kupoláját tornyoknak is beillő, négy oszlop tartja. Szokatlan keleti pompája, hatalmas méretei lenyűgözik, letiporják az embert, aki némán bámulja, hogy az óriási korongokra felrajzolt, egyenként nagyon feltűnő jelmondatok és Korán-idézetek mint apró, alig észrevehető ákom-bákomok vesznek bele a roppant falak méreteibe. A mecset egész belsejét egy tekintettel át sem lehet fogni.

Szeretném megfejteni valamelyik cifra arabeszket, de belefárad a szemem. Az újabb török nemzedék sem tudja már elolvasni, ez a latin betűkkel más vizekre evezett át. A török ifjúság jórészt meglepően modern és túlságosan szabadelvű, mintha elfelejtené, hogy amikor ezekben a cifra Korán-jelmondatokban legjobban hitt, amikor a Mekkába induló zarándokok ebből a mecsetből keltek útra és a birodalom nagyjai évente itt gyűltek össze a Próféta születésnapját ünnepelni, akkor volt legnagyobb és legboldogabb a régi Törökország. Érthető azok aggodalma, akik azt tartják, hogy amikor ez az új nemzedék elszakad a múlttól, a hagyományoktól és a mecsetektől, egyúttal elszakad önmagától, török voltától is.

Az ozmán építőművészetnek legszebb alkotása az Ahmed-mecsettől néhány perc alatt elérhető Szülejmánié, Szolimán szultánnak 1555-ben épült mecsetje. Főkupolája nagyobb, mint a Hágia Szófiáé. Ebben a mecsetben vannak Sztambul legvastagabb márványoszlopai. Két udvara van. A mecset körül vonuló külső, fákkal gyéren beültetett udvart közlekedési útnak is használják. A második, a főbejárat előtt lévő kisebb udvart „hárem”-nek is nevezik, bizonyára azért, hogy a nyilvános udvartól megkülönböztessék. A kedves, hangulatos hely közepén remek földönt kút áll a rituális mosakodások elvégzésére. A köröskörül vonuló árkádokat nem kevesebb, mint huszonnyolc kupola fűdi be. Az udvar négy sarkán ugyanannyi minaré áll. Ezek egyikét „drágaköves” minarénak hívják, mert állítólag egész csomó drágakövet falaztak belé, amikor felépítették. Ezt a sok kincset és több zacskó aranyat az akkori perzsa sah küldötte a török szultánnak az építkezés céljaira. Ezzel csak gúnyolni és bosszantani akarta a padisaht, mert tudvalevő, hogy az eretneknek tartott perzsa siíták és az igazhitű török szuniták abban az időben halálosan gyűlölték egymást. A bosszús török szultán a zacskók tartalmát, a perzsa követ jelenlétében, szétosztotta a zsidók között azzal, hogy az utolsó ítélet napján a perzsa eretnekek fogják helyettesíteni azokat a lovakat, amelyeken a zsidók a pokolba lovagolnak. Nehogy a zsidók nagyon sarkantyúzzák és verjék őket, üdvös dolog a lovasokat előre lekenyerezni... Ami pedig a drágaköveket illeti, ezek oly kis értéket képviselnek a mecset épí-

tésébe fektetett pénzzel szemben, hogy nem érdemlenek mást, mint azt, hogy befalazzák őket. Arról nem szól a krónika, hogy a későbbi szultánok, amikor az államkassza üres volt, kiszedték-e a falból a kincseket vagy sem.

Meglátogatva még a mecset bejáratával ellentétes oldalon levő másik, kertszerű előteret, ahol Szolimán szultán, felesége és gyermekei síremlékei vannak, kacsaringós utcákon, rogyadozó faházak között jutok fel Sztambul negyedik dombjára, ahol II. Mohamed szultán mecsetje áll. Itt volt a bizánci időkben az Apostolok temploma és alatta a császárok kriptája. Amikor a várost 1204-ben rohammal elfoglalták, a szoldateszka a sírokat feltörte és a bennük talált ékszereket elrabolta. II. Mohamed pedig még a kriptában porladó csontokat sem kímélte. Amikor megépíttette a mecsetet, a csontokat összeszűzatta és hozzákevertette a falak vakolásánál használt malterhez ... Minden török szimpátiák ellenére is be kell vallani, hogy a szultánok vad dühükben sokszor sok felesleges, vandál pusztítást végeztek. Semmit sem lehet például felfedezni, még romokat sem, azokból a világcsodákból, amelyek Sztambul harmadik dombján állottak: Konstantin nyári palotájából, Theodosius fórumából, a bizánci múzeumból és kapitóliumból. Igaz, hogy ebben a romolásban a latin császárság hatalmasai megelőzték őket és a törökök csak azt tették tönkre, ami a régi Bizáncból még megvolt bevonulásuk után. Amit nem romboltak szét, annak elpusztítását az idő végezte el.

Az első villamos csengője hasít bele a reggeli csendbe és jelzi, hogy Sztambul felébredt. A villamos ontja az embereket, akik a Nagybazárba sietnek, ahol nyolc óra felé kezdődik, vagy inkább kezdődnek az üzleti élet. Ez a bazár, Sztambulnak egyik leglátványosabb helye, még mindig azon a helyen van, ahol a régi Bizánc urai megépítették. A legtöbb boltzat, amely végigvonul a bazár utcái felett, ebből az időből származik és a törökök által hozzáépített részeket világosan meg lehet különböztetni. Valóságos útvesztő, nagyon könnyen el lehet benne tévedni vezető nélkül. Akad még itt szép holmi is, de bizony a legtöbb közönséges, gyári bővliáru. Elmúlt már az idő, amikor a „bútorosztályon” csak hímzett ülőpárnákat, térítőket és gyönyörű dohányzóasztalokat, berakott luxusholmikát lehetett látni. Ezek manapság csak a régebbi háztartásokban és a régiségkereskedőknél található meg. A mostani török nemzedék vérszegény ízlésére és pénztárcájára vall, hogy túlteng az olcsó garnitúra, a nappalszék-éjjelágy stílusú, modern holmi és a — rekamié. Ami régen szép, jó és ízléses volt, az most szerényen elbújik a sok külföldről behozott tucatáru garmadáinak mögé, még a szőnyegbazáron is ritkaság a valódi keleti szőnyeg. A félhomályba burkolózó bazár utcái, folyosói és sikátorai felett is mintha az elmúlás kísértene; szomorúan, csendben cigarettáznak, feketéznek, egykedvűen szívják a narghilét — erről ismerni meg őket — a sötét bazárfülkék előtt a törökök. Csak a zsidó, örmény vagy görög kereskedő kiabál és húz be a kabátodnál fogva a boltjába, hátha rád tud

sózni néhány piaszter értékű haszontalanságot. Mert Sztambulban, ahol azelőtt az arany gurult, most már az ezüst- és rézpiaszternek is nagy a becsülete. Valahányszor itt járok, inkább megszokásból, mint kíváncsiságból végigmegyek a boltozatos folyosókon és beülök valamelyik török kereskedő boltjába, meghallgatni panaszait, hogy manapság mennyire nem érdeemes valódi török áruk, régiségek eladásával foglalkozni. Nem kellene a csodaszép, régi függőlámpák, a berakott fegyverek. A vevő, amennyiben akad, szívesebben veszi az olcsó, Berlinben készült álrégiségeket. Ennek a bazárnak költészete is a múlté már, csak a színpadi felszerelés a régi és ehhez sehogysen illenek az írógépgyönyökségek és a még megmaradt hangulatot is agyonütő gramofonslágerok rikácsolása. A bazár egyik fülkéje előtt kuksol a régi Sztambul egyik ittfeledett, tipikus alakja: az írástudó, aki egyszemélyben utcai ügyvéd, adószakértő, levelező és tanácsadó minden földi és földöntúli ügyben. Mellette állandóan három-négy kliens guggolva feketézik és várja, míg sorrakerül. Csupa idős ember, mert a fiatalabbak már tudnak írni és olvasni. Amikor Kemál pasa az arabs ákom-bákomot nem értő idegen turisták legnagyobb örömére, elrendelte a latin betűk kötelező használatát és az új népiskolák mindig több és több írástudó embert termeltek, azt hitte mindenki, hogy ez az utcai tudós feleslegessé válik és eltűnik a mecsetek közeléből, a hivatalok kapujából és kávéházakból meg a bazárok forgalmasabb helyeiről, ahol sátrát fel szokta ütni. De Allah nagy és hatalmas, nem hagyja éhenveszni, még ebben az át-

kozottul furcsa Kemál-világban sem, az ő szolgáját, a Korán és egyéb tudós könyvek szakértőjét. Azt sugalmazta tehát neki, hogy térjen át az írógépre, így megmentheti a tekintélyét. És íme, a csodálkozó kliensek szájtátva bámulják, hogyan ontja az ördögös masina a szerelmes és fenyegető leveleket, adóbeadványokat és fellebbezéseket, amiket azelőtt furcsa, cikornyás betűkkel kellett papírra pingálni. Mégis csak nagy mester ez a Kemál! Ezt a gondolatot lehet leolvasni a csodálkozó, együgyű arcokról, miközben azt gondolja az ember, hogy a szomszédos bazárfülkéből kiordítózó gramofon és rádió nótája halotti ének, amely temeti a sztambuli bazárnak lassanként a múltba hanyatló költészetét.

Mutatják azt a helyet is, ahol a régi időkben a rabszolganőket árulták. Ez az úgynevezett Avret Bazar a keresztények számára hozzáférhetetlen volt; mert a gyaurok nem is vehettek itt rabszolgákat. Csak a külföldi követségek tagjainak szokták megengedni, hogy megnézhessék ezt a bazárt, mielőtt Sztambulból eltávoznak. A rossz nyelvek szerint ezt az intézkedést is ki lehetett játszani és a gyaurok is hozzájuthattak rabszolganőkhöz, mert mindig akadtak pénzéhes mozlimok, akik az üzletnél mint strohmanok szerepeltek. Néger rabszolganőt már 80 tallérért is lehetett kapni, míg a zenében, énekekben, táncban és viselkedésben kiművelt és csinos odaliszk 1000 tallérba is belekerült. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, nem kis öröme a levantei lánykereskedőknek, még vígan folyt itt az asszonyvásár, de később, mikor a többnejűség jogát mindig kevesebb és keve-

sebb mozlim vette igénybe, a bazárnak ez az osztálya elnéptelenedett és fokozatosan önmagától megszűnt. Ilyen rabszolgavásár Galatában, a Tophané nevű városrészben is volt, ahol főleg cserkesz lányokat árultak. A galatai nővásáron az igazhívők, akiknek különben vallásuk megtiltotta a portéka közelebbi megtekintését, alaposabban körülnézhettek, nehogy drága pénzért esetleg silányabb áruhoz jussanak. Szabadon sétáltathatták, táncoltathatták és énekeltehtették maguk előtt a jelölteket, bizalmasabb részleteket pedig azoktól a matrónáktól tudhattak meg róluk, akik a leányvásáron, természetesen megfelelő baksis ellenében, mint szakértő kupecsek működtek.

Sztambuli sétáimat reggelente rendszeren a tenyeres-talpas Hágia Szófiánál kezdem, amelynek csak a minaréi törökök, meg az a bájos kis kávéház az udvar platánjai alatt, ahol kora reggel elkávézgatok néhány koránkelő öregúr és facér imám között. A mecset sekrestyéjének egyik oldalában van a söntés, kiárad belőle a finom kávé illata és összevegyül az oleanderek édeskés lehelletével. A vendégek között ögyeleg a madaras gyerek, Sztambul egyik típusa. Kalickájában kis madarak csicseregnek, a kalickára szerelt taposómalom kerekein pedig fehér galamb tipeg és szerencsecédulákat húz egy piaszterért a jó muzulmánoknak. Ilyenkor, kora reggel a régi Sztambul illúzióját kapja az ember, mert az utcák nincsenek tele a sok európaiasodott alakkal, nem látni azokat

az ultramodern török hölgyeket, akik az egyik végtelből a másikba esve, túlságosan bőkezűen bánnak az arcfestékekkel és a rúzzsal. Ezek a hajnalban a mecsetudvaron feketéző öreg mohamedánok, a hosszúszakállú, derülttekintetű aggastyánok is valószínűleg azt keresik itt, amit a közjük cseppent idegen, a nagy és a szív gyökeréig ható benyomások régi, felejtetetlen Törökországát, a zavartalan magányt és végtelen csendet. Ilyenkor még nem nyekereg a gramofon minden második kirakatból, zavartalan áhítattal lehet szemlélni az egyik legszebb sztambuli képet, Ahmed szultán hattornyú mecsetjét és a bizánci Hyppodromot, ahol ilyenkor nincsen senki más, mint az az öreg veterán, aki a virágágyakat öntözgeti, nincs más zaj, mint a madárcsicsergés, mert a körülöttem feketéző alakok alig mozognak és nem is beszélgetnek.

Mielőtt felébredne a város, mielőtt Kemál pasa megreformált törökjei ellepnék az utcákat, végigálmodom az eltűnt Ezeregyéjszakát, gyorsan elhaladok a nagy mecsetek mellett, megbámulom a Szülejmanié gyönyörű, színes ablakait, nehéz, vert csillárait, a remek szószéket és a tarka Korán-jelmondatokat; egyedül a nagy mecset andalító félhomályában, legfeljebb a sekrestyével beszélhetnék arról, hogy csakugyan jó volt-e ezt a népet a múlttól olyan hirtelenül elszakítani. Hatalmába kerít valami szentimentális siratása és visszakívánása a múltnak, amit az olasz a „passatismo” szóval oly nagyszerűen fejez ki. Szomorúan fordulok ki az udvarra és a főbejárattól jobbra szomorkodó temető vasrácsánál megpihenek

Szulejmán és Roxeláne türbénél. A romantikus, sírigtartó szerelmet semmisen jelképezheti jobban, mint ez a két türbé, ebben a környezetben.

Útban a városfalak felé rájön az ember, hogy Sztambul csakugyan hét dombon épült, amit különben nem lehet észrevenni, mert a köztük levő völgyeket teljesen kitöltik a kisebb-nagyobb épületek. Ezek a meredek, hepehupás utcák, ahol az ember majd kitöri a bokáját, éppen úgy tartozékai a régi Sztambulnak, mint a sok bokor és virág meg a remekbekészült, mohos kutak. Sok utcában a járdát elmosta az eső, az utca közepét felverte a gaz, a falak mentén kecskék legelésznek. Békés, falusias hangulat mindenütt.

Gondolatban rekonstruálni szeretném a hajdani Konstantinápoly nagyságát és a Márvány-tengerbe omladozó, régi bástyák és tornyok mentén indulok el. Ezeknek egy része még Attila betörése óta áll itt és bizony alig tud már dacolni az idővel. A tengeri frontot védő erősségek mostani állapotából csak nagy képzelőtehetséggel lehet következtetni arra, hogy Konstantinápolynak kettős várfala is volt és mindegyiken 250 torony büszkélkedett. Innen faházakból összerótt utcákon át, ahol a tűzfalak bádogból vannak, hol pedig elhagyott temetők és leégett városrészek között, gázos dombokon át, kizárán-dokok a Márvány-tengerre néző Héttoronyhoz, a Jedikulé történelmi falaihoz. Még azon a főúton is, amely a Héttoronyhoz vezet, az autóknak és villamosoknak sokszor meg kell állniok, hogy elengedjék maguk előtt a teheneket és kecskéket, amelyek lege-

lézés közben idetévedtek a leégett városrészek helyén keletkezett füves területekről. Itt már keletkezőfélben van az új Sztambul is. A leégett házak helyére teljesen modern, egészséges kőházakat építenék valami különös, újtörök stílusban, amely hasonlít az Alhambra motívumait utánzó algíri, francia-arab ízlésű építkezéshez. Eddig nem túlságosan sokat építettek. Az utolsó nagy tűz óta alig épült fel két-három utca és a rombadőlt házak esőverte falai és az utolsó napjaikat élő, félig beomlott mecsetek dudvával benőtt udvarai még sokáig várhatnak arra, hogy helyükre új házak kerüljenek.

A Jedikulé, a régi Sztambul leghíresebb, sőt leghírhedtebb helye már a törökök bejövetele előtt is legjobban megerősített pontja volt a várövnék. Hajdan Cyclobion volt a neve. Előbbi alakjában Izsák császár építtette még a latinok ostroma előtt, akik azután lerombolták. A XIV. században és a későbbi időkben ismét felépítették, védelmül a törökök megmegújuló ostromai ellen. Mostani alakjában csak a hódító II. Mohamed ideje óta áll és egy része már omladozó rom. Az erősség ötszöget képez, sarkain ugyanannyi toronnyal és még kettővel a várárok felé eső oldalon. Ez a két torony, a falain itt-ott felfedezhető császári sasok tanúsága szerint, még a bizánci időkben való. A nehéz főkapu mögött a majdnem barátságosnak nevezhető, fásított udvar meghazudtolni látszik a sok rosszat, amit erről az öreg várról beszélnek.

Egy öreg katonából jegyszedővé és idegenvezetővé vedlett, szakállas bácsi átvezet a most a

Hadi Múzeum kezelésében levő várnak összes zugain, amint végigkapaszkodunk a falakon egy toronytól a másikig. Az egyik toronyban megmutatja a „vérkutat”, azt az üreget, ahová az itt lefejezett szerencsétlenek fejait bedobták, a másikban az ostrom alatt elesett muzulmánok sírját. Szaporán magyaráz, pedig a sok véres történet hallgatása helyett szívesebben nézné az ember a remek kilátást, ki egészen a Prin-kipo szigetekig, a várfalak előtt pedig Sztambult, a haldokló várost, amelynek elpusztíthatatlan bája dacol múltjának hányatott századaival és jelenének vigasztalanságával. Mégis csak derűsebb kép ez, mint a földrengések, háborúk és kivégzések néma tanúi, a sok rogyadozó torony, a folyondárral takarózó régi, magas várfalak és köztük a sok sötét zug, börtöncella, kínzókamra és vesztőhely, ahol a sok véres erőszakosság emléke fojtogatja az embert. A várárok mentén pedig, ki egészen az Aranyszarvig, nincsen más, mint zöldségeskert és sok, nagyon sok temető. Ezeknek gyászához képest a mi itthoni, legalább fával beültetett sírkertjeink hangulata valósággal paradicsomi.

Séta közben a régi várfal egyik legnevezetesebb pontjához, a Top Kapuhoz jutunk, amelyet Mohamed szultán a középkor Nagy Berthájával lövetett. Ezt a szultán a renegát magyar Orbán ágyúöntővel készítette más két, de ennél valamivel kisebb óriáságyúval együtt. A három löveg mindegyikét ötven pár ökör három hónap alatt vontatta Drinápolyból Konstantinápoly elé. Kétszázötven utászt küldtek előre a törökök, hogy az utakat és hidakat a nagy

teher elbírására alkalmassá tegyék. Az ágyúktól jobbra és balra kétszáz embernek az volt a dolga, hogy egyensúlyban tartsa őket. Orbán mester legnagyobb ágyúja ezt a falrészét lőtte, naponta nyolc lövéssel. Ennél többet nem tudott leadni, mert a 12 mázsás golyóbissal való megtöltése lövésenként két órát vett igénybe. Régi feljegyzések szerint ennek a magyar ember által készített, akkor csodaszámba menő csatakigyónak döntő szerep jutott Konstantinápoly megvívásában, pedig a csodaágyú mindössze 500 ölnyi távolságra hordott.

*

Hiába keresi már az ember a Szeráj kapuja előtt a zöldmellényes, pirosbugyogós díszőrséget is. Nem katonák, hanem khakiruhás, tányérsapkás rendőrök lézengenek a kéjlak bejárata előtt. A közönséges halandó számára nemrég még hozzáférhetetlen, titokzatos császári palotának most teljesen nyilvános kertjében is nagy a csend. Itt sétálni annyit jelent, mint elzarándokolni egy nagy temetőbe, ahol csupa régi ismerős pihen, a feltámadás minden reménye nélkül. A kert északnyugati csücskén, szemben Péréával, az a hely van, ahol I. Mahmud szultán színezüstről készült trónt állíttatott fel magának csak azért, hogy arról nézhesse hadihajóinak be- és kifutását. Eszembe jutnak a mai török flotta ócska páncélosai, amelyek most innen nem messze, az Aranyszarv egyik hajlásában bújnak meg a hozzájuk hasonló ócska arzenál előtt... Hol van már a régi flotta és az ezüstrónus? Helyétől kőhajításnyira van a híres Odún Kapu,

amelyet annakidején csak éjszaka nyitottak ki, amikor a Szerájban kivégzettek tetemeit és a zsákba varrott hűtlen odaliszkokat a tengerbe dobták. Ez is eltűnt, mint ahogy eltűntek a platánok árnyékába épített apró kéjlakok, amelyek a kertet tarkították. Figyelmeztetnek arra a kioszokra, ahonnan a szultán a Szeráj kertjében lejátszódó ünnepeket végignézte, láthatatlanul. A sok kapu közül még az is nevezetes, ahol a szultánhoz igyekvő külföldi előkelőségeket, a török udvari ceremónia szerint, a szertartásmester félórára leültette várakozni, mielőtt a szultán küszöbét átlépheték ... Innen nem messze van a Babi Seadet, a „Boldogság kapuja”. Ez vezetett a szultán kihallgatási terméhez s azért hívták így, mert az igazhitűek szerint mindenki boldog volt, aki a padisah színe elé járulhatott. Most külföldi turisták fényképeznek köröskörül, hogy megörökítsék a lepergett szultáni tragédiának megmaradt díszleteit; a padok körül gyerekek játszadoznak a regényt olvasó nevelőnők gyér felügyelete alatt. Pesten is megszokott népligeti vagy margitszigeti csendélet, azzal a különbséggel, hogy a Népliget hasonlíthatatlanul nagyobb, szebb és gondozottabb, mint a sztambuli Szeráj parkja. Ezt a meglehetősen elhanyagolt állapotban levő kertet is másnak képzelte el az ember azoknak az útleírásoknak olvasása után, amelyek csodáiról annyi sok, a képzeletet felcsigázó dolgot beszéltek. II. Mohamed szultán 1453-ban rendelte el, hogy a mai Sztambulnak körülbelül a közepén, Theodosius fóruma helyén szultáni palotát építsenek. Ez volt az úgynevezett régi, az „Eszki Szeráj” A mostanit ké-

sőbb, 1467-ben emelték a régi görög császári palota helyén, de a szultáni háremet csak jóval később hozták át ide. A Szerájt is egészen másképpen képzei el az, aki nem látta. Nem egy épületből, nem egy összefüggő egészből áll és külseje sem vall császári palotára. Inkább óriási középkori kastélyhoz hasonlít, amelynek egyes részei és melléképületei a mindenkori nagyúr ízlése és szeszélye szerint keletkeztek, minden egységes stílus nélkül. Kertjével együtt Sztambulnak első dombját öleli fel, tehát olyan nagy helyet foglal el, amelyen egy egész kisebb város elférne. Nagy kiterjedése és a sok kioszk, torony, mecset és kút ellenére sem tesz nagyszerű benyomást; udvarain egész ezredeket lehetne felállítani, olyan nagyok, de üresek és sivárak.

Az egész palotát, a szultáni kincsekkel és régiséggyűjteménnyel együtt, az állam nemzeti tulajdonnak nyilvánította és mint bárki számára hozzáférhető múzeumot kezeli. A felhalmozott kincsek, a szultánok telhetetlen pompavágyának gyümölcsei, valóban látványosak.

Azt mondják, hogy mindez csak szegényes holmi a pérai oldalon fekvő másik szultáni palota, a Jildiz Kioszk földalatti pánccélkamráiban őrzött kincsgarmadához képest. A százmilliókat érő igazgyöngyök, gyémántok, diónyi karbunkulusok és tyúktojásnagyságú zafírok itt is csak szerény mellék-bolygói a kincstár főekességének, IV. Murád szultán óriási nagyságú koronájának, amelyet állítólag nem kevesebb, mint negyvenezer rubint és húszezer válogatott igazgyöngy díszít... Erősen tartja magát az a

hír, hogy az ankarai kormánynak nem az a szándéka a szultáni kincsekkel, hogy mindörökre páncélajtók mögött őriztesse őket. Pedig még az idegen turistának is fáj az a gondolat, hogy Szelim szultán mesébe illő, aranylemezekkel és drágakövekkel kivert trónusa, a perzsa sah ajándéka, valamelyik amerikai konzerv- vagy olajmágnáshoz kerüljön.

A sztambuli Szeráj termeinek félhomályában alusszák örök álmukat az Ezeregyéjszaka mindörökre száműzött meséi, amelyeket a mai Törökország nem tud és nem is akar megérteni többé... Amikor a termek és szobák végtelen során áthalad az ember, egy percre sem tud szabadulni olyasféle érzéstől, hogy halottasházban jár. A pompának most néma tanyáin mintha az elmúlt szultánok árnyai kísértének és hánynák szemünkre, miért profanizáljuk a török múlt kriptájának csendjét hangos beszédünkkel és lépteink zajával. Mutatják a termet, ahol a szultán minden év Ramazan hónapjának 15. napján, az udvari méltóságoknak a Próféta fekete köpenyét csókra nyújtotta, egy csücskét vízbe mártotta és a vizet szétosztotta közöttük. Olyan távoli dolgok ezek, el sem hinné az ember, hogy két évtized sem telt el azóta... Az elhagyatottság, a lakatlanság nyomja rá bélyegét erre a múzeumi pompára, valami jéghideg melankólia fagyos lehelletét érzem ezekben a csendbeborult termekben, ahol három világrészben hódító szultánok léptei kongottak el és Bajazid kardja csörgését, Szolimán sarkantyúja pengését hallották a falak. Nem érzélgős megilletődés ez, hanem valami részvétféle a világverő testvérnép iránt, meg-

döbbenés és gyász, amely az örvény legyűrhetetlen erejével kriptái hangulatod mélységeibe sodorja a lelket. Megértem, hogy török ember nemigen vetődik ide.

Nemrég a szultáni háremeket is megnyitották a közönség számára, valamint a Szerájban elhelyezett régiségmúzeumot is. Ennek általános része igen gazdag, de még érdekesebb a török régiségek osztálya. Ugyanebben az épületben van az a rész is, ahol a régi és modern török iparművészet termékeit állították ki. Vastag katalógust lehetne erről összeállítani, de még vastagabbat mindarról a sok kincsről, amit ezek a hatalmas kényurak asszonyaik börtönében, ebben a pompás, aranyozott kalickában felhalmoztak. Mert bizony csak aranyozott kalickák ezek a termek, meghitt magánlakosztályok és budoárok, mert az ablakokat kézzel is alig lehet elérni és mindegyiken rajta van a sűrű vasrácszat. A földszinten vannak a szultánok fogadótermei mennyezetes, vert aranyból készült trónusokkal. III. Szelim és Abdul Hamid lakosztályaiban kincseket érő perzsaszőnyeg-gyűjtemények, egész termek a szultánok fegyverei, kitüntetései és egyenruhái számára. Azután következnek a Validé szultána lakosztálya, a haloes étterem. A szultána Damaszkuszban készült, berakott munkaasztalán még ott van a pamutos kosárka, az ebédlőben a tömör ezüstasztalok megterítve, mintha csak vendéget várnának ... És ez így megy tovább, megszámlálhatatlan termen, szobán, alabástromfürdön, pipatóriumon keresztül. Mindenütt szinte várja az ember, hogy valamelyik da-

masztfüggöny mögül kilép a padisah, vagy valamelyik búbájós bajadér. Annyira lakályos minden ezekben a magánlakosztályokban, még az emeleten levő, a másodrendű odaliszkok és a női szolgálatszobái is, mintha nem is múzeumban, hanem használatban levő főúri palotában volnánk. Csak a földszinten levő sötét, dohos folyosók, ahol a kínzókamrák és eszközök vannak, rántanak ismét vissza a kevéssé regényes jelenbe és figyelmeztetnek, hogy a törökségnek ez a korszaka elmúlt mindörökre. Körülöttem hangosan beszélnek az angol és német turisták, míg a teremőrök, rokkant katonák, akik még látták a szultáni világot, suttogó hangon magyarázzák az egyes termekhez fűződő emlékeket. Minden mondatuk félrehúz egy függönyt az elmúlt szultánok és a titkokban gazdag muzulmán világ misztikus életéről és amint szinte imaszerű mormolással ontják a szavakat, a termek minden zugában mintha nagy örömök boldog sóhajtásai és nagy boldogtalanságok elfojtott jajszavai szólalnának meg.

A Szeráj kertjének a Boszporuszra néző végén áll Kemál pasa szobra. Ez elhessegeti a képzelet csapongó képeit és eszünkbe juttatja, hogy a romantikának ez a varázslatos földje ma demokratikus közársaság.

Athént és Rómát is beleértve, nem volt városa a világnak, amely emlékművekben és szobrokban gazdagabb lett volna, mint a régi Bizánc, a mai Kon-

stantinápolyban pedig mindössze két szobrot tudtam felfedezni. Az egyik, amely a Gázi szabadságharcának allegóriája, Pérában áll a Maxim-téren, a másik pedig itt, a Szeráj ősi parkjának temetői csendjében.

Furcsa volna ez a szobor akkor is, ha a bécsi Hofburg, vagy akár a washingtoni Fehér Ház kertjében állana, de itt, a nemrég még szinte hozzáférhetetlen, a titokzatosság ködébe burkolt török szultáni palota parkjában, ahol minden rög, minden bokor romantikát lehel és harcos múltból, világverő szultánokról beszél, ez a szobor majdnem groteszk. Ebbe a környezetbe legfellebb valami lovasszobor illenék, amely valamelyik szultánt vagy nagyszakállú, turbános nagyvezért ábrázolja. Ehelyett egy borotváltarcú, a legutolsó párisi divat szerint öltözött fiatal férfi ércbeöntött képmása áll, gladiatori pózban, ökölbeszorított kezekkel, előreszegett fejjel és megfeszített izmokkal, a talapzaton. Nincsen bogláros turbán a fején és görbe szablya az oldalán, hanem művészi csokorba van kötve a nyakkendője és nadrágjának vasalása kifogástalan.

Ez a furcsa, magányos szobor Ázsia felé fordul, hátatfordít a Szerájnak, a kiürült szultáni háremeknek, ahol a bukott szultánok kincseket halmoztak garmadába, hátat Európának, amelynek harcmezőin agyrémek hajszolásában fogyott el és merült ki egy pompás népnek csaknem minden ereje. Erre az angoosan kinéző férfire néznek a délibábok kergetésének lázából” kigyógyult török nép fiai, Sztambultól a Kaukázusig. Szobra a Szeráj kertjében, bármilyen furcsa és meglepő is, ma hármasszimbólum: tagadása

a múltnak, vigasza a jelennek és reménye a jövőnek, amely megváltoztatja majd az egész ország életritmusát.

Itt, a Szeráj kertjében, igazán nem tudja hirtelenében megmondani az ember, melyik az anakronizmus, a szultáni kéjlak-e, vagy a bronzbaöntött Gázi, amint összeszorított kezekkel, a remekbekészült zakó és a gyönyörűen vasalt nadrág alól kidagadó izmokkal áll itt két világrész küszöbén, két kultúra vízválasztójánál, mint modern Herkules, aki izmának egy megfeszítésével földrészeket repesztett ketté. El tudja-e szakítani ez a vasember a törökséget a múlttól, a muzulmán lelkétől és tudja-e majd pótolni mindazt, amit elvett tőle? Míg ezen töprengek, az ázsiai parton az anatóliai vasút állomásán, a gőzmozdony éleset füttyent belé a menetelő tányérsapkás katonák kúrtszavába és megindul az új főváros felé, ahol mérnökök, építészek, modern emberek, nem pedig a középkorba való, korrupt basák cirkalmaznak, faragják az új Törökország épületét. Sztambulra pedig, a roskatag rablóvárak, elmúlt háremek, bánatos temetők, elhagyott mecsetek és festői sikátorok szomorúan hervadozó városára, ráborul lassan a múlt, a csend és elfeledtetés éjszakája.

Nem nagyon szereti a török, ha volt fővárosát Konstantinápoly néven emlegetik és mindent elkövet, hogy elfeledtesse a város bizánci múltját, noha nem is olyan nagyon régen, mindössze ötszáz évvel ezelőtt vonultak be a Top Kapun keresztül, lófarkas lobo-

gók alatt az első mozlim harcosok. Igaz, hogy a régi bizánci város helyén a törökök teljesen új, minden ízében török metropolist építettek, de még a szultánok alatt is, amikor az első vandál pusztítások vak dühe már elpárolgott, többé-kevésbé törődtek azzal, hogy a bizánci műemlékek fennmaradjanak. Az új-török nacionalizmus már nem ilyen érzelgős s ha a kormány megmentésükre nem tesz valamit, a török időket megelőző korból származó műemlékek lassanként az enyészet martalékává lesznek.

Tagadhatatlan, hogy az új-török rezsimnek van érzéke a műemlékek iránt. És mégis nemsokára beleesik a Márvány-tengerbe Theodosius hatalmas város-fala, III. Bazil császár Márványtornyával együtt. A bizánci paloták maradványai, a Pentapyrgion kastély és a többi, megszámlálhatatlan szép emlék a keletrómai birodalom fénykorából, pusztulásra vannak ítélve. A végleges összeomlás veszélye fenyegeti Valens császár vízvezetékét és az idő vasfoga, no meg a nemtörődömség elbánt volna a Hágia Szófiával is, ha az ankarai kormány, nagy és nemes gesztussal, nem tette volna lehetővé a régi bizánci szentegyház restaurálását és freskóinak, mozaikjainak felfedését. Meglehetősen állják az idő múlását a hyppodromon levő obeliszkek és a galatai torony. A kormány és a sztambuli városi tanács egyelőre csak a török időkből származó műemlékek és régiségek karbantartását vette fel sürgős feladatai közé.

Bennünket magyarokat talán legjobban érdekel a török hadi dicsőség pantheonja, a Janicsár-múzeum, amely egy régi mecsetben van elhelyezve. A szám-

talán győzelmi emlék, a sok forgós sisak, a rozsdamarta ágyuk, golyójárta és molyette lófarkas lobogók és remekbekészült kardok, puskák és cifra díszruhák, a sok-sok zsákmányolt, történeti becsű dolog, amit ez a pompás katonanemzet évszázados harcos múltjában összegyűjtött, alig fér el a régi mecset emeletes hajójában és árkádos folyosóin. Sajnos, katalógus nincsen és így csak a teremőrök tájékozottságára van bízva a magyar látogató, aki szeretné megnézni a magyar vonatkozású dolgokat. A sok régi csata-kígyó, szakállas ágyú és modern löveg szépen sorba, vagy csoportokba, a golyóbisok pedig gúlákba rakva, az udvaron hevernek. A hatalmas anyagot három ilyen épületben sem lehetne úgy elhelyezni, ahogyan megérdemelné. A török hadimultra vonatkozó képtár két legérdekesebb darabja Bécs ostroma és a Dardanellák elleni támadás visszaverése. Ezt a két eseményt tartják a törökök legnagyobb büszkeségüknek, mert a két képet külön fülkékben, szépen megvilágítva állították fel. Előkelő hely jutott Ferenc József és IV. Károly király mellszobrainak is. Amikor végigjárja az ember ennek a nagy múzeumnak összes osztályait, csak sajnálni tudja, hogy a tarka, színes Keletet a köztársasági Sztambulban már csak a múzeumban találhatja meg.

Kilátás az Aranyszarva Ejub temetőjéből.

Muzulmán negyed Rhodoszban.

Rhodosz. Sant Atanasio-kapu.

EJUB, A HALOTTAK VÁROSA.

Nem törődve a siralmas, nyaktörő kövezettel, ismét gyalogszerrel vágok neki a sztambuli sikátorrengeteknek. Aki ebben a városban az autózható utakon mozog, az Sztambul szépségeinek a felét sem látja meg. Két mérföldet kell botorkálnom, amíg az Aranyszarv végéhez érek. Vándorolok sikátorokon keresztül, ahol a megrokkant házikók alig látszanak a rájuk boruló fügefáktól és magnóliáktól, amelyek nem engednek betekintést a visszavonult török élet titkaiba. Hamarosan változik a kép: utca következik, de nem ásításra készítő, banális homlokzatokkal és unalmas házsorokkal. Faházak vannak itt, régi, szüette, violaszínbe játszó fából és szabad, szellős udvarokkal és virágoskertekkel. Majd ismét óriási térségen vagyok, amely hírből sem ismeri az aszfaltozást. Már azt hiszem, hogy a város végére értem s valami nagy hegy állja el az utamat. Pedig ez nem hegy, hanem erkélyek, pillérek, oszlopcsarnokok, lépcsők, ívek, kupolák és templomhajók szédületes egyvelege, egy óriási mecset fehér, fekete és tarkán erezett márványból és fayence-lapokból. Olyan ez is, mint a többi, mint valami óriási ékszer. A mecset mellett a tipikus kertudvar, valamelyik szultán vagy szultána türbéjével.

Mennyire különbözik Sztambulnak ez a része

azoktól a szintén nagyon eredeti és jellegzetes utcáktól, ahol a villamos is jár és a Cook-iroda emberei vonszolják a lármás turistacsoportokat a sztambuli Baedeker-nevezetességek kitaposott országútján! Hogy ezt a sok, a régi Törökországból ittmaradt festői sikátort mind megláthassam, szántszándékkal kerülöm el a bazárnegyed üzletutcait, és Sztambulnak, ennek az óriási falunak főbb közlekedési ereit, ahol minden második bolt cukrászda és minden harmadik előtt ott van a bódé a kövezetet hangosan szidó, káromkodva izzadó idegen turistákkal, akik elkeseredve isszák a limonádét. Olyan elbűjő utcákon át vezet az utam, ahol a hangulatok hatása alatt észre sem veszi az ember, hogy megfájdult a bokája a kövezeten való bukácsolástól. Minden ház, minden sikátor egy-egy motívum és középkori hangulatokba, felejthetetlen álmokba ringat.

Most másik tekervényes utca következik szürke klastromfalakból, amelyekről lemállott már a vakolat. A falak vörhenyes szürkességét kertek zöldje szakítja meg a fügefák, fűzek, gránátalmabokrok és folyondárok színes összevisszasága. Ezek a gondozatlan kertek is temetők, a mohos kövek a bokrok között pedig síremlékek. Köröskörül pedig mindenütt napsugár és végtelen csend, amely megnyugtat, megvigasztal és kibékít talán még azzal a szomorú valósággal is, hogy a színes török képekből már csak ezek a temetők és rozoga sikátorlabirintusok maradtak meg.

A szabadban vagyok ismét, konyhakertek, olajfaerdőcskék, oszlopokra fektetett karókra felfuttatott szőlőlugasok után napraforgókkal, paradicsom-

mal beültetett parcellák között. Tökéletes tanyai hangulat, pedig a város vége igen messze van. Átmegek egy élősövény madzagkilincses ajtaján és ismét egy mecset négyszögletes udvarán találok magamat, ahol az árkádokat-régi, karcsú márványoszlopok tartják. Az udvarban sötétzöld ciprusok állanak mereven a nyolcszögletű kút körül. Ember sehol. De mégis akad egy: a mecset bejáratánál üldögél és a falhoz dülve szundikál a papucsadogató ember. Alhatik egész nyugodtan, nem zavarja senki. Ez a mecset is üres, mint a többi.

Még egy negyedóra a sikátorok kanyargós útvesztőjében, ahol csak a nap állása után lehet eligazodni. Most jön a réfi városfal, amely az úgynevezett Egri Kapu mellett, félkörben húzódik egészen a Héttoronyig. Ez Sztambul határa. Ami túl vari rajta, az már a külváros és az Aranyszarv csücskében a muzulmánok szent helye, Ejub húzódik meg.

A szultánok régi Sztambuljának minden varázslatos hangulata ebben az elővárosban összpontosul. A nagy temetőváros egy ciprusokkal gyéren befásított, meredek domb tetején kezdődik és végződik a mólónál, ahol az Aranyszarvat járó esetlen, emeletes propellerek szoktak kikötni. További tízperces séta után pihenek egyet a famóló mellett levő, kedves kis kávéház oleanderei alatt és egy itten szokatlanul egyenes utca elvezet a muzulmánok szent helye, az ejubi mecset felé.

Ejub Ensari mohamedán hős, a Próféta legendás zászlótartója a VII. század végén, amikor az arabok Bizáncot harmadszor ostromolták, a várfalak alatt

esett el és ott is temették el. Bár emlékét a mohamedánok mindig megőrizték, sírjáról megfélemedtek. Amikor a törökök, a város ellen intézett tizedik támadásuk alkalmával, döntő rohamra indultak a falak ellen, Ak Szamszeddin sejknek, a szultán valási tanácsadójának látománya támadt: felfedezte a sírnak rég feledésbement helyét. Ez a látomány az ostromba belefáradt törököknek már-már csökkenő bátorságát visszaadta. A hálás Mohamed szultán 1453-ban ennek emlékére építtette az ejubi mecsetet és csináltatta meg a Próféta kísérijének márványsíremlékét. A mecset közelében van egy kő is, amelyen a Próféta lábnyoma látszik.

Még messze van a ciprusokkal beültetett domb és már itt, ebben az egyenes utcában, a lakóházak között, csaknem a hajóhid közvetlen közelében kezdődik a temető. A török fatalizmus, a halál szuverén megvetése ez a márványmauzóleumokból és elkerített dízsírhelyekből álló sok utca. A génuai Campo Santo elképzelhetetlen volna közbeékelt lakóházakkal, boltokkal és káposztáskertekkel. És mégis, ami a Nyugaton kegyeletsértő és profán volna, az itt szinte természetes és cseppet sem zavarja a hangulatot. Ez itt az előkelők sírjainak utcája. Szépen van kövezve, kétoldalt magas falak, fehér márványból. A falakat mauzóleumok szakítják meg. Ahol az ablakokon, kapukon, aranyozott rácsokon belát az ember, mindenütt sűrű rózsabokrok, s ezekre százestendős platánok és eperfák borulnak. A halottak városa, ez, de a halálnak minden félelme és borzalma nélkül. Inkább az álom és csend varázskertje, amely

nyugalomba és feledésbe ringatja az élet elfáradtjait. A sírok kápolnáiban, amelyeket a török türbének nevez, remek perzsaszőnyegek, a sírokon kőlap. Csak a vagyonos családok halottainak vannak ilyen türbéik, a többiek és ezek között nagyon sok olyan török, aki a birodalom történetében is igen nevezetes szerepet játszott, kint fekszenek a szabadban márványlapok és rózsabokrok alatt, némelyek aranyozott kerítéssel elválasztva a többi halottól. Ha az ember ezen az utcán átmegy, gondolatai automatikusan válnak el minden földitől és közönségestől; olyan erős a hangulat, annyira érzékeire ül a halott muzulmánok sírjait csókolgató virágok és bokrok illata.

A mecset, ami a méreteket és a pompát illeti, nem hasonlítható a szultánok sztambuli nagy mecsetjeihez, de a maga nemében mégis egyedülálló. Itt még meg lehet találni az új rezsim által kipusztított ezeregyéjszakai alakokat, ez még mindig egy őstörök, színes oázis a kemáli reformok uniformizáló, kietlen sivatagában. Itt még megvannak a patriarchális, nagyszakállú alakok, imámok, dervisek, szerzetesek, zarándokok és templomszolgák az ősi fezben, turbánban és hosszú kaftanban. Ejub nemcsak temető, hanem afféle szent búcsújáróhely is, ahol nagyon sok ember megfordul, aki még ragaszkodik a régi hagyományokhoz. Ezért a nagy egyházi személyzet a mecsetben és kolostorban, ahol azelőtt a táncoló dervisek laktak.

Két minaréja és csak egy, négy pillér által tartott kupolája van, belseje tiszta márvánnyal van kibélelve. A szultánok idejében hitetlen gyaur ide be

sem tehetette a lábát, nehogy megszenteltelítse azt a helyet, ahol a trónralépő szultánok derekára, fényes szertartások között, maga a sejk-ül-izlám kötötte fel a Próféta kardját. A törököknél nem a korona és a kormánypálca volt az uralkodói hatalom jelvénye, hanem a kard, amely vág, öl és pusztít.

Bent a mecsetben mindig nagyon sok az ájtatoskodó igazhívő, ez nem kong az ürességtől, mint Sztambul elárvult imaházai. Az ájtatoskodók a mecsetben sétáló kíváncsiaktól egyáltalán nem zavarattják magukat, az egyik guggolva olvassa a régi-divatú könyvtartóra helyezett Koránt, a másik előrehajol és a földet csókolja. Szinte groteszk, hogy az imádkozóknak nem fez vagy turbán, hanem sportsapka van a fejükön és pedig — megfordítva, az ellenzőjével a tarkójukon. A Korán szerint ugyanis az izlám követőinek szemei és Allah között semminek sem szabad lennie és ez az ellenző nélküli török feznek és turbánnak a magyarázata. Még az ájtatoskodó katonatisztek is megfordítják fejükön a tányérsapkát és ágy borulnak le a mecset szőnyegére.

Két bájos udvar terül el a mecset körül. Az udvar közepén fedett kút, a kőkerítés hosszában pedig a megfelelő csapokkal felszerelt kővályú van, hogy a mozlimok elvégezhesék a rituális mosakodást, mielőtt Allah színe elé lépnek. A mélységes csendet csak a mecsetből kihallatszó imádkozás és az udvaron tanyázó ezernyi galamb turbékolása zavarja meg. A másik udvart a boltozatos mecsetfolyosó és egy remek mozaikfal képezi. Ebben a falban hatalmas, vasrácsos ablakok vannak, ahonnan a sírokra lehet

látni. Az udvar közepén valami előkelő család márványkerítéses sírja áll, fantasztikus nagyságú ecetfák és platánok árnyékában, amelyek felnyúlnak a mecset kupolájáig. Köröskörül csendesen ájtatoskodó, fekete ruhás asszonyok, gyerekek, sok-sok koldus és kegy-szereket áruló öreg.

Tovább megyek, a mecset háta mögött húzódó bazárutcán, a megszámlálhatatlan sok sírdomb közé. Aki még nem járt muzulmán temetőben, annak fogalma sem lehet arról a mély gyászról, ami itt az ember szívébe belemarkol. Szanaszét hevernek a még ép és a régi, mohos, megfeketedett sírkövek, rendetlen összevisszaságban, mint a csatatér halottai a pergőtűz után. Némelyik öreg, megrepedezett sírkő mohái alól kilátszik a zöld festék és jelzi, hogy az alatta pihenő mozlím életében Mekkába is elzarándokolt. Nem nagyon kérdezi itt senki, 4iová temetkezzék, itt nem cirkálómmal pécézik ki az emberek utolsó lakását; mindenki oda fekszik le örök nyugalomra, ahol éppen hely akad. Aki teheti, még életében helyet biztosít magának itt, mert minden igaz muzulmán legfőbb vágya, hogy ebben a temetőben, az izlám egyik legnagyobb hőse sírja közelében alhassa örök álmait, ahol az egész Európa által rettegett nagy hadvezérek közül többen, köztük Kara Musztafa, Cyprus meghódítója és Szokolli Mohamed, Szigetvár megvívója nyugszanak. Imitt-amott kicsilámlik a szederindák és mindenféle dudva, kúszónövény közül egy-egy vasrács kopott aranyozása, vagy a törököknél a fejfát jelképező, turbános márványgömb, amelyik különb akar lenni a többi, egy-

szerű köturbánál. A vadon burjánzó indák nem tűrik ezt a különcködést és egyformán beborítják leveleikkel és tarka virágaikkal valamennyit.

Minél tovább megy az ember felfelé a domboldalon, annál jobban kirajzolódik a távolban az Aranyszarv-öbölnek a bika szarvához hasonló alakja. Innen legszebb a város látképe. Egy ciprus-csoport mellett elhaladva, a temetőnek ahhoz a részéhez jutunk, ahol már sem bokor sem inda nincsen és a bogáncs az egyedüli dísznövény, amely hátborgongatóan szimbolizálja a teljes elfeledtetést. Errefelé úgy néz ki a sírkert, mintha csak tegnap állott, volna nehéz gránátok tüze alatt, olyan hepehupás. Mondják, itt van valahol Aziyádeh sírja is. Még szerencse, hogy nem tudják pontosan, melyik az övé a sok, szanaszét heverő sírkő közül, mert különben ezt a magányos, elmélyedésre serkentő helyet is megrohannák a szögescipőjű, szvetteres és kiabáló turisták s akkor nem lehetne itt nyugodtan elmélázni alkonyatig, nap-nap után. Ez a legszebb, legkedvesebb hely az egész csodálatos, minden európaiaskodás ellenére örökké szép Sztambulban. Annyira szép, hogy amikor az utolsó estén, egy sírkövön ülve, utoljára nézem a nagy városnak a pirosuló égboltozatra rajzolódó, fantasztikus árnyképét, a sok-sok minaret, amint valami pihenő janicsárezred dárdáihoz hasonlóan lendülnek az égnek, szeretném megállítani az időt, hogy ne kelljen elmenni még innen, annyira bájos, annyira megéjtő és egyben szomorú Sztambul képe naplementekor, mint a halálosan beteg szépasszony arcán az ernyedt, bágyadt, búcsúzó mosoly.

A BOSZPORUSZON

Csak a Boszporusz maradt a régi: a bőkezű Természetnek ez a pazar csodája örökké üde, tiszta és vidám s aki egyszer rabjaul esett Konstantinápoly varázsának, a Boszporusz derűs szépsége kedvéért hű is marad szerelméhez, beletörődik Sztambul hervadásába és túlteszi magát Péra fogyatékoságain. A galatai hídtól egészen a Fekete-tenger kapujánál fekvő Altinkum falucskáig járó, mindig túlsúfolt helyi gőzöst, amely érinti ennek a tündérmesébe való látképeket nyújtó, 31 kilométer hosszú, kanyargós víziútnak mindkét partján az összes városokat és falvakat, szinte lassítani szeretné az ember, hogy jobban fel tudja szívni érzékeivel az előtte elvonuló képeket. A kertek, erdők, falvak, nyári paloták, a fehér szultáni kioszkok olyan lebilincselő látványt nyújtanak, hogy megérti az ember azt az egyszeri angol turistát, aki a Boszporusz partján sehol sem akart kiszállni, nehogy a hajóról látott képek varázsa megtörjön. Ezeket a képeket úgy akarta emlékezetében megtartani, ahogyan a hajóról látta őket...

Először Szkutari jön az ázsiai parton, Konstantinápoly negyedik városrésze. Ennek teljesen külön történelme van. Amikor Chrisopolisnak hívták, itt pihent Xenophon hét napig, mialatt katonái a perzsa zsákmányt eladogatták. A város már akkor fontos

kereskedelmi telep volt, azoknak a karavánoknak le-
rakodóhelye, amelyek Ázsia belsejéből hozták ide
távoli barbár országok kincseit. Perzsák, avarok,
1402-ben pedig Tamerlán tatárai táboroztak itt,
Bizáncot fenyegetve. Alig van idő elnézegetni Szku-
tari kertjeit és szemben a közel ezer méter hosszú
császári palotát, a Dolma Bagdzset, máris újabb látni-
valók következnek: végesvégig a szoros mentén, sűrű
erdő borítja a hegyeket és dombokat, fent a parton
gyönyörű kertek, parkok, elegáns fürdőhelyek, gaz-
dag angolok és amerikaiak nyári kolóniái. Ortaköj
mellett már elkezdődik a Boszporusz mondavilága,
amely a patinát adja a hely hangulatához. Minden
ponthoz fűződik valami történet. Itt a közelben volt
Abdul Medzsid szultán sógorának, annak a Szaid
pasának palotája, aki boldog házassága jeléül há-
zát rózsaszínűre mázoltatta be, a fundamentumtól
kezdvé a tetőzetig. Íme, voltak tehát boldog házas-
ságok a háremekben is, mert nem tételezhető fel az,
hogy a romantikára hajlamos pasa minden feleségé-
vel ily boldogul élt. De boldogsága nem tartott
sokáig, mert felesége, a rózsaszínű kalicka madara
áldozatul esett a török etikettnek. Azért kellett meg-
halnia, mert a hárem törvényei nem engedték meg,
hogy érvágást hajtsanak végre rajta, amivel életét
megmenthették volna. A pasa, aki különben közön-
séges rabszolgának volt a fia, sohasem vigasztalódott
meg többé, noha analfabéta létére nagy karriert futott
be, mint a gárdák, azután Sztambul főparancsnoka s
végül kereskedelmi miniszter ...

Most a másik, az ázsiai parton egy hegyre figyel-

meztetnek. Ez az „Óriás hegye”, a Jusa Dagh, a Boszporuszt övező halmok között a legmagasabb. A halom tetején, egy facsoport árnyékában, az a sír van, ahol régi mondák szerint egy óriás, mint a törökök mondják, Józsuá pihen. A hagyomány ennek az óriásnak olyan nagyságot tulajdonít, hogy amikor a hegy tetején ült, lába belelógott a tengerbe. Nem is találtak annyi helyet, hogy az egész testét eltemethették volna s ezért csak az egyik lábát földelték el. Azzal adós marad a monda, hogy a többi testrészével mit csináltak. A sírt a szultáni világban dervisek őrizték s mert csodatevő hatalmat tulajdonítottak neki, sokan zarándokoltak el ide. A görög mondák a sírt Herkules ágyának nevezik, mert az óriás egy ízben itt pihent meg vándorlásai közben. A sír közepében templom romja áll, ebben van egy Dioklecián idejében élt mártírnak, Szent Pantaleonnak sírja.

Erdő, kert és virág mindenütt, ennek a testvér és mégis ellentétes partnak mindkét oldalán, ahol két világrész, két vallás és két civilizáció áll egymással harcban, már macedóniai Fülöp óta, amikor a Nyugatot a Kelettel itt először ütközött össze. Chunkar Iskelessi mellett szultáni kéjlakok rejtőznek a fák mögött; az egyikben a felvilágosodott III. Szelim papírgyárat rendeztetett be; a regényes fekvésű Csibukli falu buja növényzete pedig egy másik legendára emlékeztet. II. Bajazid szultán egyik fiát, akit valami vétség miatt Trapezunt helytartói tisztsége alól felmentett, a falu helyén volt pusztaságon vészszőzte meg ura megbízásából Kara Szamszeddin, aki a kevéssé regényes aktusnál használt vesszőt, csupa

tiszteletből a szultáni csemete iránt, elültette a földbe. A vessző kihajtott és fa nőtt belőle. A török csibuk szóból, ami vesszőt jelent, kapta nevét a mostani falu. Ettől nem messze, de az európai parton, Bebek falu kertjei között, ahol most szép angol és amerikai lányok tenniszeznek a platánok árnyékában, sok régi kioszk és újabbkeletű építmény van. A sok fa miatt csak tetejüket látni. Itt volt valahol a „konferenciák kioszkja”, ahol a régi szultánok az európai hatalmak képviselőivel tárgyaltak.

Ahol legszűkebb a Boszporusz, két öreg vár, Ruméli Hisszar és Anatoli Hisszar állanak egymással szemben a szoros európai, illetve ázsiai oldalán. Az előbbit II. Mohamed építtette Bizánc ostroma előtt, öt vastag tornyát magas falak kötik össze és az egész vártömb úgy van megépítve, hogy egy meghatározott pontról nézve, sziluettje Mohamed arabbetűs nevének cirádáihoz hasonlítson. A kegyeletes szempont cseppet sem ártott az erőd katonai rendeltetésének. Megépítésével annakidején nagyon siethettek, mert Mohamed szultán a rabszolgák ezreit rendelte ki, hogy három hónap alatt elkészüljön. Ennek a várnak nagyon rossz volt a híre. Tudta mindenki, hogy azok a rabok, akiket ide bezártak, nem látják meg többé a napvilágot, mint ahogy azok a janicsárvezérek sem tértek vissza többé az életbe, akiket a pádisah ide internáltatott. Most a vár nem egyéb, mint festői rom; udvarába egész falu épült, a falak körül temetők szomorkodnak a haragoszöld ciprusok árnyékában. Az ezzel az erősséggel szemben, a másik parton levő, valamivel régebbi testvérvár szintén szo-

morú nevezetességre tett szert a törökök háborúi alatt, mert egyik tornya, az úgynevezett „Fekete Torony” számtalan keresztény rabnak volt a börtöne. A két várrom helyén volt a két hídfője annak a híres ókori hídnak, amelyet a Samosból való Mandrokles épített, hogy Dárius átvezethesse rajta a perzsa hadsereget Európába a scythák ellen. Dárius, amikor az európai partra érkezett, egy sziklán állíttatta fel trónját és arról nézte hadai átkelését. Az itt megfordult nációk között a mi őseinkről, a hunnokról is tud valamit mondani ez a vidék. Nem messze Ruméli Hisszartól, Stenia öblében, Nagy Konstantin Gábel arkangyal tiszteletére, egy pogány templom romjai felett bazilikát építtetett. Ezt a templomot a bulgárok és hunnok rombolták le, amikor portyázásaik alkalmával a Boszporuszig elkalandoztak.

Most Therapia, a Boszporusz gyöngye következik elegáns szállóival, a nyári hőség elől Ankarából idemenekült idegen követségek villáival, majd Bújuk Dere cifra nyaralói azokkal az óriás platánokkal, amelyek árnyékában Bouillon Gottfried és kereszties vitézei táboroztak. Csak a Fekete-tenger bejáratánál szűnik meg a varázslat, amikor ismét azt a képet látjuk viszont, amely már a Dardanellák bejáratánál is elszomorított: a szorost védő, de most romokban heverő török erődök lövéseinek ásító ürességét. Az európai part világítótornya, Ruméli Fanar előtt vannak a Kiané-zátonyok és sziklák, a monda szerint vándorló kövek, amelyek helyüket tudják változtatni, hogy a közjük kerülő hajókat szétmorzsolhassák. De az argonauták mégis szerencsésen áthajóz-

tak közöttük ... A zátonyok előtt terül el, sötétkéken és végtelenül, a Fekete-Tenger, a sziklák között sirályok és különös vándormadarak tanyáznak. Ezeket a törökök, mert folyton változtatják fészkelő helyüket, „elátkozott lelkek”-nek nevezték el. Ahol a nyílt tenger kezdődik, ott végződnek Sztambul elővárosai. Képei gyönyörűek, mint ahogy szépek a kertek is ősszel, levélhulláskor, az elmúlás előtt. Mi már nem fogjuk ugyan megérni Sztambul elmúlását, mert manapság nem lehet, mint Sztambul és a szultáni hatalom fénykorában, ilyen nagy városokat egyszerre eltörölni a föld szenéről. De ha dédunokáink járnak majd erre, nagyon csodálkozni fognak azon, hogy ez a sorvadó város valamikor egy három földrészt befogó, nagy birodalom fővárosa lehetett.

SZMIRNA

Elkarsztosodott, sivár hegyvidék az egész kisázsiai tengerpart és az előtte felsorakozó számtalan, kisebb-nagyobb szigeten is csak kopár sziklakat, vagy nagyon szegényes növényzetet lehet látni. Szmirnába érkezése előtt a hajó néhány órára Mitilénében is kiköt, amely nem török föld, hanem az anatóliai partvidék hosszában elszórt szigetekkel együtt — az olasz Dodekanézosz kivételével — Görögország birtokában van. A szigetek birtoka módot nyújt a görögöknek arra, hogy nagy fölényben levő hadiflottájukkal Kisázsia nyugati partját bármikor elvághassák a világtól. Törökország, miután egyéb sürgősebb teendői mellett tengeri haderejét nem tudja egyelőre megfelelően fejleszteni, flottaegyezményt kötött ellenfelével és bizonyos gazdasági és politikai engedményeket tett neki, ha újabb hajóépítésekkel nem növeli tengeri túlsúlyát a törökökkel szemben.

Mitilénéről nem sok a mondanivaló. Semmi sem emlékezteti az embert arra, hogy ebben az unalmas görög városkában hajdan nagy életművészek, az antik világ vivőrzei éltek. Itt élt a két lírai költő, Alchaios és Sappho, azután Árion, a zene mestere, itt születtek Theophrastos és Theophanes filozófusok és Pittakos, a hét bölcs egyike. Most a régi Lesbos szigetén, nyomorúságos kis halászfaluk mellett, csak ez

a kis városka van, görög borkereskedők, egyszerű olajtermelők tanyája, akik nagy őseikről talán nem is hallottak. A városban frissen cserepezett háztömbök mutatják, hogy Kemál pasa a görögök kitelepítését nagyon komolyan végrehajtotta. Mitilénétől Athénig és tovább Korfuig, az egész Görögország minden városában keletkeztek ilyen új negyedek a kitelepítési akció áldozatainak befogadására. A török-görög villogás, a lakosság kicseréléséből folyó, nagyon komplikált ügyek annak idején egészen a paroxizmusig fokozták a két nemzet közötti gyűlölködést és ennek a nemhivatalos, de annál elkeseredettebb háborús állapotnak veszélyét csak fokozta az, hogy a török közkevélemény sehogysem akart beletörődni a szigetek elvesztésébe. Ezek, a Dardanellák bejárata előtt fekvő két sziget kivételével, görögök és olaszok birtokában vannak s mintegy blokád alatt tartják a partot, ahol az ázsiai Törökország legnagyobb kikötője, Szmirna fekszik.

Mitiléne egyedüli nevezetessége a régi várrom, amely arról beszél, hogy itt valamikor a génuaiak hadakoztak a törökökkel ennek a szigetvilágnak birtokáért. Csak a „beteg ember” ázsiai birtokállománya felosztásának még mindig a háttérben lappangó gondolata adhat feleletet arra a kérdésre, hogy miért versengenek ezeknek a gazdaságilag majdnem értéktelen, sivár szigeteknek birtokáért görögök és olaszok. Hiszen Anatólia széle sem más, mint szörnyű karszt, amiért egyetlen katona életét sem érdemes feláldozni. A szmirnai öbölben több mint egy óráig megy a gyorsgőzös anélkül, hogy egy fát, egy emberi hajlé-

kot lehetne látni a parton. Nagy is a meglepetés, amikor egyszerre, minden átmenet nélkül egy nagy város tűnik fel a hajó orra előtt.

Régi ismerősként üdvözlöm Szmirnat és meglepődöm, hogy tavalyi látogatásom óta nem változott semmi. Amikor 1922-ben az Eszki Sehir melletti nagy török győzelem után az angoloktól, franciáktól biztatott és hadianyaggal is támogatott görög hadsereg, óriási veszteségek után, kénytelen volt elvonulni Kisázsia földjéről, a várost felgyújtották és az európai negyed le is égett, több városrészét pedig a földrengés pusztította el. A romokat felverte a gaz, a rakpart tetőnélküli palotái üres ablakokkal merednek a tengerre. Tragédiákban gazdag története folyamán már sokszor megesett Szmirnával, hogy ellenség vagy elemi csapások pusztították el, de mindig hamarosan újraépült. Most valami újkori Nagy Sándorra vár, hogy az építtesse fel rabszolgáival. Sajnos, a török kormánynak rabszolgái nincsenek s miután ezt a hiányt pénzzel sem tudja pótolni, még a romok eltakarításáról sem gondoskodik senki. A romok között most kezdenek építeni unalmasan egyforma, amerikaiasan egyenes, derékszögben metsződő, józan utcákat.

A Sztambulban elkényeztetett, itt is csak a tarka, keleti képek után kutató szemnek Szmirna látványosságai semmi újat sem tudnak már nyújtani. A rakparttól a város végéig kedélyesen kocog a nagy város közlekedését lebonyolító lóvasút. Nem siet itt senki. De akinek sürgős a dolga, az válogathat a mólón ácsorgó rozoga kocsik és özönvízelőtti autók

között. Átszaladok a jólismert, kanyargós utcákból álló bazárnegyeden, megállapítom, hogy a konak környékén, ahol néhány csinos középület áll, nem változott semmi, mint a domboldalon elterülő külvárosokban is minden a régi maradt. Az utcák típusai olyanok, mint Sztambulban, csak hogy itt már több a néger és megjelenik az első teve annak jeléül, hogy Ázsiában vagyunk. A mólókon a teherautók között bivalyvonta szekerek kocognak; török, néger és arab hamálok, irtózatossúlyú zsákokkal és ládával a vállukon, görnyedeznek a gyümölcsgarmadák, legyektől ostromolt cukrászsátrak és limonádéskioskok között. A tarka bazárnegyedben, nagy keresés után, megtalálom a híres szőnyegbazar nyomorúságos maradványait. A világhírű szmirnai szőnyegek nagyrészt gyárilag készítik, részben pedig készen hozzák ide Németországból. Csalétek gyanánt még mutatják a szőnyegek régi, házi készítési módját is és esküsznek arra, hogy a raktár nagyobb része így készült, pedig azóta, hogy a görög alattvalókat kiutasították Törökországból, a szőnyegkészítők tekintélyes része, a török háziipar nagy kárára, Görögországba vándorolt át.

Nagyon tanulságos következtetéseket lehet levonni a Sztambulban és Szmirnában tapasztalt katonás rendből, a szervezettségéből és fegyelemből, amely a közintézményeket jellemzi; az előbbi istállóhoz képest viszonylagosan nagy tisztaságból, de különösen abból, amit az emberek beszélnek és cselekszenek. Megvallom, nem hittem volna, hogy Kemál pasa ezt a nemtörődöm, maradi népet egy évtized alatt ily

messzire előre tudja lendíteni a haladás útján. Minden jel arra vall, hogy Kemál rendeletei, különösen az öregebb generációnál, nem találkoznak ugyan osztatlan tetszéssel, de azért úgy a városokban, mint a vidéken, betartják őket. Mint mindenütt a világon, itt is a nők a legkonzervatívabbak és a női divat megreformálása sokkal keményebb dió volt, mint a férfiaké. Elég gyakran találkozunk asszonyokkal, akik a tiltott fátyolt az el nem tiltható fejkendőnek különleges, a fátyolra emlékeztető viselésével pótolják.

Ami az európai fantáziát annyira izgató háremet illeti, a helyzet az előbbihez képest alig változott. Törökország bevezette a svájci polgári jog alapelveit, ez pedig nem ismer többnejűséget. Ennek eltiltása itt a gyakorlatban nem sokat jelentett, mert ugyan ki engedhetné meg magának ebben a szegény országban azt a fényűzést, hogy több feleséget tartson el? Az anatóliai paraszt számára az asszony inkább munkaerőt jelentett, személyzetet, amelyet ő tartott el. Most, ha feleségén kívül még más női munkaerőre is van szüksége, nem tartja el, hanem megfizeti. Ez az egész különbség. Az új éra alatt az odaliszk fogalmát a maitresse fogalma helyettesíti, ezek tartását Törökországban sem tiltja semmiféle törvény.

A török ifjúság teljesen át van hatva a kemáli mentalitástól és a Gáziról a legnagyobb lelkesedéssel beszél, összegezve az itt szerzett személyes benyomásokat és mindazt, amit Törökországban intelligens, úgy konzervatív, mint liberális körökben hall az ember, le lehet szögezni azt a tényt, hogy az ifjúság tel-

jesen elszakadt a múlttól, realista, nem citál Korán-idézeteket, kerüli a pátoszt és nem is törődik a régi időkkel, hanem inkább azzal az új világgal, amely körülötte keletkezett. Tisztában van azzal, hogy ha hazája az új életformák között meg akarja állni helyét, az idő szekerének visszafordításáról, vagy megállításáról szó sem lehet többé. Az öregek — de ezek már nagy kisebbségben vannak — sokat és keserűen emlegetik az erkölcsök dekadenciáját, az elárult történelmi hivatást, a cserbenhagyott muzulmán szellemet és még nem tudnak bízni azokban az új típusokban, amelyeket a kemáli éra kitermelt a világháború utáni káosz romjai alól.

Nagy volt a ribillió és a megdöbbenés az első időkben, amikor az új rezsim eltörölte a turbánt és a többi külsőségeket és megszabadította a nőt szolgai helyzetéből. Semmiféle diktatúra nem ismeri a szentimentalizmust és az ankarai kormány is vaskézzel törte le az ellenzékot, amelynek éppen Szmirna volt az egyik főfészke. Itteni ismerőseim mutatták azt a helyet, ahol az új rend ellen izgató basákat nyilvánosan akasztották fel... Ezek az öregek, a régi muzulmán világ, az elavult világszemlélet reszkető agastyánjai lassan ki is szorulnak az életből, a politikából és legfeljebb otthon, vagy a csendes kis kávéházak asztalai mellett dohoghatnak és sirathatják mindazt, amit velük együtt mi, turisták is siratunk, az új rezsim által megtorpedózott és elsüllyesztett, színes, gyönyörű, de erőtlen és meddő muzulmán világot.

A reformok atyjának óriási tekintélyét és nép-

szerúségét az alapozta meg, hogy nem írta alá a sévresi békediktátumot, az a bravúr pedig, amellyel a Kisásziába betört görögöket kiverte az ősi földről, még ellenségeire is nagy hatást gyakorolt. „Egy hónap alatt kiverem őket”, mondotta Kemál és a határidő még le sem telt, a mindennél és mindenkinél jobban gyűlölt görögöknek hírmondója sem maradt Kisásziában.

Általában el lehet mondani, hogy a törökség beletörődött az új rendszerbe és a nagy nemzeti szerencsétlenségek után szó nélkül tette lomtárba színes külsőségeit, a meddő ideológiával együtt. Ha nincsen szultán és a kalifátus is megszűnt, mégis csak kell engedelmeskedni valakinek. Az új gazda pedig azt parancsolta, hogy át kell öltözni európaivá, a török tehát szó nélkül átöltözött. Amikor a görögöket ki kellett verni, a már négy év óta háborúskodó török erre is szó nélkül vállalkozott s itt nem következett be az az erkölcsi összeomlás, ami a többi legyőzött államokban. Legutóbb le kellett vakarni a szép cifra betűket a falakról, a boltokról; a török levakarta a levakarandókat és megtanulta az új latin betűket, mert a török kitűnően tud engedelmeskedni. Ebben az országban erre a szép nemzeti erényre, a fegyelemre mindig lehet építeni. Részben önként, részben bizonyos noszogatás után, a törökség mintha véglegesen elindult volna az Ankarából diktált reformok országútján.

Ennek a ténynek jelentősége pedig sokkal nagyobb a törökség s talán az egész emberiség történetében, mint annak volt, hogy a török elfoglalta Konstantinápolyt. A nyugati civilizáció átvétele máris

nagy hatással volt a mohamedán világra; elég, ha Egyiptomra és Afganisztán, Beludzsisztán válságára gondolunk.

Amikor az új rezsim vette kezébe a megcsonkított Törökország sorsának intézését, Anatólia legnagyobb része teljesen elhanyagolt pusztaság volt, ahol hiányoztak a jó utak, a vasutakat óriási területeken csak hírből ismerték és Sztambul meg Szmirna kivételével a kikötőkben még mólók sem voltak. A kormány azt tűzte ki feladatául, hogy ezeken a bajokon a török nemzet majd a saját erejéből fog segíteni, az európaiak közbejötté és idegen tőke segítségével nélkül. A közvélemény ebben a tekintetben egységesen állott a kormány mögött, mert mindenki meg volt győződve arról, hogy a szultáni Törökországot éppen az idegen bankok és érdekeltségek tették tönkre, amelyek az állam minden jövedelmét monopóliumok, bérletek, koncessziók alakjában vágták zsebre. A török adófizető szívesen el is ment a teljesítőképesség legvégső határáig azért, hogy a gazdasági függetlenségre törekvő kormány belső erők igénybevételeivel hozza rendbe az állam határtalanul lezüllött pénzügyi viszonyait, stabilizálja a valutát és létesítse mindazokat az intézményeket, amelyekre a szultánok uralma alatt soha egy rézpiaszter sem jutott. Jól emlékeztek a törökök arra is, hogy a szultáni Törökország által felvett kölcsönök minden esetben súlyos, az állam szuverenitását erősen megnyirbáló politikai feltételekhez voltak kötve azok javára, akik Törökországot, a végleges felosztás reményében, mindig csak gyengíteni igyekeztek.

Ez a gazdasági nacionalizmus tartotta is magát

éveken át, de a legvégső határig kipumpolt adófizető teljesítőképessége mégsem bizonyult elegendőnek arra, hogy az ország fel tudja állítani mindazokat az intézményeket, amelyekre szüksége van, ha utol akarja érni Európát. A világválság azután megadta a kegyelemdőfést annak a felfogásnak, amely az idegen tőkét teljesen ki akarta küszöbölni. Majdnem egy évtizedes próbálkozás és vajúdas után az volt a helyzet, hogy bár az állam minden elképzelhető jövedelmi forrást monopóliummá tett, az ország modernizálása programjának csak egy töredéke valósult meg. A kiváló hadsereg felszerelése és fenntartása, a nemzeti ünnepként ünnepelt sivaszi vasútvonal kiépítése, néhány stratégiai út létesítése az eredmény, amelyet a török gazdasági nacionalizmus elkönnyvelhet. Az ország terményei értékesítésének problémája, sűrűbb úthálózat hiányában, még megoldásra vár; Trapezunt és más anatóliai városok kikötőiben még ma sincs móló és megtörtént, hogy a hajók a vihar miatt 17 napig ácsorogtak a kikötő előtt s csak a szép idő beálltával tudták az árut és az utasokat partra rakni.

Ankarában a török nép erejét meghaladó feladatra vállalkoztak akkor, amikor a múltak mulasztásait egy csapásra és mindenféle idegen segítség kikapcsolásával akarták orvosolni. Ennek felismerése volt az egyik oka annak, hogy a rezsimnek ellenzéke támadt. Ezt a merev elzárkózást a külföldi tőke igénybevétele elől, azóta más felfogás váltotta fel, de azzal a fenntartással, hogy az ország, ha külföldi kölcsönt igénybe is vesz, ennek kizárólag pénzügyi és nem politikai feltéseiéi legyenek.

Sok szó esik mostanában a szociális bajokról is.

Annak ellenére, hogy Törökország, fittyet hányva minden idegen befolyásnak és beavatkozásnak, körülbelül másfélmillió görög nemzetiségű lakost utasított ki az országból, a munkalehetőségek nem sokat javultak s most, amikor ez a kérdés minden ország egyik legégetőbb kérdésévé vált, Törökországba is elérkeztek a szélsőséges irányú munkásmozgalmak hullámai. Ezt sokan az orosz szovjettel szemben folytatott baráti politikának tulajdonítják, amely lehetővé teszi az orosz alattvalók korlátlan mozgási szabadságát. Tény, hogy a nagyobb városokban, így Szmirnában is, a munkásmozgalmak már elég gondot okoztak a hatóságoknak. Egy-két évtizeddel ezelőtt el sem lehetett képzelni, hogy a fatalista, mindenbe belenyugvó, engedelmeskedni és tűrni nagyon jól tudó török nép lelkétől nagyon távol álló eszmék gyökeret tudnak verni. Olyan arányú és szervezett munkásmozgalmakról, mint a nyugati országokban, itt persze szó sem lehet és nem is látszik valószínűnek, hogy ebben az országban a felforgató elemek hálás talajra találjanak. Nagyon kedvező hatást váltott ki a rezsim ama intézkedése, hogy a kitelepített görögök után a többi idegen fokozatos eltávolítására kerül a sor s hogy Törökországban munkát csak török állampolgárok vállalhatnak.

Szmirnai török ismerősömmel, akinek török földön kapott információim javarészét köszönhetem, legutoljára a város felett uralkodó öreg citadellát látogattuk meg. A rogyadozó Akropolisz fent trónol a

Mastusia-hegy tetején és gyönyörű kilátást nyújt a Kisázsia partjait koszorúként körülfonó görög szigetvilágra, Lesbos, Chios és Samos különös alakú hegycsúcsaira, azután Anatólia babér- és mirtuszbokrokkal benőtt völgyeire és Ephesus, Sardes és Pergamum síkságaira. Hajóm csak éjjel indul s így ráérünk még beszélgetni, nézve a naplementét, amely a búcsúmosoly bágyadtságával, bíbor- és aranyszínű sugarakkal simogatja meg a szürkés-kék árnyalatokban úszó szigeteket.

A gyönyörű alkonyati panoráma keleti, Anatólia belseje felé néző oldalán, a lilaszínű árnyékokban elvesző csendes, elhagyott völgyekben egy várost, egy falut sem lehet felfedezni. Alig van valami nyoma az életnek: itt-ott egy magányos viskó, egy legelésző birkanyáj, a Szmirna felé vezető országút egyik vízmosását átfogó régi kőhídon egy csendesen kocogó tevekaraván. Felséges motívum a pusztaságok, a magány festői és a hangulatokat kereső turisták számára, de gondolkozásra késztet. A régi, boldog idők útleírásai bizonyára kellően értékelnék ezeknek a szomorú anatóliai pusztáknak szívhezszóló szépségét, de ma, amikor mindenütt forr valami és forrong az egész világ, országok és kultúrák buknak el és újak születnek, az utazót és az útleírások olvasóit sem ennek a völgynek vagy amannak a városnak a szépsége érdekli elsősorban, hanem az, hogy hogyan gondolkoznak és mit csinálnak az emberek, hogy a zaj vagy a *csend* mit jelent. Olaszországban a fasizmus alkotásai, Oroszországban és Spanyolországban a forradalom dúlásai érdeklik az idegent és nincs az a kül-

földi, aki nálunk szerzett benyomásairól beszélve, ne számolna be arról, hogy Trianonnak milyenek a következményei az ország életében.

Mintha csak gondolataimra felelne, török kísérem már magyarázza is: „Ez a mi országunk egyik legnagyobb baja, a csekély népsűrűség. Pedig ez a sivár pusztának látszó terület nagyon gazdag természeti kincsekben és el tudná tartani a mostani lakosság négyszeresét is. Ezért támogatja a kormány a Balkánon és az elvesztett ázsiai tartományokban élő törökség visszavándorlását és látja el földdel és felszereléssel a bevándorlókat. De abból, hogy idegenek népesítsék be Anatóliai, igazán nem kérünk és azt a kormányt, amely ezt megengedné, elsöpörné a közvélemény. A Gázinak éppen az a legnagyobb érdeme, hogy a sévres-i szerződés felborításával megghiúsította azt a tervet, hogy egyes európai országok Anatóliában telepíthessék le népfölöslegeiket. Az ország török jellege így nem veszett el és a reformok, ha lassú ütemben is, végül mégis meg fogják hozni, az egészségügyi viszonyok és az életszínvonal emelésével és a külföldön szétszórta élő törökök visszatelepítésével, a kívánt eredményt, azaz a népesség növekedését. Ezért mi inkább kitelepítjük azokat, akik úgyszem tudnak asszimilálódni és törökül gondolkozni.”

Miért gyűlölik annyira az idegeneket, teszem fel a kérdést, továbbfolytatva a gondolatmenetet. A válasz, ha nem is hízelgő Európára, nem is nagyon indokolatlan: „Mi nem gyűlöljük az idegeneket, bár okunk volna rá. Hogy mást ne is említsek, hogy ne is beszéljek országunk tervszerű elsorvasztásáról és

gazdasági kihasználásáról a XIX. és XX. században az európaiak által, elég annyit mondanom, hogy a háború befejezése utáni évek keserű élményeinek emléke kitörölhetetlenül él a törökök lelkében, akik mélységesen csalódtak Európában és a nyugati nemzetek igazságérzetében. Ha ennek a mindenki által halálra ítélt fajnak, amelyet Nyugaton általában csökönyösnek, lomhának és életképtelennek tartottak, nem támad egy olyan zsenije, aki felrázza a nagy nemzeti szerencsétlenség nyomán támadt dermedtségéből, ma ott tartanánk, ahol Marokkó vagy Beludzsisztán. Ezt Önnek, mint magyar embernek meg kell értenie ...”

Kissé elgondolkozott, mielőtt arra a kérdésemre felelt, hogy Törökország mit várhat a Kelettől, különösen pedig régi riválisától, Oroszországtól: „Mi tisztában vagyunk azzal, hogy Oroszország, a nemzetköziség és a bolsevizmus hazája, a más portáján a nacionalizmus barátja és szítója, ha érdekei úgy kívánják. Elég, ha Kínára, Indiára és Afganisztánra gondolunk. Tudjuk nagyon jól, a kommunista Oroszország nem mondott le arról, hogy a tengerszorosokra vonatkozóan folytassa a cári birodalom politikáját. Azt szeretné, ha az új Törökország, ahol még minden forr és — szerinte — a régi hagyományok és életformák sutbadobása után még nem ver mély gyökeret semmiféle új rend, valamiképpen magáévá tenné a bolsevista eszméket és így hídfőjévé válna a bolsevizmus terjedésének úgy Európa, mint Ázsia felé. Nekünk viszont, akik megtépázva kerülünk ki a sorozatos háborúkból, egy forradalomból

és egy szabadságharcból, nyugalomra és arra van szükségünk, hogy leghatalmasabb szomszédunkkal békeségben éljünk legalább addig, amíg belső nehézségeinket legyőzzük és megizmosodunk. Van nekünk elég bajunk: az örmény- és a kurd-kérdés. Nemrégiben fejtette ki egyik legnagyobb írónk, hogy az orosz imperializmus, ha más színnel is, mindig ugyanazt a képet festegeti: a muzulmán országok meghódítását, bár Perzsiával és Afganisztánnal is olyan baráti viszonyban van, mint velünk. De ez a diplomaták dolga s majd elválnak — teszi hozzá mosolyogva —, hogy hol vannak ügyesebb diplomaták, Moszkvában-e, vagy Ankarában. Addig, amíg a szomszédunk a távol keleti problémákkal van elfoglalva, nincsen semmi baj. Mi eddig erre a barátságra nem fizettünk rá, mert Eszki Sehir melletti győzelmünket egyrészt annak köszönhattük, hogy északi szomszédunk a Gázi vállalkozását pénzzel és fegyverekkel támogatta; most is segítségünkre van áruhitellel, tőle kapjuk a mezőgazdasági gépeket és így tovább. Ez a szomszéd ugyan nem zavar bennünket fejlődésünkben, hatóságaink pedig éberren őrködnek azon, hogy idejében kigyomlálják az itt-ott felburjánzó bolsevista dudvát.”

A modern Törökország fanatikus szerelmese továbbfolytatja magyarázatát azzal a jó angolsággal, amit csak az Angliában eltöltött egyetemi évek adhatnak meg, mialatt én hallgatva nézek le Szmirna mecsettornyaira, ahol a megreformált müezzin — micisapkában — kiáltja le az utcára Allah dicséretét, a felégetett városrészekre, amelyek sehogysem akar-

nak felépülni. . . Megindulunk a város felé s amikor tekintetemmel elbúcsúzom a tájtól, olyasféle érzésem támad, hogy ez a citadella már végvára az európaihoz hasonló életnek s innen már csak karavánnal lehet továbbutazni, mint Nagy Sándor idejében, az anatóliai puszták belsejébe. Ezalatt társam még mindig arról cseveg, hogy a Nyugat népei nemsokára meg fogják tudni, hogy az azelőtt félvállról kezelt Kelet és különösen a lenézett és halálraítélt Törökország, lelki és szellemi energiáinak dermedt pihentése után századokon át, a nyugati műveltség elfogadásával és felhasználásával nemsokára mindazoknak az eszközöknek birtokában lesz, amelyeket azelőtt ellene használtak fel s hogy a török megújulás, társadalmi vonatkozásaitól eltekintve, valóban kiterjed a nemzeti élet minden megnyilvánulására. Erősen bízik — ismétli már vagy tizedszer — az egész Törökország abban, hogy az új rezsim lassan majd megoldja az iparnak, a közlekedésnek és a pénzügyeknek a szultáni éra által megoldatlanul itt-hagyott problémáit és kiirtja a török népből az ipari és pénzügyi pályák iránti megvetést, amelyet a régi világszemlélet rozsdásított bele, az idegenek legnagyobb hasznára és örömére.

Már a méhdongásszerű zajokban úszó utcákon járunk, amikor kísérem, török emberre nem valló böbeszédűséggel és ékesszólással még mindig arról akar meggyőzni, amit már előbb is elhittem neki, hogy hazája felett az utolsó évtized keserves iskolaévei nem múltak el nyomtalanul. „Nincs értelme annak, hogy a narghile füstje mögött kuporogva ál-

modozzunk tovább ... Az ébredő Kelet máris nagy eredményeket könyvelhet el nemcsak a belső, szociális és gazdasági reformok terén, hanem nemzetközi vonatkozásokban is. A nyugati országok kénytelenek voltak feladni a Törökországban, Egyiptomban, Perzsiában élvezett előjogaikat, amilyenek a különféle kapitulációk, a konzuli bíraskodás és a különféle gazdasági természetű, kicsikart szerződések voltak. A tűz és víz, a Kelet és a Nyugat közötti évezredes választófal kezd lassan leomolni; ez pedig nem holmi protektorátusok vagy népszövetségi mandátumok pártfogásának és atyáskodásának eredménye, hanem felismerése annak, hogy a keleti népek nemzeti létéért folytatott harc eredményes folytatása az erős nemzeti öntudatot egyáltalán nem kizáró asszimiláció útján lehetséges...” Mi, turisták, persze, a magunk szempontjából sajnáljuk, hogy mindez így van, mert a színes, romantikus Kelet utáni vágyódásunkat még Kisázsiában sem elégíthetjük ki s tovább kell vándorolnunk Sziria felé.

MÁSODIK RÉSZ:

RHODOSZ ÉS CYPRUS

A KERESZTES LOVAGOK VÁROSA

Amióta elhagytuk a Dardanellákat, a tengeri út alatt aiig láttunk mást, mint egyformán szürke partokat és nagyon gyér növényzetű szigeteket. A kisázsiai tengerpart és az egyhangú szigetvilág reménytelenül szürke látképeibe a Dodekanézosz sem hoz új díszleteket. Még a leglelkesebb turista is, aki ezen a vidéken a tritonok elől menekülő nereidákat, a sáskoszorús vízi tündéreket kereste és a mithológiai idők tündérországának képeit várta, egykedvű lemondással veszi tudomásul, hogy az újabb sziget, amelynek a távolban feltűnő körvonalaira az udvariasan magyarázó hajóstiszt rámutat, Szent János evangélista fogságának helye, Patmosz, ahol az Apokalipsziszról szóló könyvét írta; a másik pedig Koosz, rajta Hypokratesz ősi platánja, amely a mithológia rajongói szerint túlélte az Olympus isteneit... Az élet és színek után vágyódó utas képzeletét már a mithológia mondái sem tudják felgyújtani és a horizont elmosódó opálkékjéből lassan kibontakozó, paradicsominak mondott Rhodosz sziluettjét sem várja a nagy élményeket megelőző izgatottsággal.

Annál kellemesebb csalódása a megérkezéskor. Zöldelő hegyek lábánál egy furcsa, a legkülönbözőbb időkben és stílusokban épült házakból és komoly várakból összerakott városkép kárpótolja az eddigi

egyformaságért s ha kételkedni kezdett abban, hogy a jeruzsálemi lovagok székhelyüket jól választották-e meg, most rá kell jönnie arra, hogy azok valóban nem pusztá véletlenségből telepedtek le éppen ezen a helyen.

Rhodosz, ahol az egész esztendőn át mindig derült az ég és mindig nyílnak a rózsák, Pindarosz kedves elbeszélése szerint, Zeusz parancsára emelkedett ki a hullámokból. Krisztus születése előtt ezer évvel feníciaiak, dórok lakták és az is bizonyos, hogy már az antik világban is híres, megerősített hely volt. Demetriosz Poliorketesz hiába ostromolta, abban az időben csodának tartott hadigépeivel. Amikor innen dolgavégezetlenül elvonult, akkor állították fel a sziget kereskedői a világ hét csodáinak egyikét, a rhodoszi kolosszust, amely azután, mint később Velencéét a szárnyas oroszlán, úgy hirdette Rhodosz erejét és hatalmát a Földközi-tengeren. Talán éppen azon a helyen állott Héliosz óriási, harminchat méter magas ércszobra a város előtt, ahol most, a kikötő két hullámgátjának végén, a Rómát és Rhodoszt jelképező farkas és szarvas áll a karcsú oszlopok tetején.

A mólón azonnal jelentkező, olasz idegenvezető vagy keveset tud az antik világról, vagy szándékosan siklik át olyan könnyedén a sziget történetének régebbi állomásain, hogy a hely latinságának bizonyítására térjen át. Azon kívül, hogy a rhodoszi kolosszus egy földrengés alkalmával a tengerbe esett, alig beszél arról, hogy itt működött azoknak a szobrászoknak iskolája, akiktől a Laokoon-csoport és a hellén művészet más, nagy alkotásai származnak, de

azt már jobban kiemeli, hogy a híres rómaiak közül sokan, mint Cicero, Julius Caesar és Augustus, itt tanulták az ékesszólást és a bölcsészetet.

Rhodosz ókori történetére a városban nem emlékeztet semmi, ez már csak a város múzeumában él. Noha a perzsákon, athéni görögökön és Nagy Sándoron kívül még Róma és Bizánc is uralkodott itt, a városra csupán a keresztes lovagok kora nyomta rá bélyegét. Ez a kor az, amelyről itt minden kő és az a sok ember beszél, aki a maga számára kamatoztatja ennek az időnek örökségét.

Rövid itteni tartózkodás is meggyőz arról, hogy az Égei-tengernek ez a jelentéktelen, elfeledett szigetcskéje, amely csak a balkáni háborút követő olasz okkupáció után beszéltet ismét magáról és kapcsolódik bele az európai forgalomba, miért volt olyan kedves a történelem olyan jelentékeny alakjainak, mint aminők Julius Caesar és II. Mohamed szultán voltak. A világverő török uralkodó, aki széles birodalmának legkiebbebb pontjain építtetett magának kéjlakokat, valóban jól választotta ezt a helyet kedvenc pihenőhelyéül, mert ennél derültebb eget, kékebb tengert, illatosabb virágokat és nagyobb csendet seholsem találhatott volna. Az sem lehet csupa véletlen, hogy itt virult a legtisztább görög művészet, hogy itt tartotta fenn magát századokon át Róma uralma a Földközi-tengeren s hogy a római uralom óta most már harmadízben, éppen ez a sziget a latin kultúra legszélső őrszeme a legendás Keleten.

Rhodosz olyan a hajóról nézve, mint valami látomány, mint egy valószínűtlen színházi díszlet az

európai középkor, a kereszténység háborús századainak valamelyik nagy jelenetéből. A tengerparttal párhuzamosan futó várfalak, tiszteletet parancsoló koruk ellenére, teljesen ép, szinte harcrakész állapotban állanak itt gyönyörű bástyáikkal, őrtornyaikkal és kapuikkal, mintha ellenséget várnának, teljes hadi felkészültségben. Nincsen még egy középkori város, amelyik oly friss és ép állapotban van, mint ez. Az illúziót csak növelik a város látképéhez tartozó régi szelmalmok, az árbocok és vitorlák mögött sorakozó házak közül kiemelkedő mecsetek és vén harangtornyok. Láttukra szinte elcsodálkozik az ember, hogy a kikötőben nem evezős gályák és vitorlás fregattok ringanak, hanem az olasz flotta modern torpedónaszádjainak kéményei füstölögnek.

Ennek a mindmáig védelmi állapotban levőnek látszó erősségnek, 1308-tól kezdve 214 éven át, igen különös helyőrsége volt. A félig szerzetes, félig katona jeruzsálemi lovagok, miután kiűzték őket a Szentföldről és Cyprus szigetét sem tudták többé tartani a diadalmasan előnyomuló félhold ellen, Máltába visszavonulásuk előtt itt vetették meg lábukat, ezt a helyet rendezték be működési bázisuknak és az idejövételükkor itt talált várövet restaurálták és megerősítették úgy, hogy az ágyúknak is ellen tudott állni. Ők építették meg ezt a gyönyörű Óvárost, ezeket az időnek szembenevető bástyákat, tornyokat és remeken díszített kapukat. A várat az 1480-i török ostrom és a következő évben bekövetkezett földrengés után Del Caretto olasz mester építette át. Erről a korról beszél az Óváros minden köve, a ke-

resztesek dicsőségét hirdetik a nehéz, masszív bástyák, boltozatos kapuk és az úgynevezett Albergó-k, a lovagi tanyák.

1465-től kezdve „poste delle lingue”, azaz nemzetiségek szerint kiválogatott helyőrségekre osztotta be a várövet a nagymester-parancsnok. Veszély esetén a kapukat is nemzetiség szerint csoportosított lovagok védelmezték. A falakon és a kapukon most is megtalálható címerek nyomán, ma is meg lehet állapítani azt, hogy melyiket melyik „nyelv” vitézeinek kellett tartaniok. Németország, Aragónia, Kasztília, Provence, Itália és Franciaország címerei még mindig láthatók a mohos falakon. A gyönyörű Porta Marina, a város főkapuja, mint az ősi kasztilai címer mutatja, a spanyol lovagok védelmi körzetéhez tartozott. De a nyugati kereszténységnek ez a főpillére mégsem volt bevehetetlen; II. Szolimán szultánnak sikerült, több mint fél évig tartó ostrom után, a lovagok ellenállását megtörnie. Ez 1522-ben történt, abban az időben, amikor a kereszténység segítő karja idáig nem érhetett el, V. Károly császár és I. Ferenc francia király viszálya miatt. Ez olyan tragikus dátum a török elleni harcok történetében, mint Konstantinápoly és Nándorfehérvár elfoglalása.

Az utolsó „Gran Maestro”, Villers de l'Isle Ádám lovagjai és az itt gyülekezett menekültek kíséretében 1523 január i-én hagyta el mindörökre a szigetet. De az arisztokratikus lovagrend úri ízlése az egész várost valami különösen finom reneszánsz-jelleggel vont be és ez maradt itt örök időkre a lovagok helyett. Óriási kőnégyzögekből félig koloszor-

nak, félig laktanyának épült, egymással boltíves folyosókon át közlekedő, tömör paloták, egész utcákat betöltő, óriási kastélyok, amelyek helyenként gót motívumokba mennek át és úgy hatnak, mintha nem is kastélyok, hanem spanyol katedrálisok volnának, egész városrészeket alkotnak. Az építkezési stílus felséges és egyidejűleg alázatos, jámbor. De nem feledkezik meg a valóságos célról sem, arról ugyanis, hogy harcosok laktanyája, vára és tengerentúli expedíciók felszerelési állomása legyen.

Valamennyi utca között legszebb a *Strada dei Ca valieri*, a lovagok utcája, palotáin a nagymesterek kőcímereivel és gránitbavésott jelmondataival. A provánszi, kasztíliai és velencei paloták gyönyörű sorának egyik végén áll a lovagok Rhodoszának legjellegzetesebb épülete, az *Ospedale*, a rend egykori kórháza. Rendeltetése nemcsak az volt, hogy a lovagi helyőrség betegeinek ápolást, hanem az is, hogy az átvonuló zarándokoknak szállást nyújtson. Ez az épület is keveréke a várnak és a kolostornak. Homlokzata egyszerű és nemes. Az épület közepén remek árkádos udvar van, ennek ívei tartják a felső, fedett loggiát, ahová az emelet összes szobái nyílnak. A lovagok korában a földszintet raktárak foglalták el, míg a betegszobák és vendégszobák az emeleten voltak. Az *Ospedale* igazgatása a francia lovagok dolga volt, akik száz beteg és sok zarándok elszállásolásáról tudtak gondoskodni éspedig olyan előkelő módon, hogy az étkezést ezüst edényekben szolgáltatták fel.

1914-ben az olasz kormányzó múzeumot rendeztetett be az épületben. Ez a nagyon fiatal intéz-

meny rendkívül gazdag anyaggal dicsekedhetik. Magában foglalja, korszakok szerint felsorakoztatva, a Dodekanézosz régészeti és művészettörténeti emlékeit, kezdve az egyiptomi eredetű vázaktól, bizánci szarkofágoktól és mozaikoktól egészen a lovagok korából származó kőcímerekig és a török időkből való fegyverekig. Nagyon érdekesek a rhodoszi kerámia külön termet elfoglaló alkotásai is. A múzeum büszkesége a rhodoszi Vénusz, a milói Vénusz kicsinyített hasonmása. Ezt 1929-ben egy olasz tengeri repülőgép fedezte fel a tengerpart egyik elhagyott helyének sekély vizében. Búvárok mentek le érte a tenger fenekére s mikor a felszínre hozták, hiányzott a feje, de hosszú keresés után ezt is megtalálták. A múzeum homályos boltívei alatt és a kert ősi fái között megszállja az ember lelkét a rhodoszi genius loci, a keresztes lovagok századainak jámbor, de egyben merész, harcias szelleme, amely, mialatt őrtornyokat, sáncokat épített és kardokat köszörült, az olvasót morzsolta és virágokat, futónövényeket ültetett a szakállas ágyúkkal őrzött falak tövébe. Az utolsó Gran Maestro székháza szintén kedves, régi épület. Most katonák tanyáznak benne, karcsú oszlopokon nyugvó terraszokról vízesés módjára lehulló, örökzöld kúszónövények és virágok között. A lovagtanyák, az úgynevezett albergó-k közül a francia, spanyol és olasz lovagok házáinak megtekintésére jutott idő. Mindegyik ilyen albergóban tíz személy számára volt hely. Ez nagyon kevésnek tűnik fel, mert ha minden szállásra csak tíz lovag esik, akkor a lovagi helyőrség vajmi kevés erőt jelent-

hetett. Az olasz múzeum igazgatója világosított fel azután arról, hogy a többi lovag, akinek rangjához méltó kvártély nem jutott, a vár szerényebb helyiségeiben és a hadigályákon kapott elhelyezést.

Négyszáz évig maradt török kézen a kereszties lovagok városa. A törökök azután egy teljesen új életet tenyésztettek ki, mindenekelőtt megtiltották azt, hogy a városnak falak által körülvelt részében keresztény ember lakhasson. A templomokból mecseteket csináltak, a gótikus tornyokat lerombolták. A mai Rhodosznak valami húsz mecsetje van. Az egyik, Murád Reis mecsetje, bár nem nagy, mégis egyike a Levante legnevezetesebb mecsetjeinek, mert a mellette elterülő muzulmán temetőben híres személyiségek hamvai pihennek, ezért is hívják a „nemesek temetőjének”. Itt nyugszik egy perzsa sah, azután Murád Reis basa, aki II. Szolimán idejében a török flotta tengernagya volt. Itt temették el a Krim félsziget egyik muzulmán fejedelmét, Dzsambrich Dzsirai-t és a szerencsétlen Abdul Kerim pasát, akít a szultán azért küldött számkivetésbe az 1877-i orosz-török háború után, mert nem tudta megakadályozni az oroszok átkelését a Dunán. A hangulatos temető körül van Rhodosz török negyedje, itt bújik meg a Törökországban hazátlanná vált, színes török világ, itt vannak otthon a turbánok és a lefátyolozott nők, a baksisért kolduló fezes gyerekek, akik mint a verebek, úgy rebbennek szét, amikor valamelyik sarkon feltűnik a fasiszta milícia közegeinek fekete ingje vagy a méltóságteljesen lépegető olasz karabiniere félrekapott kalapja és frakkszerű, fekete kabátja.

Egy egész más világ tenyészik itt, mint a lovagok régi városában. Keleti bazárok, a régi Sztambulra emlékeztető faházak, színekben gazdag sikátorok és csendes mecsetudvarok. De ez a török városrész, az olasz uralom nevelő hatása folytán, ragyog a tisztságtól. A fasizmus politikája, mint Tripoliszban sem, itt sem avatkozik bele a mohamedánok vallási dolgaiba, nem tiltja el, mint Törökországban Kemál, a nemzeti viseletet, de kegyetlenül végez a szennyel és a régi slendriánsággal. Nincs az a zsákutca, az a sikátor, ahol naponta többször ne söpörnének és öntöznének és nemcsak a török, hanem az azelőttit piszokban fetrengő görög és zsidó negyedben is.

Szolimán szultán csak félévi erőlködés után tudott a város birtokába jutni, de utódai, négyszáz évvel később, sokkal kevesebb puskaport lőttek el a vár átadása előtt, mint annakidején a keresztes lovagok. Mint jellemző epizódot, mosolyogva beszélnek el, hogy a török kormányzó, aki a városnak akkor modern részében, egy csúnya házaktól körülvett, kövezetlen és poros téren lakott úgynevezett palotájában, annyira megdöbbsent az olasz hadihajóknak megjelenésén a kikötő előtt, hogy gyors menekülésekor még a szemüvegét is az íróasztalán felejtette. A város helyőrsége, nem lévén felkészülve az ostromra, a hegyek közé menekült és ott folytatott rövid és kilátástalan ellenállást, csupán a félhold becsületéért, a partraszállott olaszok ellen. A johannita lovagok fehér csillagkeresztje Rhodoszba nem tért ugyan többé vissza, de a savoiai kereszt uralma alatt ideplántált szellem Rhodosz történetének új és

sokkal dicsőségesebb fejezetét nyitotta meg, mint az apatikus török uralom korszaka volt. A törökök kivonulása után a lovagok városrésze piszkos romhalmaz volt, a török, zsidó és görög negyedek düledező kunyhókból és szennyes viskókból állottak. Az olaszok legelőször ennek a szemétnek eltakarításához fogtak hozzá, mielőtt a várost, a művész és kertész gondosságával, kertvárossá varázsolták át.

Bármerre járunk a városban, mindenütt azt a benyomást szerezzük, hogy itt a régi harcos szellem, a modern technika és az örök költészet adtak egymásnak találkozót. A régi révet mólókkal vették körül és kimélyítették, a középületek újak és teljesen korszerűek, a kertek pedig a kertészművészet csodái. Az olasz okkupáció után keletkezett városrész, ahol vadonatúj, nagyon ízléses középületek, modern üzletek és kávéházak sorakoznak egymás mellett, új volta ellenére is hozzásimul, finoman hozzáidomul a város antik jellegéhez és nem zavarja a várakból, tornyokból és régi szelmalmokból kiáradó középkori hangulatot. A mólón felállított rhodoszi szarvas, azután a Romulust és Rémust szoptató római farkas is anynyira beleillik a képbe, mintha nem is mostanában, hanem valamikor nagyon régen állították volna ide.

Természetesen nem hiányzik a minden olasz gyarmaton feltalálható fasiszta székház, a Casa del Fascio sem. Az udvarias titkár minden dicsérő szónál beszédesebb statisztikai adatokkal szolgál arról a változásról, amelyen a város, a sziget, sőt az egész Dodekanézosz átment két évtized alatt. 1912 óta sok történt, de az alkotások legnagyobb része a fasiszta

rezsim idejéből való. 1923-ban például még csak 30 kilométer, míg most már 300 kilométer az úthálózat hosszúsága, ami nagyon sokat jelent ezen a mindössze 1400 négyszögkilométer kiterjedésű szigeten és meggyőző bizonyítéka a fasiszta alkotó szellem erejének. Az utak megépítése után következtek a nagyon primitív földművelés fellendítését célzó intézkedések, mint mezőgazdasági intézmények és kísérleti telepek létesítése, azután az agrárhitel nyújtására, a búzatermelés meghonosítására és az olajtermelés fokozására szolgáló szervek felállítása. Az olaszoknak sikerült a szőlő- és dohánytermelés fokozása is. Itt termelik azt a kitűnő dohányt, amelyből a helybeli dohánygyár az olasz trafik török cigarettáit készíti. Erről a paradicsomról, az olaszok idejövetele előtt, a turisztika semmit sem tudott. Most évente már 20—30 ezer turista fordul meg Rhodoszban és juttatja nem csekély jövedelemhez a lakosságot. A mólótól puskalövésnyire, azon a gyönyörű strandon, ahová a Grande Albergo delle Rose szállodát is építették, kifeszített ernyők, strandsátrak és szépen ápolt rózsakertek között pezseg a huszadik század fürdőélete. Ez a szálloda az egész Levantén a legjobb, ha nem is a legnagyobb. A praktikus észjárású olaszok azonkívül, hogy a Dodekanéosz elfoglalása által a kelet felé irányuló expanziós törekvéseik számára kitűnő hadászati támpontot szereztek, Rhodosz szigetének paradicsomi éghajlatát kihasználva, elsőrangú világfürdővé fejlesztik azt és gyakori hajójáratok létesítésével közelebb hozzák Európához. Kár, hogy Magyarországtól még így is túlságosan

távol esik. A legtöbb fürdővendég a Földközi-tenger keleti országaiból jön, de Északafrika és Szíria forró nyara elől is sokan menekülnek ide.

Nagy jövedelmi lehetőségeket biztosít a bennszülötteknek a turisztika és fürdőipar fellendülésével egyidejűleg életrekelt, azelőtt csak tengődő szőnyegkészítés is. Az olaszok kezdeményezésére ezt a Törökországból kiűzött és itt letelepedett örmények anynyira fellendítették, hogy a kis sziget, egy év alatt, körülbelül harmincezer szőnyeget adott el a külföldre. Az olasz uralom áldásait a lakosság kulturális tekintetben is élvezi. Míg a törökök a gyaurok számára egyáltalán nem létesítettek iskolákat, az olaszok jóvoltából számos elemi és középiskola keletkezett. Minden nemzetiség a saját nyelvén taníthat, azzal az egyedüli megszorítással, hogy az olaszok által létesített iskolákban az olasz nyelv tanítása kötelező. A főleg bevándorolt olaszokból álló, körülbelül 8 ezer lelket számoló katolikus lakosság között ferencrendi szerzetesek pásztorkodnak. A közelmúltban eucharisztikus kongresszust is tartottak, amelyen a lovagrend mostani nagymestere is megjelent. A többi felékezet is teljes autonómiát élvez.

Egyetlen gyarmatországbán sem lehet hallani, Rhodosz kivételével, hogy a bennszülöttek meg vannak elégedve az idegen uralommal. A kívülről szított, görög nacionalista propaganda nem ver fel nagy port és bár a muzulmán lakosság is sóvárogva gondol az anyaországra, ez sem ellenzékieskedik. Az itt lakó nemzetiségek egyértelműen és lojálisan ismerik el, hogy az olasz uralomnak nem annyira a terhét, mint

inkább az áldásait érzik. Az idegenek is örülnek az olasz kormányzatnak, mert a Levantén meggyökerezett rablás, a turisták kizsákmányolása Rhodoszban ismeretlen valami. Autónak, csónaknak tarifája van és a fasiszta közegek nagyon ügyelnek arra, hogy azt mindenki be is tartsa.

Olasz régészek és mérnökök dolgoznak állandóan azon, hogy a középkori Rhodoszt régi fényében állítsák vissza. A kereszties lovagok Szent János temploma helyén, amely robbanásnak esett áldozatul, most új katedrális áll. Ennek udvarán és árkádos folyosóján helyezték el a lovagok szarkofágjait. Az új székesegyház mellett áll a kormányzói és az érseki palota. A török időkben laktanyává lefokozott Ospedale dei Cavalieri pompás árkádos udvara és felséges lépcsőzete, a betegszobák az ósdi fülkékkel, a régi fegyvertárak és a szép kertek most olyanok, mint a nagymesterek korában, akik mintha csak tegnap távoztak volna el. De éppen annyira itthon van a Törökországban már pusztulásra ítélt kelet is, hiszen alakjai itt sokkal eredetibbek, színei élénkebbek, mint az anyaországban. Erről beszélgetve, a szeretetreméltó fasiszta titkár, aki kijött elbúcsúzni a Cyprus felé távozó hajóra, széles gesztussal mutatott rá a hivatott olasz kéz által restaurált, középkori város panorámájára és öntudatos büszkeséggel idézte a sziget kormányzójának szavait: „Rhodosz a Keletre visszatért Itália, aki erőteljes lendülettel itt új életre keltette azokat a tradíciókat, amelyeket a valóságban soha fel nem adott és nem temetett el”.

CYPRUS SZIGETÉN

A vakációzó turista, aki mithológiát keres ebben a kegyetlenül perzselő napfényben, amelynek ragyogó palástja mint olvasztott arany borítja be a tükörsima tenger selymes felületét, a józan Északról idevetődő, mondák és legendák rejtelmes hangulatai után sóvárgó vándor ne keresse itt a nagyszakállú Neptunust koszorús nereidáival; ne gondoljon a szírénekre, sem a hullámokból született Aphroditére. Mert amikor a huszadik század siető gőzhajója Cyprus legendás partjai felé közeledik vele, minden perc annál több kiábrándulást tartogat számára, minél jobban beleéli magát a mithoszok hangulataiba.

Sem természeti szépségeivel, sem városainak lovagkori pompájával nem veheti fel a versenyt Rhodosz csodáival Cyprus, a jeruzsálemi lovagok másik fellegvára. Az évezredek civilizációk terjeszkedési irányainak, régi és újkori kereskedelmi vonalak metszéspontján fekvő Cyprusnak partja cseppet sem igazolja a földdarab regényes nevét. Nincsenek itt buján tenyésző cipruserdők, a sziget egész hosszában a galikán tengerpartjának megszokott képe kísér: égismeredő csupasz hegyek, mint Portoré vagy Valóna felett. Lent a parton a már megszokott és meg is unt olajfakertek, a kevésbé bőkezű Természet-

tői keserves munkával kicsikart művelhető földek mellett 8—10 házikóból álló házcsoportok szomorodnak és Limasszol városa előtt mintegy figyelmeztetésül, hogy ettől se várjunk sokat, egy alacsony, meredek és teljesen csupasz földnyelv következik. Szépen bele kell tehát élnünk magunkat a sivár valóságba, hogy a romantikus nevű szigetország, ahol a mithológiai Aphrodite érdeemesnek tartotta a habokéból kiszállani, csupa borongós, leverő tájképeket mutat csalódott vendégeinek.

Ha Cyprus látogatója vigasztalódni akar, képzeletében menjen szépen vissza a ködös és valószínűtlen mithológia után következő feneciai, asszir és egyiptomi időkbe, de még mielőtt Limasszolban kiköt, arra is készüljön el, hogy a cyprusi történelem korszakaiból nem maradtak vissza olyan nagyszabású és teljesen ép állapotban levő műemlékek, mint a rhodoszi keresztetek vára és lovagtanyái.

Cyprus sztratégiai és kereskedelmi értékét a Nyugat és Kelet közötti előnyös fekvésének köszönheti. Ezt nem mostani urai, az angolok fedezték fel. Már az ókorban is gyakran cserélt gazdát a Kis-Ázsia, Egyiptom, a Szentföld és a Nyugat keresztútján fekvő szigetország. Olyan idő is volt, amikor ezen a kis területen kilenc, egymástól független király uralkodott. A Krisztus előtti V. században élt cyprusiak közül a történet Zena filozófus nevét jegyezte fel, aki Athénban a stoikusok iskoláját alapította meg. A kereszténység korai századaiban, amikor Cyprus római tartomány volt, az itt történt események közül az méltó említésre, hogy Pál és Barnabás

apostolok ültették át ide a kereszténységet, Szent Ilona császárnő pedig, amikor Jeruzsálemből Rómába utazott, a Golgotha maradványai alatt megtalált keresztnek egy hiteles darabját hagyta itt és a Szent Kereszt tiszteletére kolostort is alapított.

Mohamed, a muzulmánok prófétája is megtisztelte látogatásával az országot Umm Harám nevű nővére révén. Ez annak az Ubaidának volt a felesége, aki a VII. században Cyprusba betört. A főrangú mohamedán hölgy a kis birodalom beutazása közben, leesett öszvéréről és egy szakadékban halálra zúzta magát. Ez a hely most is a sziget lakosságának húsz százalékát kitevő muzulmánoknak búcsújáró helye. De a Próféta követői nem tudták tartani magukat és a sziget görög uralom alá került. A görög jelleget a későbbi idők folyamán sem veszítette el, mert a mohamedán töredéket leszámítva, Cyprus lakossága ma is görög.

1928 nyarán volt ötvenéves évfordulója annak, hogy az angolok, az India felé vezető víziúton újabb bázist keresve, Cyprusra vetették szemüket és itt ki is tűzték zászlójukat. Ők sem először vannak itt. A XII. században Oroszlánszívű Richárd angol királyt, amikor a Szentföld meghódítására a harmadik keresztes hadjáratot vezette, hajóhadával együtt partra sodorta a vihar. A sziget görög kormányzója olyan barátságtalanul fogadta a váratlan vendégeket, hogy a felháborodott király csapatokat szállított partra és elfoglalta a tartományt. Feleségével, aragóniai Berengáriával abban a kis kápolnában kötött házasságot, amelyet Limasszol régi várában, mint a

város csekélyszámú nevezetességeinek egyikét, minden turistának megmutatnak.

Richárd a szigetet később a templárius lovagoknak adta el, ezek pedig, miután a görög lakosság kormányzásával nagyon sok bajuk volt, a Szentföldről a szaracénok által kiűzött jeruzsálemi királynak, Lusignan Guidónak adták el. Ennek dinasztiája uralkodott itt 1192-től kezdve csaknem három évszázadig. Cyprus francia eredetű uralkodóháza betelepítette azokat a keresztényeket is, akik a szaracénok térhódítása miatt Szíriában nem érezték biztonságosnak a földet a lábuk alatt. Egy ideig Bouillon Gottfried is tartózkodott itt. Az utolsó, Lusignan-dinasztiából származó cyprusi király özvegye, Cornaro Katalin is úgy ajándékozta el a szigetet, mint valami karperecet vagy fülönfüggőt, a velencei közársaságnak.

Ennek dicsősége csak 82 évig tartott, mert a nagyszerűen kiépített várrendszer, amelynek maradványaiból itt Limasszolban is sokat lehet még látni, II. Szelim szultán hódító seregét nem tudta feltartóztatni. A minden cyprusi városban látható váromok akkori erejére jellemző, hogy Szelim szultán 1570-ben 300 hadigályát, több mint ötvenezer embert és számtalan ágyút küldött a várak megvívására. A nyolcezer főnyi várórség hét hónapig tartotta magát Musztafa pasa katonái ellen, aki a kimerült védőknek szabad elvonulást ígért. De amikor Cyprus birtokába jutott, megszegte ígéretét és elrendelte a védőrség legyilkolását. A keresztény parancsnoknak, Bragadinónak füleit és orrát vágatta le, lenyúzott

bőrét pedig a szultánnak küldötte el ajándéka a hadi tetteire büszke török basa, akinek győzelme után a törökök háromszáz évig tanyáztak Cyprus szigetén, sőt 1878-tól egészen a világháborúig, amikor a sztratégiaiilag annyira fontos területnek politikai sorsát az angolok javára véglegesen eldöntötték, a szultán fennhatósága alá tartozott.

Nagyobb járművek számára nincsen móló a kikötőben, ezért a mi hajónk a város előtt horgonyoz le és az utasokat csónakokkal szállítja ki a vámház elé. Angol vámőrök, remek khakiruhába bujtatott, napbarnított legények, gyorsan elintézik a vám- és útlevélvizsgálatot. Fesztelenül, otthonosan mozognak itt is, mint bárhol a világon, Kanada hómezőitől kezdve a Déli-tenger korallszigeteiig, az Észak hódító nemzetének fiai. Bizonyára alig várják, hogy más helyre kerüljenek el ebből a nagyon unalmas, szórakozást alig nyújtó görög kisvárosból, ahová balsorsuk vetette őket.

Limasszolban vezetőt fogadni nagyon felesleges, sőt könnyelmű dolog, mert ennek azonkívül, hogy tiszteletdíját zsebrevágja, vajmi kevés dolga akad. Azaz mégis akad valami, amit az ember nem szívesen végez el önmaga a görög városokban: távol tartani szaporabeszédű, tolakodó honfitársait, akik minden utason keresni szeretnének. Hogy némi ellenszolgáltatást nyújtson a könnyen megkeresett shillingekért, a már említett vár és az abban levő börtön megmutatása után, görög ismerőseinek kertjébe vezetett el, bizonyára azért is, hogy ő is meneküljön a forróan perzselő nap heve elől. A barátságos, árnyé-

kos cyprusi portákon nem is volt rossz dolgunk: az egész család a kertben gyülekezett tiszteletünkre, megkóstoltatta velünk a cukornedvtől csak úgy csepegő gyümölcsöket és a jóféle cyprusi borokat. Az utcákon nem is érdemes sokat sétálni, mert az una-lomig egyforma házakból és raktárakból álló város semmi érdekeset sem nyújt. Az egyhangú utcaképeket csak a gyümölcsöt áruló, vidéki parasztnak a bosnyákokéhoz hasonló népviselete tarkítja. A város-lakók európai ruhákat hordanak, de a zöm levantei, tehát meglehetősen kétes eleganciával öltözködik. A konzervatív patrícius hölgyek a máltai viselethez hasonló, fekete selyemruhát és ezen még egy, ugyancsak fekete gallérkát viselnek még nyáron is, 40—50 fokos hőségben.

Egy valahonnan előkerített, rozoga autóban tett körséta megmutatja Limasszol környékének nem is nagyon barátságosan tájképeit, amelyek teljesen Görögországra emlékeztetnek. A hajóra visszatérve, még egy alkalom nyílt a cyprusi hölgyek szépségének megbámulására. Itt nem mindennapos a nagyobb hajó és a város unatkozó hölgyei csónakokon jöttek ki annak berendezését megtekinteni. Klasszikus szépségek nem voltak közöttük, de annál több olyan, akinek sürgős szüksége volt fogorvosra, a már molettnek sem mondható, kövérkés idősebbeknek pedig a kozmetikusra, a feltűnően kiütkezű, fekete bajusz-kák miatt. Egyetlenegy sem volt közöttük, aki a szépség istennőjére, aki pedig itt született, emlékeztetett volna.

Nagyon harcias benyomást keltő, remekül felszerelt csendőrök vigyáznak a sziget nyugalmára úgy a városokban, mint a környéken, rendőrség pedig nincsen. A csendőrség angol tisztek parancsnoksága alatt áll, az altisztek angolok és bennszülöttek. Cyprus most olyanféle mozgolódások színhelye, mint Kréta volt a múlt század utolsó éveiben. Itt van az egyiptomi görög komité által szított levantei görög irredenta egyik főfészke. A görög állam, amely Anglia támogatásával jutott függetlenségéhez és ugyancsak azzal kezdett bele a világháború után kisázsiai hódító hadjáratához is, ezeket a mozgalmakat hivatalosan nem támogatja. A sziget görög lakossága, bár éppen annyit köszönhet az angol uralomnak, mint Rhodosz az olaszoknak, saját szakállára is indított már nyílt lázadást az angol uralom ellen, követelve annak megszüntetését és a csatlakozást a görög anyaországhoz. Még az itteni görög pátriárka is csatlakozott a lázadókhoz és az angol hatóságok ellen nyíltan tüzelte őket. A harcra elszánt felkelők már el is szállították a sziget belsejébe az asszonyokat és gyerekeket, de az Egyiptomból repülőgépen idehozott angol erősítések megjelenése nagyon lelohasztotta a cyprióták harci vágyát és hamarosan véget is vetett a lázadásnak.

Anglia különben nagyon liberális módon kezelte Cyprust, uralma csaknem formaság volt. Karhatalmat is alig tartott itt és autonóm ügyekbe sohasem avatkozott. A sziget, ha angol fennhatóság alatt áll is, teljes önkormányzatot élvez. Most a brittek kissé

meghúzták a gyepelőt és szigorúbban kezelik a cyprusiakat, akik — és ezt talán nem lehet nagyon felróni nekik — mégis csak görögök és nem tudják elképzelni azt, hogy a sziget sorsa, a mai állapottal, örök időkre meg van pecsételve.

HARMADIK RÉSZ:

SZÍRIÁN KERESZTÜL

ÁT A LIBANONON

Amint a szíriai partokhoz közeledik a hajó, már jelentékeny távolságból láthatók a Libanon meredeken leereszkedő hegyláncai, a több mint kétezer méter magasságig felkapaszkodó Dzsebel Keneise és Dzsebel Sanin csúcsokkal. A messziről szinte függőlegesnek látszó hegyfal tövében eleinte nem is lehet felfedezni a keskeny parti síkságot, ahol a csaknem negyedmillió lakost számláló nagy város rejtőzik. A Szent György-öböl partjának ez a lapos része csak akkor válik láthatóvá, amikor a rajta épült Beirut is megjelenik a láthatáron. Meglep a váratlan kép. A táj eddig olyan volt, amilyennek a feníciaiak, az arabok és a kereszties vitézek láthatták. Szinte rosszul esik, hogy valami romantikus, keleti város helyett, egy európaias kikötő képe bontakozik ki, hasonló azokhoz, amelyek az európai Levantén is tucatjával teremnek. Az öböl előtt egy nagyobb hadihajó és torpedónaszád sötét tömegei válnak el a háttértől, a kikötő irányából palaszínű motorcsónakok siklanak feléjük a hullámok tetején. Ezek a hadihajók, mint az itt horgonyzó kereskedelmi járművek nagyrésze, a francia lobogót viselik.

Gyorsan végezve a vámvizsgálat formásaigaival, néhány óra Beirut megnezésére is jut. Ez a rövid idő erre teljesen elég, mert Beirut a turista szempontja-

ból is érdekes látnivalókban meglehetősen szegény. Bár Berytus, a mostani város őse, nagy szerepet játszott a rómaiak idejében és híres intézményei között világhírű jogi akadémiaja is volt, ebből a korból semmi emlék nem maradt vissza; elporlasztották a földrengések, az arab pusztítások és a keresztes hadjáratok zivataros eseményei. A keresztesek uralmának idejéből származó templom, a maroniták székesegyháza, a nagy mecset, a zsidó és amerikai egyetem képezi a város látnivalóit. Maga a város jellege sem nagyon marasztalja a keleti képek után kutató utazót. A muzulmán elem teljesen háttérbe szorul a görög, maronita és újabban a francia lakosság mögött. Tipikus levantei kikötőváros ez, élénk és forgalmas, s ha nem volna egy különben meglehetősen szegényes, visszafejlődő muzulmán negyede és ha a mohamedán törzsek népviseletei nem vegyülnének az európai törzsek közé, Beirut nem egy helyén tökéletes volna valamelyik déleurópai város, a ragyogó korzón pedig akár Marseille illúziója. Jól rendezett, szépen befásított terek és boulevardok, a hegyoldalra felkapaszkodó, egyenes utcák hirdetik, hogy Szíria küszöbére is rátelepedett, minden jel szerint örökre, az európai civilizáció.

Még ideérkezésem előtt azon gondolkoztam, hogyan lehetne legjobban megoldanom a Szíria és Palesztina belsejébe tervezett kirándulásomat anélkül, hogy a Levantén is tucatszámra burjánzó utazási irodák által toborzott embernyájuk valamelyikéhez csatlakozzam. Ezek az irodák, bár nem túlságosan drágán, de mégis csoportosan szállítják utaskaraván-

jaikat az ország belseje felé. A személyszállító hajókon is felütik tanyájukat az utazási irodák képviselői és az utasok legnagyobb része, csupa kényelemszeretből, rendszeren ezekhez csatlakozik. Ilyen kirándulókkal később Damaszkuszban és a Szentföldön is találkoztam. Többen keservesen panaszkodtak a gyenge elszállásolás, a nem kielégítő ellátás, az elégtelen számú és tájékozatlan vezetők, a tömegkirándulásokkal járó kellemetlenségek és főleg egymás társasága miatt. A Levante országaiban nem mindig lehet túlságosan kényesnek lenni szállás és ételmezés tekintetében; de azt elismerem, hogy heterogén, különféle nemzetiségű és korú, főként pedig a különböző műveltségű emberek társaságának állandó tűrése olyan kényszerzubbony, aminek viselése még a flegmatikusabb ember idegeit is megviseli. A beirutitól a véletlen sietett segítségemre egy becsületes arcú, keresztény arab képében, aki autótulajdonos és egyben idegenvezető is volt. Ez elfogadható árért vállalkozott arra, hogy tervbevett utamat velem teszi meg. Van ugyan Beirutban vasút is, amely Damaszkusznál csatlakozik a Kis-Ázsia és Palesztina felé vezető fővonalhoz, de ezen a vidéken a vasúti utazás nem európai embernek való mulatság. A vonatok lassúk, kényelmetlenek és nem nagyon tiszták, mint közlekedési eszköz, tehát csak a gépkocsi jöhet tekintetbe. Az önként kínálkozó megoldási mód különben nagyon kielégítő volt, mert arab vezetőm művelt, pontosan tájékozott, becsületes és igen mulatságos útitársnak bizonyult, aki a világháború alatt

mint tolmács szolgált a törökök és a központi hatalmak palesztinai hadseregének parancsnokságánál.

Már a törökök idejében is nagyon jó volt a Beirutból Damaszkuszba vezető országút, most pedig mintaszerű. Beirut után és Damaszkusz előtt 40—50 kilométernyire aszfalttal van burkolva, a hiányzó rész burkolása pedig éppen most folyik. A népszövetségi mandátum gyakorlásával megbízott franciák, miután az úthálózat elégtelensége miatt jelentékeny veszteséget szenvedtek a drúzok elleni harcaikban, az utakat lázas sietséggel építik ki az egész Szíria területén. Különös gondot fordítanak a Damaszkuszon át Bagdadba és onnan Perzsia, India felé vezető főútra, amelyen az Ázsia szíve felé irányuló szárazföldi forgalom tekintélyes része bonyolítódik le. Ennek az országútnak forgalma Európára emlékeztet. Nem is említve a számtalan személyautót és autóbust, teherautók és hosszú autókaravánok egymást érik. A bennszülötteknek a civilizáció áldásaihoz hozzászoktatása tekintetében máshol sem túlságosan kíméletes franciák eléggé egyszerű módon oldják meg az építés problémáját, itt Szíriában is. Az útvonal mentén fekvő községek és telepek, a lakosság számához képest, kötelesek bizonyos számú munkást kiállítani. Az így összeterezt munkások, francia zsandárok és feltűzött szuronnal sétáló gyarmati katonák felügyelete alatt, a nehéz robotmunkát nagyszerű eredménnyel végzik el. A francia megszálló haderő hadoszlopai és páncélautói most már gyorsan mozoghatnak a mindenfelé kiépített mintaszerű országúton.

Nagyon érdekes és látványos a Libanonon át vezető autót. A hegység lejtője, Beirut fölött, még fel tud mutatni valamelyes vegetációt, de a sokat emlegetett libanoni cédrusfák ma csak a mesék birodalmában léteznek. Mondják ugyan, néhány árva példány van még belőlük valahol. A nyugati lejtőkön bokrok és alacsony fák tenyésznek, Imitt-amott lát az ember egy csenevész erdőparcellát, de ezek nem is hasonlatosak a Mátra vagy a Bükk gyönyörű erdőségeihez. De mivel ebben az országban minden zöld hely, ha tenyérszerű is, valóságos Isten áldása, Beirut fölött, az árnyékosabb helyekre letelepedett arab falvak mellett, egymás után létesülnek az üdülőtelepek. A damaszkuszi és szíriai francia hatóságok is idemenekülnek nyaranta, az alsóbb régiókban uralkodó nagy hőség elől.

A felfelé kígyózó szerpentinút utolsó kanyarulata körül azután minden növényzet eltűnik és a hólepte csúcsok között tátongó völgyekben sivár, csaknem lakatlan karsztvidéken kanyarog lefelé az út. Ha akad valami kis patak vagy sovány vízér a völgyek fenekén, valami nagyon szegényes növényzet is felfedezhető, de művelhető föld alig. Az a néhány nyomorúságos házcsoport, ami itt-ott feltűnik, falunak nem nevezhető. Bennszülöttekkel az egész úton alig találkozunk, kivéve az építő-munkásokat, néhány szomorú tevekaravánt, néhol pedig, az út szélén sátrak alatt táborozó, piszkos tarka rongyokba öltözött beduinokat, a sivatag cigányait. De gyakran látunk remekül felszerelt, tropikus egyenruhába bujtatott francia csendőröket, akik szép paripákon, lövésre ké-

szen tartott fegyverrel ficákolnak a vakító napfényben szinte izzó utakon. Minden három-négy kilométer távolságban egy védelemre berendezett, szeges drótkerítéssel körülvett, kőből épült őrház van, hasonló azokhoz a Blockhaus-okhoz, amelyeket a régi monarkia építtetett Bosznia-Hercegovinában. A francia őrházak lőréseiből gépfegyverek csövei merednek ki az országútra és figyelmeztetik az arrahaladó bennszülöttet arra, hogy ő most francia védelem alatt áll. S ha ez a figyelmeztetés nem volna eléggé hatásos, a megszálló csapatok komolyabban is szolgálnak: a pusztaság közepén épült francia repülőtér hangárjai és barakkaszárnyái felett bombavető repülőgépek gyakorlatoznak. A jó szíriai már tapasztalatból tudja, ezeknek a gépmadaraknak hivatása az, hogy a francia protektor és az arab védenc között fennálló, szívélyes viszony tartósságát és zavartalan-ságát biztosítsák.

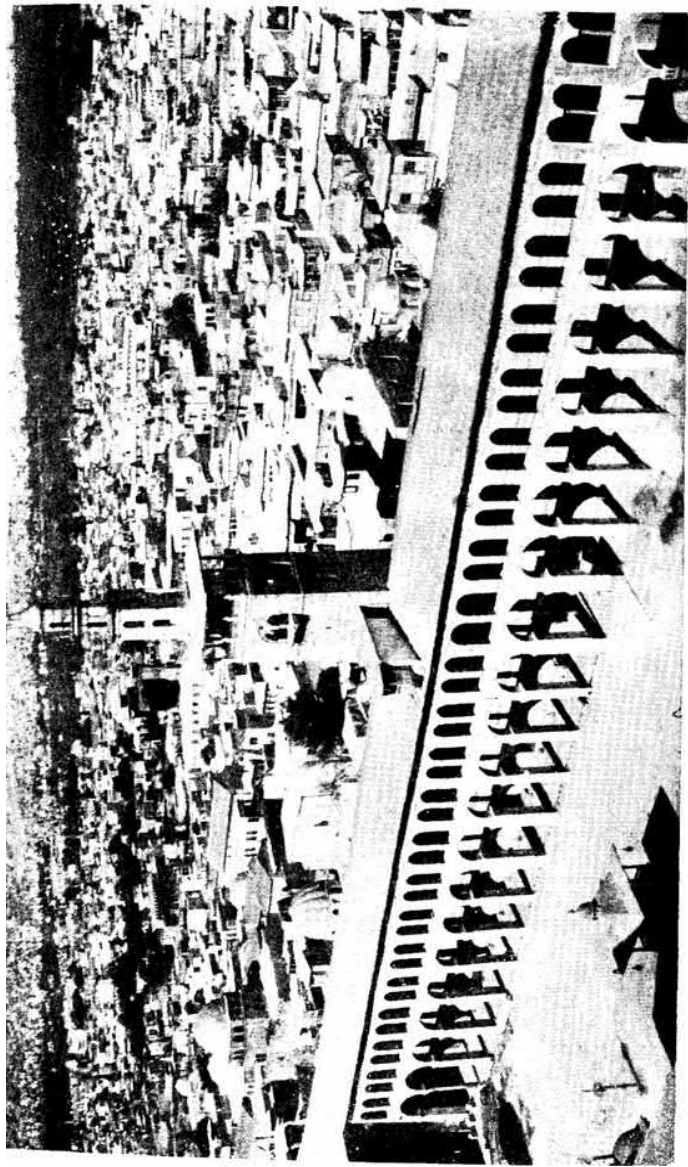

A NAPISTEN TEMPLOMÁBAN

A Beirutból Damaszkusz felé vezető országút Zahleh nevű mezővárosnál ágazik el Baalbek, a régiek Heliopolisza felé. Ez a jelentéktelen városka arról nevezetes, hogy keresztény lakossága nagyon sokat szenvedett a drúz bandák betöréseitől. Noha a nyári nap heve meglehetősen leperzselte a növényzetet, a vidék itt kezd barátságosabb lenni. Kisebb-nagyobb falvak, kertek és szőlők tarkítják az egyhangú szürkeséget. A Libanon és Antilibanon nyáron is hósapkát viselő csúcsai között elnyúló völgyben, Szíriának egyik legkevésbé zord vidékén fekszik Baalbek. Először azt pillantom meg belőle a messzeségből, ami legjobban jellemzi, Jupiter templomának hat oszlopát, később pedig az Akropolisz falait. Nemsokára a romoktól nem messze levő falu egyik, teljesen modern szállodájában verem le magamról az út porát és némi frissítők után, arab vezetőmmel gyalog indulok el a világhírű romok megtekintésére.

Ennek a nagyszerű romvárosnak legrégebbi története annyira homályos, hogy a laikus érdeklődő könnyen eltévedhet a hagyományok és legendák útvesztőjében. Némelyik szerint Baalbeket Salamon király építtette, de a merészebbek már azt beszélik, hogy Káin itt gyilkolta meg Ábel öccsét és ő emelte, tette fölötti rémületében, az első várat az Úr büntető

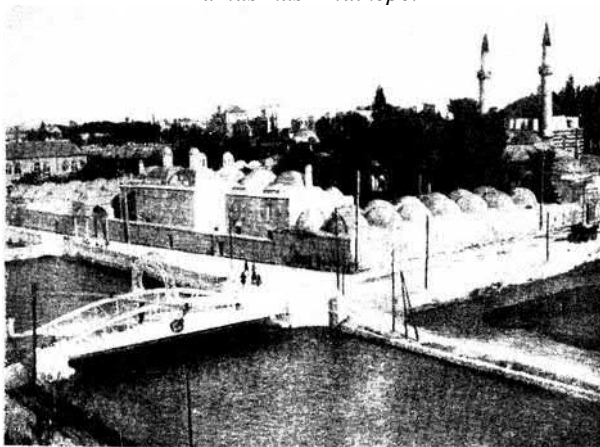
haragja ellen. Több legenda Nimródot vagy bizonyos gonosz démonokat tesz meg a monumentális romhalmaz építőinek és első lakóinak, de olyan monda is akad, amely szerint Ábrahám is itt lakott. Mindez persze a képzelet szüleménye és csak az bizonyos, hogy az Egyiptomból ide is átszivárgott napistenkultusz követői itt emelték Baal tiszteletére a legnagyobb templomot. A most látható romok, a pozitív történeti adatok szerint, három korszakból származnak, a föníciaiak, a rómaiak és az arabok idejéből. A legelső korszakból alig maradt valami. A Napisten-templomnak, a legnagyobb pogány oltárnak helyén, amelyet valaha emeltek az egész világon, Róma szintén pogány templomokat állított fel, az óriási Jupiter-templom például Aelius Antonius Pius császár parancsára került ide. De építője mintha elkésett volna vele, mert úgyszólván ahhoz az emberhez hasonlítható, aki emberfeletti erőfeszítéssel palotát csináltat választottjának és mire elkészül vele, meghal az, akinek ajándékát szánta. Mire itt elkészültek a római pogány templomok, a Kereszt már állott a Golgothán és a bikafejű Baal, vagy ahogyan a rómaiak nevezték, Heliopolisz Jupiteré, először állati fejét cserélte fel egy adoniszi szépségű ifjú fejével, azután pedig, mintha a kereszt fénye vakította volna meg, átengedte oltárát az enyészetnek és elvonult, elmenekült arról a helyről, ahol Ázsia pogány istenei számára nem volt hely többé ... Konstantin császár a pogány templomokat már keresztény székesegyházakká alakíttatta át és az ő ideje óta már püspökség is van Baalbek városában.

Damaszkusz. Az Omajjadok mecsetjének árkaídjai.

Damaszkusz látképe.

A Dervis-mecset Damaszkuszban.

Ez a vidék, kultúrák és kultuszok ütközőpontja, már sok ilyen istentragédiát látott: ugyanarról a szikláról, amelyen Ábrahám fiát feláldozni készült, ugrik fel Mohamed fehér lova a felhők mögé és ugyanazon a helyen, ahol Saulnak megjelent az Úr, egy olajfához köti tevéjét a medinai vándor és teríti le annak árnyékában imaszőnyegét. Libanon hegyei cédrusfaikat ajándékozták oda Salamon templomának, Jericho Krisztus koronájához adta oda töviseit és Szent Pál, aki még nevetni tudott az első keresztény vértanú megkövezésénél, innen indult el Róma meghódítására . . . Próféták, augurok, keresztény vértanúk lábnyomaival találkozunk itt mindenütt. A völgyben, amelyet a Libanon és Antilibanon vonulatai védenek meg a sivatag és a tenger szeleitől, ahol buján terem a szőlő, Bacchusnak, Vénusznak és Apollónak épített templomokat Róma, birodalmának keleti végbástyáin. A latin városok a földből nőttek ki, Antiochia és Palmyra; Caracalla alatt pedig befejezték a baalbeki nagy templom megépítését. A munka zajában, az építő rabszolgák éneke még elnyomta az első keresztények imájának morajlását.

Jöttek azután Omár arabjai, akik itt 636-ban óriási rombolást műveltek, a templomokból várakat csináltak. Az ő uralmuk alatt pusztult el a legtöbb építmény. A maradványokon Szaladin, később a perzsák, törökök elégíthették ki dülási ösztöneiket. Még a főbejárat lépcsője sem maradt épen. Ezt már a romok konzerválására idejött német bizottság építette újra, az 1900-as évek elején.

Mihelyt beérünk a nagyszerű romok közé, a

történelmi reflexiókat a megdöbbenés váltja fel. Ugyan milyen tengeri és szárazföldi úton, micsoda fáradsággal és miféle eszközökkel hozhatták ide ezeket az egyiptomi gránitból készült, fantasztikusan nagyszerű oszlopokat és a Kisázsia szikláiból vett kőtömböket? Még most is, amikor nagyrészt ledönt ve és összetörve hevernek szanaszét vagy támaszkodnak az idővel még dacoló egy-két építmény falának, olyan hatalmasak, hogy nem érti meg az ember, micsoda erő tudta őket ideszállítani. Az már inkább érthető, hogy a Jupiter-templom megépítése száz esztendeig tartott. Mert micsoda kőkockák ezek! Van egy közöttük, amelyet valami alapzathoz használhattak fel: huszonkét méter *hosszú* ötödfél méter széles és magas, a súlya pedig van vagy húsz-ezer mázsa. Ahogy itt fekszik az udvaron, elnézem a hatalmas tömböt és számítgatom, ugyan hány ember férne el rajta? A választ hamarosan megkapom. Egy több mint ötven tagú angol társaság, csupa tréfából, felmászik a kőkockára és akkor látom, hogy azon akár száznak is akadna hely.

Jupiter templomának 56 oszlopa volt, de ma már csak hat darab áll. Az oszlopok 19 méter magasak, tetejükön egy majdnem 5 méter magas párkányzat vonul végig. Ezeken az oszlopokon kívül a romváros északi oldalán is áll még másik négy oszlop, a többit az arabok és a földrengések döntötték le. Baalbek romjainak impozáns voltáról annak megemlézése nyújt némi fogalmat, hogy udvarába az athéni Akropoliszt mindenestül be lehetne állítani és ha a Parthenont bármely szögletébe beállítanák, kü-

lönösebben fel sem tűnne. Amíg az ember a romok egész területét bejárja, úgy érzi magát, mint valami nagyon fárasztó hegymászó túra után, testileg elfáradva, de lelkileg is mintegy összelapítva a gigantikus romok lenyűgöző hatásától.

A romok között, az említett oszlopok és az Akropolisz helyenként egészen jó állapotban fennmaradt falain kívül, fel lehet még ismerni a Hexagon egyik kapuját, amely a nagy udvarba vezet, egy Bacchus-templom falait, azután az arab őrtornyok egyikét. Látni a falak mentén több félköralakú, kápolnaszerű üreget, a keresztény bazilika ma is nagyon impozáns, magas falait. Septimus Severus Bacchus-temploma egyike az ókori építészet egyik legrégebbi remekeinek: kapuja 16 méter magas és 7 méter széles, maga a templom 75 méter hosszú és 35 méter széles, oldalfalai mentén remek oszlopok és a szobrok számára készült mélyedések vonulnak.

Sem a Természet, sem pedig az emberi erő nem volt elegendő a mai szemmel nézve is óriási méretű építmények lerombolásához, pedig a pusztításhoz úgyszólván már akkor hozzáfogtak, amikor az építők utolsója kitette innen a lábát. Nem volt elég sem Theodosius haragja, sem az arabok vagy Timur khán pusztító dühe, sem az erő, sem az idő. Pedig a rombolást csaknem mostanáig folytatták, hiszen Baalbek városát és a környékbeli falvakat az itteni kövekből építették. De a romok nem adták meg magukat. Falainak, oszlopainak legnagyobb része szét van zúzva, gránitbavésott reliefjeitől megrabolva, de a csodálatos romlabirint még mindig dacol mindennel és minden-

kivel. Helyenként kőbányához hasonlít, amely az egész Szíria rendelkezésére állott századokon át. Megviselve a földrengésektől és villámoktól, benőve mindenféle giz-gasztól és kúszónövénytől, a festői romok városa mégsem halt meg, ha úgy is néz ki, mint valami folyondárok és mezei virágok között haldokolva fekvő óriás.

Baalbek után kietlen pusztaság következik. Arab falvak, azaz inkább csak házcsoportok vannak szét-szórva rajta. A lapostetejű, ablaktalan viskókat, mert olyan szürkék, mint a sziklák köröskörül, alig lehet szabad szemmel felfedezni. Körülöttük néhány holdnyi sovány kukoricatarló; tevék rágicsálnak rajtuk, ha ugyan még találnak valami, naptól kiszáritott kukoricaszárat. Bizony, nem nagy igényűek itt sem az állatok, sem az emberek. A viskók előtt tarka-bugyogós, színes rongyokba bugyolált fejű asszonyok és félmeztelen gyerekek ögyelegnek; az országútról éppen egy üres karaván vánszorog be a faluba; tarka-burnuszos férfiak, a karaván élén számaron lovagolva, bottal ösztökélik szaporább menetelésre a fáradt, szomjas állatokat. Megérti az ember, hogy az itteni emberek legalább öltözetükben a tarkább színeket keresik, mert csak a turbánok, bugyogók, kendők és burnuszok feltűnőbb színei élénkítik kissé a kősvatag fásasztó szürkeségét.

De eddig még csak kóstolót kaptunk Szíriából, mert mindaz, amit eddig láttunk, csaknem üde oázis

ahhoz képest, ami ezután következett az Antilibanon sivár ormai, szakadécai és kanyargós, félelmetesen sötét völgyei és hegyszorosai között. Mintha valami óriási, a föld szívéig ható földrengés gyötrelmes vonaglásába merevedett volna bele ez a boldogtalan vidék, vagy mintha az Isten, amikor megteremtette, mindjárt meg is átkozta volna, olyan elképzelhetetlenül sivár, hogy ennél kietlenebb már a pokol tornáca sem lehet. Sehol egy fűszál a hegyeken, sehol egy kunyhó a néhol kiszélesülő völgyek síkságain, csak nagyritkán egy-egy beduinsátor a köves pusztaság buckái között. Ezer és ezer holdak feketeszürke, likacsos kövekből, közöttük a teremtés legigénytelenebb élőlényei, a koldus beduinok sovány tevői legelgetik az itt még található egyedüli növényt, a bogáncsot.

A hegyszorosok félhomályba burkolt utain azt kérdeztem arab vezetőmtől, hogy tudtak boldogulni a francia katonák az arabokkal, ezen az előnyomulásra alkalmatlan, veszélyes terepen. Kérdéseimre a több szorosban látható katonatemetők adták meg a választ. Az idegenlégió és a színes gyarmati ezredek katonáinak százai pihennek minden sziklasírban. Ezek a temetők jelzik a „penetration pacifique” és a népszövetségi gyarmatmandátumok osztogatását kezdetben tudomásul venni nem akaró arab őslakosság első találkozásait.

Még egy utolsó, merész szerpentinfej, egy forduló és mint amikor a színházban egy díszletet tolnak el, szinte varázsütésre tűnik el ez a lidércnyomásos, pokolbéli kősvatag és minden átmenet nélkül a

paradicsomban vagyunk. Az Antilibanon nyúlványai alatt folyik a Barada-folyó, több mint száz, többé-kevésbé bővizű patak és az áldott vizek megváltoztatják az egész vidék jellegét. A síkságon apró, fehér falvacskákat látni, maga a róna olyan, mint valami óriási, zöld alapra mintázott keleti szőnyeg. A lapály üdezöld kertjei közül, mint a szőnyeg szeszélyes cirádái, úgy csillognak ki a Kelet csodavárosának, Damaszkusznak laposfedelű házai és mecsetjeinek cifra kupolái és tornyai. Lenyűgöző, feledhetetlen látvány, éppen olyan, mint aminőnek gyerekkorunkban, a bibliai történetek olvasgatása közben álmodtuk.

DAMASZKUSZ

Mondják, hogy könnybeborult a szeme az itt utoljára parancsnokló török basának, amikor a háromszáz mecset örökszép városának nekiszegeződtek az ántánt-hadseregek ágyúi az Antilibanon csúcsairól és meg kellett nyitnia a hitetlen gyaurok hadai előtt az Omajádok székhelyének ősi kapuit. Sztambul után a régi török birodalomnak legjelentékenyebb és legszebb városa, a muzulmán Keletnek motívumokban és a bibliai történetek alakjaihoz hasonló típusokban leggazdagabb, kimeríthetetlen kincseskamrája, költők és festők álma, a francia megszállás óta szintén elindult már Algir és Tunisz útján, a lassú elnyugatiasodás, elszíntelenedés felé.

Még tart az Ezeregyéjszaka, de ki tudja, meddig? Még állanak az előkelő muzulmánok palotái, amelyek építkezési stílusa valahogyan nagyon közel áll a magyar ember lelkéhez, áll még a Keresztelő Szent János temploma helyén épült óriási mecset, ahol az udvar kolonnádjai alatt alhambrai hangulatok bűvölnek el. Itt vannak még az oleanderek között szundikáló kubbák, szentéletű arabok sírjai, amint egymásbaelegyednek sötét sikátorok roskatag faházainak illatozó rózsakertjeivel. Megvannak még a rejtelmes, szűk utcák, gyékények és vászonlepedők alatt, hasadékaik között bujkál és rést keres a nehéz-

tűző napsugár, hogy át tudjon hatolni a gyékénytakarók alatt álmodozó ósdi házak évszázados rejtelmében. Megvan még a régi Damaszkusz, a keleti csodáknak, bűvös meséknek, véres históriáknak ez az álombaringató, mesebeli földje. Nem is tudom, hol kezdjem nézni és hol fejezzem be?

Hamar elmenekülök a zöldvizű folyócska által átszelt főtérrel, mert fáj a szívem látni, hogy a méltóságteljes, a török világból ittmaradt középületek előtt, a török katona helyett, füligerő szájú, koromfekete szenegálnégerék és az idegenlégió sovány, kiaszott kis katonái állanak posztton a drótkadályok előtt. Mert Damaszkusz úgy néz ki, mintha ostromlott város volna. Minden nevezetes pontja, fontosabb épülete egyszersmind erősség is és nemcsak a régi török erődítmény, hanem a város minden fontosabb pontja is teljesen körül van véve szegesdrótból készült sövényekkel és spanyol lovasokkal. Vannak, akik azt hiszik, hogy ezekre hamarosan ismét szükség lehet.

Befordulok egy sarkon és máris benne vagyok az Ezeregyéjszakában: gránátalmafa-ligetek váltakoznak narancskertekkel és égbeszökkenő pálmákkal, édeskés illatokban úszó kertek mélyén bájosan egyszerű, kőből, agyagból, fából összerótt házak bújnak meg a tetejükre lógó lombok és virágok alatt. A másik fordulónál csupa agyagból készült házak utcájába érek s nem is sejtem, hogy a csupasz falak mögött micsoda pompás udvarok, micsoda elegáns lakások rejtőznek. Csak akkor látom, amikor betoppanok az egyik udvarba, a tökéletes római átriumot, a spanyo-

los pátiót, ahol a padlózat márvány és mozaik, az udvar árkádjai pedig olyan fayence-lapokkal vannak kirakva, amilyeneket a délspanyol városokban lehet látni.

Egy ráncosképű, öreg bácsi, aki látható büszkeséggel mutatta meg kívülről olyan szerénynek látszó háza udvarát, hozzám szegődik és elkísér néhány sarokkal odább. Súlyos kalapáccsal kopogtat egy másik, az övéhez külsőleg teljesen hasonló ház kapuján. Lefátyolozott arcú nő nyitja ki a kaput, amelyen keresztül egy bájos, zöld oázis mosolyog felém. A csodaszép udvar közepén kék majolikalemezekkel fődött kút vize csobog a merev mozdulatlansággal ráboruló pálmák alatt, a köröskörül nyíló rózsák illata belevegyül a ház mögött elterülő gazdasági kertben frissen kaszált széna ideszivárgó szagába. A fátyolos nő eltűnik és megjelenik a házigazda, az engem kísérő öreg arab fia, aki végigvezet gyönyörű birodalmán, a mozaikpadlójú, szőnyegekkel fedett termeken, ahol párnákkal borított, a falak mentén vonuló padkákon és alacsony asztalkákon kívül más bútort az alig látok, azután a másik udvaron, ahonnan a látogatásomról értesült női családtagok közben eltűntek, az árkádos folyosókon, ahol kutyák, cicák, pávák és galambok sziesztáznak boldog egyetértésben. A folyosóra nyíló szobák félhomályából csak a bútorok gyöngyházbetétjei ragyognak ki és egy hang sem zavarja az isteni, misztikus csendet, legjellemzőbb tulajdonságát a keleti ember otthonának.

Most ismét girbe-görbe sikátor következik és elvisz a keleti élet legbelsőbb rejtelseinek küszöbéig.

Zsákutcák, sötét arab kapuk, megint kertek, egész narancserdők, magányos kubbák, tele valami fájdalmas bájjal, sajgó nosztalgiával, azután bazárok jönnek, ahol a küszöb előtt csendesen, keleti módon guggolva vagy üldögélve patriarkális bibliai alakok adogatják egymásnak az aromás feketét és a színes, aranyos rojtokkal kicifrázott narghilét. Üzletek, ahol a gazda a vásárlót a szőnyegre ülteti le és órákon keresztül elhallgat vele a finom dohány illatos füstjénél; műhelyek, ahol dolgoznak ugyan, de valami finom és úriassalással és terek, tele illatos gyümölcshegyekkel.

Bolthajtásos, sötét kapu, mondhatnám alagút alatt egy másik térre érek. Közepén nagy kút van, körülötte lovak, öszvérek, szamarak és tevék, azután hajcsárok, jövőmondók, varázslók és koldusok, tarkabarka, a Nyugat divatjától még meg nem fertőzött, keleti öltözetekben; lefátyolozott asszonyok, olyanok, mintha az Ezeregyéjszaka legrégebb kiadásának illusztrációiból vágták volna ki őket, fejükön és vállukon a vizeskorsó. Mindenütt adnak-vesznek és alkudoznak, de sietés, zaj, handabandázás nélkül. Köröskörül megszámlálhatatlan vásárosbódé, sátor, egyik színesebb, mint a másik. Most egy másik sötét utca jön, házai olyanok, mint az algíri Kasbah-negyed ódon épületei. A felső emelet kiugrik és majdnem összeér a szemközt levő ház emeletével. De ez nem zavar senkit, mert az ablakok sűrű rácsain keresztül úgysem lehet a szomszéd titkait kikémlelni. Az emeleteket ferde, vékony támasztó-gerendák tartják; csoda, hogy össze nem roskadnak a nagy teher alatt.

Ezeknek a zezgugos sikátoroknak és zsákutcáknak útvesztőjében, az első pillanatra, minden ház egyformának látszik, pedig a valóságban nagyon különböznek egymástól: az egyik ház tipikusan török, mint farácsos ablakai elárulják, a másik arab, hiszen a török ember nem rak a házára csúcsíves ablakokat. Csak a mecsetek udvarai, ahol a díszes kőkutak vizei csobognak, az eldugott kertek, amelyekbe nyitva-felejtett ajtókon kukkanthatok be, viselik magukon valami álmosító, vagy inkább álomba ringató egyformaság bélyegét. A Keleten nem is annyira az építmények, hanem az utcaképek adják meg a város jellegét. Bécset a Szent István bazilika tornya, Budapestet a királyi palota, New-Yorkot a Manhattan felhőkarcolói nélkül nehéz elképzelni, míg Damaszkusz, ha az Omajádok mecsetje jellegzetessé is teszi látképét, alig veszítene szépségéből a nagy mecset nélkül. Itt az utcákon, a boltokban és bazároknak nyüzsgő, furcsa és tarka tömeg, a miénktől teljesen elütő élet, az a valami, ami Sztambulban már kezd veszendőbe menni, rakja rá Damaszkuszra a felejthetetlen szépség, az eredetiség bélyegét. Kétségtelen, a díszletek is fontosak, de a boltozatos kapuk, a házak vasrácsai, a csendben és hangulatokban fürdő udvarok feledésbe mehetnek talán, míg a Kelet élő, mozgó alakjait nem lehet soha elfelejteni. Ezek nélkül olyan a keleti utca képe, mint az üres színházi díszletek az előadás után.

*

Minden út odavezet, ezért a nagy bazárt nem nehéz megtalálni. Sokkal színesebb és élénkebb, mint

a sztambuli, pedig az első pillanatban azt a benyomást kelti az épülethalmaz, hogy földrengés cibálta meg. A legutóbbi felkelés idején a franciák nem sokat teketóriáztak, hanem a város minden zugába, ahol lázadó arabokat és drúzokat sejtettek, belebombáztak irgalmatlanul. A bazár környékének házairól is leszedték a tetőt a becsapódó lövedékek és úgy megvágták az épületeket, mint kukacok a sajtot. Egész háztömbök úgy omlottak össze, mint a kártyavárak. A bazár is tűz alatt állott és a franciák tüzérsege teljesen tönkrelőtte a boltozatos tetőt. Eredeti állapotában valószínűleg nem fogják helyreállítani soha többé, most pedig, hogy a boltívek helyére bádogfedelet raktak, úgy néz ki a bazár, mint egy cifraruhas arab, akinek európai pincskalapot nyomtak a fejébe. De a bazár mégis újjászületett a pusztulás után, él és zsi-bong, elpusztíthatatlanul.

Hevenyészett boltok keletkeztek az új tető alatt; az egyikben emléktárgyakat, a másikban juh-zsírban kisütött, borzalmas szagú süteményeket, a harmadikban füstölt kecskehúst, a negyedikben virágot árulnak. Százféle árus sűrög-forog; az egyik borotvát, a másik limonádét, a harmadik Mekka fényképét kínálgatja. Megállsz az utcai írnok „irodája” előtt, aki egy táblára ezt a feliratot mázolta rá: „Écrit francais.” Megbotlasz hol a guggoló koldusokban, hol a pihenő tevékben és a szanaszét heverő vasrudakban és kődarabokban, megcsúszol salátalevelekben és a kövezetre kidobott kecskebelelekben, mindenféle gazban, amelyről legyek felhői repülnek fel.

Európai értelemben nem is boltok ezek az itte-

niek, hanem inkább úgy néznek ki, mint ajtónélküli, öblös, nyitott szekrények, a legtarkább, legvalószínűtlenebb tartalommal. A sok holmit egy deszkapult választja el az utcától, a deszka mögött ül vagy guggol a gazda. Ezer ilyen bolt van itt, de talán tízezer is. Ki tudná megszámolni valamennyit ebben a zűrzavarban, ahol minden összetorlódik egymás hegyénhátán és ahol csak a szagok és színek változnak csaknem másodpercenként az utak, sikátorok, boltívek és folyosók, hevenyészett tetők és sátrak, zsúfolt útkeresztetések labirintusában. Az egyik sarkon egy cukrászsüteményt áruló, turbános arab kínálja legyejtől ostromlott kincseit, néhány lépéssel tovább egy öreg bennszülött azzal vonja magára a figyelmeztet, hogy egy üvegből néhány cseppet locsol a kabátomra, amely napok múlva is tele volt az ámbra illattával ...

Ennek a bazárnak egyik leglátványosabb része az arany- és ezüstművesek számára fenntartott külön utca. Ettől nem messze van az a kis gyár, ahol arannyal, ezüsttel berakott kis vázákat, különféle keleti dísztárgyakat, színes fából pedig gyönyörű bútorokat készítenek és küldenek szét a világ minden részébe. Megnéztem a gyártulajdonos lakását és egyszersmind kiállítását a nála készült, gyönyörű holminknak. Mondhatom, egy herceg is megirigyelhetné. A nagykiterjedésű bazárnegyedben és a búzapiacon pedig, ahová kocsikkal és karavánokkal szállítják a terményeket, Ázsia nyugati felének minden népfaját meg lehet találni, kurdokat, perzsákat, cserkeszeket.

Színpompás keleti kép. Megvigasztal azért a csalódásért, amit Sztambul fakó alakjai okoztak.

A bazár érdekességei közé tartozik még a régi karavánszerájok, az úgynevezett „khán”-ok sora. Némelyik khán olyan nagy, hogy többezer ember és teve is elfér benne. De amióta Damaszkusból vasúti vonal vezet Törökország és Palesztina felé és Bagdadba a menetrendszerűen közlekedő autókkal sokkal gyorsabban és kényelmesebben lehet eljutni, a karavánok és velük a karavánszerájok is elvesztik lassan jelentőségüket.

Van Damaszkuszban még egy másik bazár is, az úgynevezett görög bazár, ahol régiségeket, fegyvereket és külföldről behozott, „valódi damaszkuszi” pengéket sóznak a naiv idegen nyakába. Amióta a mongolok a damaszkuszi fegyverkovácsokat számkivetésbe hurcolták el Szamarkandba — mondja arab vezetőm — nem is érdemes már itt kardokat vagy töröket venni. Arra a kérdésemre, hogy ez mikor történt, nevetve feleli, hogy nem is olyan régen, úgy 1339 körül.

Sajnos, nem tölthetek el heteket, hanem csak napokat a kalifák régi városában s így nem láthatom az összes mecseteket, hanem csupán a két leghíresebb muzulmán templom meglátogatására kell szorítkoznom. Az Omajádok több mint 130 méter hosszú, nagy mecsetje, amely keresztény templomra emlékeztető, magas tornyával oly jellegzetessé teszi Damaszkusz látképét, eseményekben gazdag múltra tekint vissza. Theodosius idejében bazilika volt, benne őrizték Keresztelő Szent János fejét. Az arab uralom

első idejében a bazilika egyik fele került csak az arabok birtokába, de Walid Omajád kalifa már teljesen kiűzte belőle a keresztényeket, és mecsetté alakíttatta át. Amikor Timur khán felgyújtatta, sokezer keresztény, aki a templomban keresett menedéket a mongol hordák garázdálkodásai elől, a tűzben lelte halálát. A múlt század elején újabb tűzvész pusztította el, sok műkincse elpusztult és régi fényében nem is állították vissza soha többé.

Belsejét villanykörték százai világítják meg és ezek ragyogásában furcsa, de ha az ember Sztambul elárvult mecsetjeire gondol, jóleső látványt nyújtanak a különös mozdulatok kíséretében ájtatoskodó igazhivők százai. A mecsetudvar pedig csupa hangulat régi, folyondárokkal befuttatott kútjával és a mohamedán imaházak udvarain sohasem hiányzó, turbékoló galambjaival. A mecset északi oldalánál van Damaszkusz két nagy nevezetessége, Szaladin szultán síremléke és az a kis mecset, ahol Bibars egyiptomi mamelukszultán, a város nagy jótevője van eltemetve. Érdeemes megnézni a remek főkapujáról és fayence-munkákkal díszített minaréről híres Dzsami-esz-Szinanijé mecsetet is. Nem bizonyos, hogy Damaszkusznak mind a háromszáz mecsetje áll még, mert például a Meidan városrészben is sok, már dűledező mecset mellett haladok el. Itt már újabb látványosságokra figyel fel a turista, a beduinok karavánjaira, a gyalogos és lovas drúzokra, akik furcsa kosztümjeikben jöttek be a damaszkuszi vásárra a Libanon távolabbi vidékeiről.

Amikor végigélvezte a keleti képeket és a min-

den zugban kínálkozó hangulatokat, szívesen elhallgatja az ember a város régebbi történetének romosabb állomásairól beszélő vezetőnek a múltakba visszakalandozó történeteit. Arra, hogy a képzelet Damaszkusz őskorába repüljön vissza, a városfalak melletti séta nyújtja a legmegfelelőbb keretet. A falak legalsó rétegei a római időkből, a középsők Nureddin és El-Asraf Chalil egyiptomi szultán idejéből, a felsők pedig a törökök korából származnak, akik I. Szelim szultánjuk alatt vonultak be ide. A másik legrégebb építmény, a citadella eredete még jobban elvész az idők homályában, de azt már pontosan tudják, hogy az egyiptomi Eijubida-dinasztia egyik tagja, Melik-el-Kamil építtette újra a keresztes hadjáratok idejében épült erősséget.

Még messzebb vissza kell menni a régmúlt időkbe, ha az ember magának a városnak történetében kutat. Damaszkusz már Nagy Sándor idejében is létezett, Krisztus idejében római gyarmat volt, a VII. században, az Omajádok alatt pedig a kalifátus székhelye. Tartozott az egyiptomiak birodalmához is, 1075-ben a szeldzsuk-törökök foglalták el, majd Salaheddin Jusszuf Ibn Ejub, akit a történet röviden csak Szaladin néven említ, ütötte fel itt tanyáját és a keresztes hadjáratok elleni háborúk bázisává tette. Mongolok, egyiptomi mamelukok következtek azután, majd 1516-ban a törökök, akik a világháború alatt veszítették el ezt a gyönyörű helyet az egész Szíriával, Mezopotámiával, Palesztinával és Arábiával együtt.

A városfalak egyik keleti kapuján át elhagyjuk

a várost és hamarosan egy szép kertcskében találjuk magunkat. Ez a kert a ferencrendi szerzeteseké a benne levő kápolnával együtt. A hagyomány szerint ez volna az a hely, ahol Saulnak, amikor a keresztények üldözésére indult, az Úr megjelent. Erre utal a kápolna oltárának domborműve is, azt a jelenetet örökítve meg, amikor Saul, az Egekből jövő hangoikat meghallva, lováról lebukott. Amikor innen a városba visszatértünk, vezetőm egy másik, szintén a kereszténység őskorára emlékeztető helyre vitt el. Ez egy földalatti kápolna, a ferencrendi barátok kolostora közelében. Az üreg, ahol most a kápolna van, Jézus egyik tanítványának, Szent Ananiásnak lakása volt. A várost átszelő nagy utcán is van egy hely, ahová minden keresztény elzarándokol: a jezsuiták temploma, amelyet damaszkuszi Szent János háza fölé építettek. A ferenciek Szent Pál templomában pedig a keresztény vértanúk emlékének szentelt oltár, akiket az 1860-ban történt, borzalmas mézárások alkalmával gyilkoltak halomra. Az Egyház és vértanúinak történetére emlékeztető helyek annyira számosak Damaszkusz 20—30 keresztény templomában és kápolnájában, hogy egy rövid itteni tartózkodás kereteibe valamennyi meglátogatását be sem lehet illeszteni.

Aki a Kelet szépségeiből nem akar Európába visszacseppenni, az ne is nézze meg az új Damaszkuszt és főleg este ne keressen semmi szórakozást.

Egész új városrészek vannak keletkezöben, széles utcákkal, kiábrándítóan modern házakkal annak jeléül, hogy a nagy protektor, Franciaország, nem igen szándékozik a protektorátus ellen berzenkedő védencét hamarosan magára hagyni. Méginkább foszlányokká tépik az illúziókat azok a helyek, amelyeket az európaiak és az itteni, már elnemzetietlenedésnek induló bennszülöttek esténként látogatnak. Az idevetődő külföldinek Saulus, Mohamed és az Ezeregyéjszaka regéi járnak eszébe, amikor kirándulásairól szállására tér vissza, a szálloda nyitott ablakain keresztül pedig, a kert bódító jázmin- és rózsaillatával együtt, a közeli tabarin jazz-muzsikája is beszűrődik a szobába.

Csak önmagát rabolja meg az idegen, aki benéz az európai okkupációt a Kelet minden országában nyomon követő lokálok valamelyikébe, mert ha nem teszi, egy szép illúzióval marad gazdagabb.

Ezek a „művésznők”! Valahonnan Szalonikiből kerülhettek ide, miután négy-ötfféle ántánt-hadsereg katonáit szórakoztatták még a világháború alatt. Beszélnek ugyanannyi nyelvet és kétszerannyi aranyfoguk ékesíti azt a barátságos mosolyt, amellyel a lokálban szórakozást kereső francia szoldateszkát, a kövér levantinus görögöket és az eleurópaiasodott arabokat gyönyörködtetik. A bajadérok struccollszoknyácskáin és szürkére vedlett ezüstmelltartóin meglátszik, hogy szegényes bőröndjeik cókmókját húszféle határ finánci markolászták össze, mint ahogyan a lokál kapujára csalétekül kiakasztott, de erősen idealizált arcképeik is megismerkedtek az egész

Levante legyeivel. De káromgásuk ennek a közönségnek körében, amely nem hallott még jobbat, mégis tetszést arat.

Most új szám következik: bennszülött művész nő mutatja be a kétes összetételű közönségnek még kétesebb színvonalú művészi mutatványait. Érdeklődés moraja zizeg át az asztalok és padok sorain, az arabok és az afrikai katonák fejüket előrenyújtva figyelnek. Fehér fogak vigyorognak ki az olajbarna és szénfekete arcokból, szenegálnégerék húsos ajkai tátognak a hastánc ritmusára. A félig ittas közönség mohó szemekkel figyeli a kevés fátyol között libegő, alig felöltözött bajádért, olyasféle tekintettel, mint éhes kutyák a koncot. Maga a tánc pedig nem is tánc, hanem valami alantas, hihetetlenül obszcén vonaglás, bűzös lópvirága annak a békanyálás, poshadt fertőnek, amelyet egy bizonyos fajtához tartozó, magukat impresszárióknak címező kalandorok ösztönös atavizmusa mint művészetet fröcsköl szét az öt világrész színpadi deszkáin és táncpódiumain, itt pedig, Damaszkusz langyos éjszakájában, a táncosnő keleti jelmezének varázsán keresztül próbál bevonni az Ezeregyéjszaka zománcával és trópusi tájak buja, sóvárgó hangulataival. Ilyen odaliszkokat lát a külföldi turista és ezek rikácsolását hallgatja, ha éjszaka, alvás helyett, a szobájába besűrődő muzsika hangjai után elindul Kelet rejtelseinek kutatására...

Kísérőm és én szívesen le is mondunk a további felfedezések örömeiről és szállodánk udvarának szökőkútja mellett üldögélve, inkább a szíriai benyo-

másaimról beszélgetünk el és azokról a dolgokról, amelyek nemcsak az idegent, hanem ennek az országnak fiait is érdeklik, a francia megszállásról és az arab-francia viszony várható fejleményeiről.

A NYUGAT BEVONUL SZÍRIÁBA

Jézus apostolai, Palesztina után, Szíriában hirdették a kereszténységet és Szent Péter, az első pápa is egy szíriai várost, Antiochiát választotta első székhelyéül. A kereszténység első századaiban erősen terjedt a kereszténység, de a hívek egy része később elszakadt az Egyháztól és szektákra bomlott. Egy szíriai származású szerzetes, Maró vállalta az V. században azt a feladatot, hogy a szakadókat visszatértse. Maró szerzetesről maronitáknak nevezték el ezeket az újra megtért keresztényeket, akik a Libanon lakosságának törzsét ma is képezik. Ezek a maroniták a körülöttük lakó mohamedán törzsek üldözései elől menekültek a Libanon hozzáférhetlenebb hegyei közé. Ők voltak azok, akiknek szorgalma a vad szakadékok között levő völgyekből termőföldet csinált. Később, a X. században egy szakadár muzulmán törzs, a drúzok telepedtek közéjük, akik szintén vallási üldözések elől menekültek. A drúzok eredetére vonatkozóan elég megemlíteni azt, hogy Mohamed-el-Dursitól, egy Damaszkuszból elmekült prófétától származnak, aki egy megreformált izlám szektát alapított. A drúzokkal, akiknek száma 50 ezer körül mozgott, a csaknem negyedmillió maronita kezdetben annyira összetartott, hogy a török kormány elismerte előjogaikat és bizonyos

autonómiát is biztosított nekik. XIV. Benedek pápa pedig már 1741-ben elismerte a maroniták görög szertartású pátriárkáját. A vidék harmadik törzse az arab eredetű és muzulmán vallású anszások, a tulajdonképpeni őslakók. A három törzs később feszült viszonyba került egymással és a köztük kitört egyenetlenségek szolgáltatnak okot a francia beavatkozásra.

Franciaország szíriai kapcsolatai már Nagy Károly idejében kezdődtek. A francia uralkodó gazdag ajándékokat vivő követséget küldött a baghadi kalifához, aki megengedte, hogy a palesztinai szent helyek fölött a franciák bizonyos protektorátust gyakoroljanak. Ez azonban a keresztes háborúk alatt elvesztette minden reális értelmét és meg is szűnt akkor, amikor II. Mohamed elfoglalta Konstantinápolyt és az Ottoman hatalmat egész Középeurópaig kiterjesztette. Franciaország szíriai kapcsolatait a XVI. században, akkor újította fel, amikor Európa hatalmai fegyverrel harcoltak a török veszély ellen. A franciák a Portától barátságos diplomáciai úton eszközöltek ki gazdasági előnyöket a Közel Keleten. I. Ferenc francia király annak fejében, hogy a szultán politikai és katonai céljai elé nem gördít akadályokat, alattvalói részére szabad kereskedést ért el az Ottóman Birodalom ázsiai tartományaiban. Ezek a barátságos kapcsolatok eredményezték 1569-ben az úgynevezett kapitulációkat, egy évszázaddal később pedig a legtöbb kedvezmény jogát a török kikötőkkel francia lobogó alatt kereskedő hajók részére, továbbá azt is, hogy IV. Murád szultán a franciák-

nak engedte át a protektorátus jogát Jeruzsálem keresztény közületei felett. Ezt a jogot XIV. Lajosnak sikerült az egész Palesztina és Szíria keresztényei fölötti protektorátussá fejlesztenie. És amikor Napóleon szíriai hadjáratát befejezte, el tudta érni azt, hogy ez a protektorátus a szíriai maroniták fölött a franciáké maradt. Lajos Fülöp királynak pedig sikerült újból kieszközölnie, hogy a Levante összes országaiban élő keresztények fölött Franciaország gyakorolhatta a fővédnöki jogot. Ezzel a patinás történeti és diplomáciai anyaggal ült le azután 1878-ban Franciaország, mint a Közel Kelet dolgaiban érdekelt hatalom, a berlini kongresszus asztalához. Főcélja nem annyira a keresztények érdekeinek védelme, hanem inkább az volt, hogy megakadályozza a szlávok terjeszkedését a Földközi-tenger felé és egyensúlyozza a török birodalom területén folyton növekvő angol, különösen pedig német befolyást. A franciák céltudatos szíriai politikája azután a libanoni kérdésben is éreztette hatását.

A török uralom alatt a Libanon lakosai csaknem teljes szabadságot élveztek és saját főnökeik, a „Hegek Fejedelmei” kormányzása alatt állottak, akik hűbért fizettek a szultánnak. De 1841-ben a törökök megszüntették a libanoni törzsek autonómiáját és az erre kitört lázadást fegyverrel fojtották el. 1856-ban, az európai hatalmak közbenjárására, a szultán teljes vallásszabadságot biztosított ugyan egész Szíriának, de a török uralom nem tudta megakadályozni, hogy a drúzok a keresztény maroniták ellen irtó hadjáratot kezdjenek. Ez 1860-ban, Szíria véres esztendejében

érte el tetőfokát, amikor még a törökök is a maroniták ellen fordultak. Ezt abban a hiszemben tették, hogy a maroniták megrendszabályozása majd az egész Libanon-vidék békéjét biztosítani fogja. A megszárlások elől a maroniták Beirutba menekültek és itt találtak menedéket. Ugyanis az európai hatalmak, köztük Franciaország, azt határozták el, hogy a rend fenntartása végett 12 ezer főnyi francia sereget és nemzetközi hajóhadat küldjenek Szíriába.

Ez a nemzetközi haderő, a francia D'Hautpol tábornok parancsnoksága alatt, kikötött Beirutban, azután pedig a druzokat Damaszkusz kapuja elé dobta vissza. Csak az angol tengernagy tiltakozása tartotta vissza a francia parancsnokot attól, hogy Damaszkuszba bevonuljon és kikiáltsa a francia protektorátust az egész Szíria fölött. Ennél a hadjáratnál a keresztény maroniták érdekében fogott fegyvert Abd-el-Kader, volt algiri emir és másfélezer muzulmán követője is. Abd-el-Kader előbb a franciák ellen harcolt Algériában és leveretése után, francia parancsra, elhagyta Északafrikát és Damaszkuszban telepedett meg. A drúzok kegyetlenségei annyira felbőszítették a becsületes emirt, hogy muzulmán létére fegyveresen sietett a borzalmasan megkínzott keresztények védelmére. Ennek a regényes életű afrikai szabadsághősnek nem engedte meg a sors, hogy hazáját viszontlássza. Teteme itt pihen Damaszkuszban, a város központjától autón néhány perc alatt elérhető, régi és nagyon hangulatos Esz-Szalahie városrészben, egy rogyadozó mecset mellett.

Tíz hónapig maradtak a franciák a Libanon

vidékén. A maronita lakosság olyan rokonszenvvel fogadta és marasztalta őket, hogy a hivatlan pacifikátorokat a szultán kormánya, miután a nyugalom helyreálltáért köszönetet mondott nekik, alig bírta kitessékelni. De az itt töltött idő alatt mégis megvetették lábukat a franciák. Elvonulásuk előtt siettek iskolákat, kolostorokat és bankokat alapítani, a szultánnál pedig kieszközölték az arab anszárók törzsének szabaddá nyilvánítását és azt, hogy a drúzok és maroniták keresztény emír kormányzása alá kerüljenek. Ezeken az előnyökön kívül, ez a két törzs mentesült a katonáskodás alól a török hadseregben és megkapta azt a jogot, hogy csak háború esetén állítson fel 60 ezer főnyi hadsereget, de ezt is csak saját szűkebb hazája védelmére. Az előjogok ellenében a Libanon lakossága csak arra kötelezte magát, hogy évi 400 ezer aranyfrankot kitevő adót fizet a török kincstárnak. Az előjogokat a franciáknak köszönhették, tehát ezeknek tekintélye Szíriában nagyon megnőtt és tartott is az 1871-i francia vereségig, amely után a németek erőteljesen folytatták céltudatos gazdasági és az ezzel járó politikai előnyomulásukat a Közeli Keleten.

Szíria történetében akkor következik újabb fordulat, amikor az ifjútörök mozgalom Abdul Hamid szultánt megbuktatja. A Libanon vidékének törzsei elérkezettnek látják az időt teljes függetlenségük kivívására és Angliához, Oroszországhoz és Franciaországhoz fordulnak segítségért. A török kor-

many, tartva a három hatalom beavatkozásától és azoktól a következményektől, amelyekkel ez, a török birodalom akkor túlsókat vitatott integritásának szempontjából, járhatott volna, elébevágott a libanoni kérdés bárminő megvitatásának. A törzseknek engedélyezett összes előjogokat hirtelen megszüntette és kiterjesztette teljes szuverenitását ezekre a birodalommal már meglehetősen laza kapcsolatokban álló országrészekre, a fellángolt mozgalmakat pedig fegyverrel törte le.

A Levantén megnövekedett német befolyásnak is tulajdonítható, hogy a libanoni törzsek a török gazdának semmi kellemetlenséget sem okoztak a balkáni háború alatt. Csak a világháború alatt lázadtak fel ismét a török uralom ellen, amikor az ántánt ügynökei azzal biztatták őket, hogy az addig török fennhatóság alatt álló területeken nem lesz majd akadálya a teljesen független arab birodalom felállításának. Arról csak később értesültek az arabok, hogy 1916-ban Anglia, Franciaország és Oroszország szerződést kötöttek egymással és ebben Törökország ázsiai tartományait, közöttük Szíriát is, egymás között osztották szét. Oroszországról, amikor később kivált a hadviselők sorából, megfeledkeztek. A másik két szerződő hatalom Szíriát és Mezopotámiát öt zónára osztotta fel. Ezek egyike, amely Ciliciát, Kis-örményországot és a szíriai partot a Libanonnal foglalta magában, a franciáknak, a többi pedig az angoloknak jutott. Ezt a szerződést egy évvel később úgy módosították, hogy az anatóliai part déli részét az olaszok érdekszférájának jelentették ki.

Ez, az arabok vallási és politikai céljaival nem számoló szétesztása az Ottoman birodalom ázsiai birtokállományának, cseppet sem illett bele a damaszkuszi arab komité terveibe. A sztambuli kalifátus megszűnése óta az ázsiai és afrikai mohamedánoknak közös egyházi fejük nem lévén, az arabok, mint a kalifátus hagyományainak letéteményesei, egy baghadi vagy damaszkuszi kalifátusnak az egész világ muzulmánjaira kiterjedő jogköre megalapozása révén kívánják helyreállítani a mohamedán világ egységét és presztízsét, egyetlen szellemi közösségbe akarják tömöríteni az összes igazhívőket és megakadályozni azt, hogy a mohamedánok, akik, a független Törökország kivételével, most valamennyien európai okkupáció alatt alle vagy valamelyik európai államtól függő területeken élnek, visszavonhatatlanul áldozatul essenek az elnyugatiasodásnak. Az ezzel szorosan összefüggő politikai céljuk pedig a független, mindenféle protektorátustól és mandátumtól mentes, önálló arab állam felállítása. Ehhez Szíria, Palesztina, Mezopotámia, Hedzsász és a többi arab területek tartoznának. A szélsőséges nacionalisták ebbe az államba gondolják bele még Egyiptomot és Északafrika olasz, francia és spanyol uralom alatt élő arabjait is.

Nagy volt tehát Szíria bennszülött lakosságának meglepetése, amikor 1918 októberében Gouraud francia tábornok hadseregével Beirutban kikötött és mint országának képviselője a francia protektorátus elismerését követelte. A megrökönyödött és felbőszült arabok a követelésre azzal válaszoltak, hogy

az arab nacionalisták damaszkuszi gyűlésén Feishal emírt a függetlennek nyilvánított Szíria királyává választották meg. Gouraud tábornok erre megtámadta a mostanáig szövetséges arabokat, megverte őket és nemcsak Damaszkuszt, hanem Homsz és Aleppo városokat is elfoglalta.

Feishal emírt az angolok azzal kárpótolták, hogy az angol mandátum alá helyezett Mezopotámia trónjára ültették, Abdallah nevű fivérét pedig megtették az ugyancsak angol mandátum alá került Transzjordánia emírének. A két, angol védelem alá helyezett arab uralkodó apjának, Husszeinnek is jutott valami, ő jutott a Vörös-tenger partján elterülő, angol ellenőrzés alatt álló Hedzsász állam fejedelmi székébe. Az egységes és független Arábia ígéretének csillogó aranya, a szó valódi értelmében, aprópénzre váltódott fel, amennyiben az álmodott arab birodalom helyett csak angol protektorátus alatt három, mandátumnak nyilvánított ország létesült, Szíria sorsának intézése pedig a franciák kezébe került. Ezen az elrendezésen Kemál forradalma, amely az ebek harmincadjára jutott Ottoman birodalomnak csak törzsét tudta megmenteni, sokat nem tudott segíteni és ugyancsak hiábavaló volt a francia megszállást követő években megindult, réveteg ábrándokat hajszólo pánizlamita és pánarab mozgalom is.

Weygand tábornok, Gouraud utóda, az angol és francia szövetségből kiábrándult, a világháború konjunktúráinak haszonélvezetéből kizárt szíriai törzsek nyílt ellenállásával találta magát szemben. A franciák, hogy a népszövetségi mandátumot könnyebben ala-

pozhasák meg, az egységes Szíriát négy, egymástól független, liliputi köztársaságra — Aleouites, Drúz Állam, Szíria és Grand Libán — és egy autonóm területre — Alexandrette város és környéke — osztották fel. Ezt az öt részt részben francia, részben behódolt arab tisztviselőkkel kormányoztatják. Az öt álla mocskának külön minisztériumai, külön csendőrsége és egyéb szervei vannak, ezek fenntartása pedig terheket ró a törökök idejében közterhek viselésére nemigen szokott bennszülött lakosságra. Ennek az érdekes, államszövetségnek nevezett, öt részből álló alakulatnak közös feje a Damaszkuszban, a francia csapatok védelme alatt működő szövetségi kormány.

Ilyen volt a helyzet, amikor 1925-ben Beirutba érkezett az új francia főbiztos, Sarrail tábornok, akinek működése elé úgy a maroniták, mint a drúzok nagy nehézségeket gördítettek. Sarrail kezdettől fogva mint lázadókat kezelte őket és ez a bánásmód adott tápot annak a felkelésnek, amelyben azután nemcsak a maroniták és drúzok, hanem a beduinok és a nacionalista arab törzsek is teljes erővel vettek részt. Miután a regényes expressz-megoldásokra hajlamos szíriai arab komiténak az volt a legfőbb célja, hogy a franciákat legelőször Damaszkuszból szorítsa ki, Sarrail ugyancsak kemény rendszabályokhoz nyúlt és ezek között Damaszkusz bombázása is szerepelt. A bennszülöttek veszteségei is nagyok voltak, de a harcokban a francia sereg 25 ezer embere közül 11 ezer lett harcképtelen, köztük ezer született francia is. A vállalkozás hárommilliárd frankba került és a

megszálló hadsereg számát 70 ezer főre kellett fel-
emelni. A Sarrail tábornok után Szíriába küldött pol-
gári főbiztosnak a bennszülöttek memorandumot
nyújtottak át, amelyben, többek között, a francia
csapatok visszavonását és a mandátum megszünteté-
sét követelték, hivatkozással a törökök elleni háború
alatt kapott ígéretekre és annak bizonyítására, hogy
az arabság egységesen és hajthatatlanul tart ki nagy
nemzeti céljai mellett. Ezeket a követeléseket a fran-
ciák nem fogadták el.

Ez az újabb visszautasítás az egész Közel Kelet
muzulmán világában olyan ellenhatást szült, ami-
lyent csak a nagy és szent hagyományokon alapuló,
a nép lelkének legmélyén gyökerező mozgalmak csi-
gázhatnak fel. A török uralom alatt oly sokszor
rakoncátlankodó bennszülöttek most már nem tekin-
tik ellenségeiknek a törököket, hanem példának,
mert radikális módon függetlenítették magukat a
sévres-i békediktátumtól. Franciaország a mandá-
tumból folyó kötelességeit csak úgy tudja teljesíteni,
hogy az időnként felviharzó reakció ellensúlyozására
nagy helyőrségeket tart fenn. Nemcsak a városok-
ban, hanem a gyéren lakott pusztaságban is, minden
fegyvernembeli csapatok vannak. Ezek javarészt
gyarmati, színes katonákból és légionáriusokból álla-
nak, szóval olyan emberekből, akik Franciaország
egyéb birtokain már hozzáédződtek a tábori élethez,
a forró éghajlathoz és a bennszülöttek kezeléséhez.
A francia polgári igazgatás embereinek sem mindig
sikerül az az igyekezete, hogy a bennszülöttek rokon-
szenvét megnyerjék. A felettes hatóságaitól kapott

rendeletek kötelességszerű végrehajtásával nemritkán azt érik el, hogy még a lázongásra kevésbé hajlamos elemek sem nézik őket valami túlságos lelkesedéssel.

Valahányszor étkezés, pihenés vagy benzinvásárlás végett megállottunk egy-egy arab faluban, mindenkit ismerő vezetőm révén és annak tolmácsolásával, feketekávé és narghile mellett, szóba elegyedtem az arabokkal, Ezekben a falvakban van a maradiság, az elégedetlenség és a felkelések melegágya, a ragaszkodás egy merev, elavult vallás holt betűihez, gyűlölet minden ellen, amit nem szentesít a Korán, mindenki ellen, aki nem gyűlöli a nyugati művelődést, a vasutat, rádiót, gépet és a polgáriassuk rendet. Itt lángol a fanatizmus és tüze birkózik a civilizáció áradásával; ezekben a vidéki mezővárosokban és falukban lehet látni a keletieket megrontatlanul, európai befolyás hatásai nélkül vagy azokkal dacolva — némelyek azt mondanák, hogy kimosdatlanul és rendezetlenül. Ez még csaknem töretlen talaj és a civilizáció áldásait majd talán csak évtizedek múlva lehet észrevenni rajtuk. Mekka sem lehet fanatikusabb és zárkózottabb, mint Szíria falvai, ahol pedig már a fehérek parancsolnak és a haladás hullámverése előnti még a pusztaságokat is.

Ezek a zárkózott arabok tapasztaltak már annyit, hogy pompásan el tudják rejteni érzelmeiket s ha meg is próbálják színlelni a barátságot, kiérzik belőlük a bizalmatlanság. Amikor nemzetiségemről tudomást szereztek, fagyos elzárkózottságuk mintha kissé felengedett volna. Valamennyire fellebbentették azt a sűrű fátyolt, amelyet tartózkodó hallgatag-

ságukkal vonnak lelkük elé, ha idegennel állanak szemben. Abból, hogy a legtöbb az iránt érdeklődött elsősorban, ugyan lesz-e Európában hamarosan háború, azt következtettem, hogy álmaik megvalósulását ettől remélik. Azt sem igyekeznek túlságosan titkolni, hogy az arabság ballépést követett el, amikor a világháború alatt hitsorsosa, a török ellen fogott fegyvert. Ahogy megfigyeltem, ezek a kissé későn felébredt török szimpátiák amiatt sem lohadtak le, hogy a török kormány hivatalosan már likvidálta a török-szíriai határnak Törökországra nézve nem előnyös megvonásából származó vitákat a franciákkal.

Aki valami fantasztikus és nehezen megvalósítható terven töri a fejét, gyakran olyan tényezőket is belevon számításaiba, amelyek gyakorlati értéke legalábbis problematikus. Európa már régen nem beszél arról, hogy a törökök esetleg nem felejtették el sem a mosszuli kérdés rendezését, sem pedig a szíriai határ megállapítását, amely olyan területeket is a francia Szíriához csatolt, mint például az alexandrettei és aleppói vilajetek, ahol sok török lakik. Ki beszél ma, Szírián kívül arról és ki tulajdonít nagyobb jelentőséget annak, hogy a szíriai lázadók, drúzok és arabok, vállalkozásaik megkezdése előtt a határszéli török területeken szoktak gyülekezni? Ez az arabok elképzelése szerint nagy jelentőségű dolog és vérmes következtetésekre ad alkalmat.

Bizonyos útszakaszokon a franciák időnként, ha szükségesnek mutatkozik, az éjszakai közlekedést is meg szokták tiltani. Ezt a rendszabályt könnyen

Baalbek romjai között.

A nagy mecset Damaszkuszban.

Kajarnaum romjai

Tibériás.

foganatosíthatják, mert még a kősvatagok is meg vannak spékelve helyőrségekkel. Látszólag nagy is a rend és a nyugalom, de más kérdés az, hogy ez mennyiben fejezi ki az ország valóságos hangulatát. Erre a kérdésre az időnként megismétlődő események felelnek, amelyek arra vallanak, hogy az álmok és ambíciók nem sorvadtak el a jelen sivár kilátástalanságában. Az arab nacionalizmus lidércfénye városról-városra, sivatagról-sivatagra bolyong és hirdeti, hogy az itteni függő kérdések, az arabok szerint, nincsenek még véglegesen elintézve s hogy úgy itt, mint az arábiai vahabita szultánság területén, nagy és érdekes dolgok készülnek, ha ugyan akad majd olyan tekintély, olyan arab zseni, akinek sikerül összefogni, megreformálni és megindítani a két világrész ropant területein szétszórt és széttagolt arabság erőit.

Amióta a Népszövetség is foglalkozik Szíria függetlenségének előkészítésével és az angolok mezopotámiai mandátuma is átváltozott, legalább forma szerint, egy Anglia és Irak közötti szövetséggé, nem egy diplomatikusan gondolkozó arab vezetőember helyezkedik várakozó álláspontra, de azok sem hiányoznak, akik nagyon szkeptikusan ítélik meg a Szíria függetlenségének előkészítésére irányuló előmunkálatokat. Ugyanis arról van szó, hogy először — hogy mikor, senki sem tudja pontosan — a franciák a feldarabolt Szíria öt adminisztratív egysége közül majd csak az egyiket nyiltvánítják függetlenné, a többit pedig majd csak idővel és fokozatosan. A türelmetlenebb arabok szerint ennek a halogató eljárásnak célja az, hogy a franciák a mai álla-

potok likvidálását minél távolabbi időre tolják ki. Az arabok pesszimizmusát és bizalmatlanságát csak fokozza a mostan érvényben levő alkotmány, amelynek legfigyelemreméltóbb pontja az, hogy az egyes szíriai államok ügyeit felerészben választott, felerészben pedig a franciák bizalmát élvező államfő által kinevezett tagokból álló parlament intézi. A bennszülöttek szerint, az ilyen összetételű népképviselőnek hivatalos véleménye, bizonyos kérdésekben nem mindig azonos a nép véleményével.

Aki nyitott szemmel utazik át ezen az országon és alkalma van arra is, hogy a bennszülöttekkel beszélgetve, a tragikus események és fájó tapasztalatok tüzeiben megedzett arab lélek ablakán bepillantson, nem egy olyan dolgot lát meg, amit útleírásában — hacsak nem akar a porondon küzdő felek valamelyikének szócsövévé válni és környezettanulmánya közben a keleti kérdések láthatatlan buktatódrótjaiban elbotlani — nem is említ meg. Úti benyomásaim felsorolásától távol áll minden politika és jóslásokba bocsátkozni a titkokban és meglepetésekben oly gazdag Keleten különben is hálátlan feladat. De az arabok küzdelmeinek eddigi mérlege — a látottak és hallottak szerint — meglehetősen negatív és kiadósan indokol bizonyos sejtelmeket, amelyek már régen beigazolódtak az európai uralom alatt élő, észak-afrikai országokban. Nem kétséges, hogy az idő, mindenhol és mindig, a megszálló hatalom javára dolgozik, az arab nacionalista mozgalmak átütő ereje pedig hatványozottan csökken. Még akkor is, ha a bennszülötteknek a céljaik megvalósítására szükséges

erkölcsi erői fertőzetlenek. Szíriában pedig már akadnak renegátok, akik belefáradtak a lomha, csökönyös bizakodásba, beleuntak a tehetetlen vágyódás és az álomkóros keleti messzianizmus csodavárásába és nem hisznek abban, hogy elkövetkezhessenek az az idő, amikor az arab nép ábrándjai és energiái mindent elsöprő fergeteggé sűrűsödhetnek. Ezeknek a renegátoknak behódolása és pesszimizmusa mindenkire és mindenre ráveti sötét árnyékát. A franciák felkészültsége pedig úgy aránylik az arabok rendelkezésére álló anyagi eszközökhöz, mint a túrautók gyorsasága azoknak a bibliai időkre emlékeztető karavánoknak lassú poroszkálásához, amelyekkel ebben a szép országban mindenfelé találkoztam.

NEGYEDIK RÉSZ:

VÉGIG A SZENTFÖLDÖN

DAMASZKUSZTÓL JERUZSÁLEMIG

Attól fogva, hogy az autó felkapaszkodik a Damaszkusból Palesztina felé vezető, nagyon jó országút szerpentinjein és egy fordulónál még egy utolsó pillantást vehettek Szent Pál városának felejt-hetetlenül szép tájképére, csaknem a palesztinai határig semmi újat, semmi változatosat nem nyújt a vidék. Kopár, köves területen, néha sivatagon siklik át az autó, míg végre egy völgyben megáll egy magányos ház előtt. Itt az unatkozó szíriai határőr, valami félvér eurázsiai, a magyar útlevel láttára annak fejtegetésébe fog, hogy Magyarországnak a nagy háborúban a franciák oldalán lett volna a helye, de látva, hogy az érdekes beszéd tárgy rám kevés vonzó-erőt gyakorol, körülményes útlevel- s vámvizsgálat után utamra bocsát.

Minél jobban közeledik az ígért Földje, amelyet a Mera- és Genezáreth-tavak s az ezeket összekötő folyócska választ el a szíriai pusztaságtól, annál több zöld folt és apró falucska mutatkozik a szürke szikla-hegyek között. Szíria sivárságához képest a Szent-föld csakugyan Eldorádó. A termékeny jaffai síkság és néhány barátságosabb völgy kivételével a Szent-földön is terméketlen a hegyvidék és körülbelül olyan látképeket nyújt, mint Hercegovina vagy Montenegro. Művelésre félig-meddig alkalmas, sovány föl-

decskék, kavicsos mezők akadnak ugyan a völgyekben, de ezeket látva, csak akkor tudja az ember megérteni, miért nevezte Mózes ezt a szomorú országot az ígéret Földjének, ha arra gondol, hogy vándorlásaik közben a zsidók a Szahara kietlenségét is felülmúló Sinai-sivatagon is keresztülmentek.

Érthető, hogy rögtön a határ átlépése után minden turista az európai sajtó egy részében egekig magasztalt zsidó földművesállam csodáira gondol és érdeklődése főleg arra irányul, hogy mielőbb a valóságban is megcsodálhassa azt a pionírmunkát, amelylyel a cionisták ezt a köves országot földi paradicsommá varázsolják. Már előre kirajzolja magának a rá váró, eddig sohasem látott képeket, amint a polgártársak izzadt üstöküket törülgetik az eke szarva mellett. Első találkozásom a palesztinai zsidóval, némi csalódást okozott, mert nem így képzeltem el.

Miközben a marcona palesztinai zsandárok, a Roshpina nevű határállomás őrháza előtt, útlevelemet nézegették, a fináncok pedig bőröndjeimben kotorásztak és még az autót is majdnem szétszedték, egy sihedert láttam közöttük ténferegni, akinek ábrázata félreismerhetetlenül „östermelő” eredetre vallott. Nagyon csodálkoztam, hogy a cséplési idény derekán a csendőrök között lábatlankodva lopja a napot. Rá is csaptam azonnal:

- Maga is csendőr vagy vámhivatalnok?
- Nem, kérem, én civil vagyok.
- Mi a foglalkozása, talán földműves?
- Nem, én civil vagyok.

Nem lehetett belőle többet kivenni, mint azt, hogy ő civil. Holmi gondolat társulás folytán eszembe jutott egy másik foglalkozás: bizonyára bizalmiférfi lehet a csendőrségnél és azért van itt, hogy ellenőrizze, vájjon jól őrzik-e az ígéret Földjének határát. Más tárgya tereltem a beszélgetést:

— Kié ez a szép dohány tábla?

— A tarnopoli Lusztigé.

— Hát ez a komlóskert meg ez a szőlő?

— Az is a Lusztigé. Tetszik tudni, Roshpina egyike a legrégebb zsidó telepeknek Palesztinában, az első zsidók negyven évvel ezelőtt jöttek ide.

— És kik munkálják meg a földeket? Maguk a zsidók?

— Azok is.

— Hát még kik?

— Az arabok. Csak meg kell tanulni a nyelvüket, a többi már magától megy. Itt is együtt dolgozunk.

Az „is” gyakori használata szeget ütött ugyan a fejembe, de eszembe jutott egy nagyon okosan és szépen megfogalmazott mondat, amit a „Palestine Guide”-ben olvastam: „... a palesztinai angol népszövetségi mandátum célja a zsidók bevándorlását és a zsidó nemzeti állam megalakulását megkönnyíteni. Ennek az államnak a zsidók munkája által kell felépülnie, de a többi itteni nemzetek jogainak csorbítása nélkül.” No lám, milyen mintaállam lehet ez a Palesztina, ahol nem csupán üres szólam, hogy az igazságosság az országok talpköve. Íme, itt, úgy látszik, tisztelik a munka szabadságát és még az arabtól

sem vitatják ei azt a jogot, hogy dolgozhassék. Egyelőre be is értem ezzel a megállapítással.

Mialatt autónk a szépen karbantartott országúton nagy sebességgel robogott Dél felé, ellenőrizni akartam azokat az adatokat, amelyeket a palesztinai zsidó farmok számára vonatkozóan olvastam. Vezetőm, amikor erre nézve kérdést intéztem hozzá, mosolygott és azt válaszolta, ezt senki sem tudja biztosan, mert optimista becslések szerint sokkal több zsidó mezőgazdasági üzem vagy farm van, mint amennyiről az itteni kormány hivatalosan tud, a pesszimisták szerint pedig sokkal kevesebb.

Keresve a földtúró zsidót, útközben minden távoli és közeli, csenevész kertnek vagy földparcellának nekiszégeztem a triéderemet. Nagyon feltűnt, hogy mindenütt az arabok azok, akik a hitvány földet túrják. Bizonyára sátoros ünnepük lehet ma a zsidóknak, mondtam tünődéseimre csak mosolygó vezetőmnek. De nemcsak ezen a napon és ezen a vidéken, hanem az egész útvonalon, amerre Palesztinában elhaladtam, a földeken csak arabokat láttam. Eszembe jutván a zsidó suhanctól a határon kapott felvilágosítás, hogy itt az arabok is művelik a földet, másnap azt gondoltam, hogy ma bizonyára az a nap van, amikor az arabok a sorosak. Harmadnap rettenetes meleg volt és ismét csak az arabokat láttam őstermelni, amely körülményre vezetőm nyomatékosan is figyelmeztetett. Igazuk van a zsidóknak, feleltem, hogy ma nem művelik a földet, hiszen ebben a pokoli hőségben csak méltányos, hogy a forró éghajlathoz jobban hozzászokott munkatárs

végezze el a mai mezei munkát. Arab vezetőm csak a bajuszába mosolygott és megjegyezte, hogy Palesztina sivárabb vidékein nem is igen akadnak zsidó farmok; ilyeneket majd csak a Jaffa melletti termékeny síkságon fogunk sűrűbben találni. A cionista farmer ugyanis sokkal okosabb, semhogy pénzéért köves buckákat vásároljon, mikor síkságot is kaphat, mert hiszen a legtöbb ember szívesebben farmerkedik a borsodi rónán, mint Árva hegyei és buckái között.

Ilyen beszélgetések között telt el az első délután és a leáldozó nap sugarainak megvilágításában, valószínűtlen rózsaszín és lila árnyalatokban fürdő hegyek között, előttünk volt a több mint 200 méterrel a tenger színe alatt fekvő Genezáreth tava. Mint valami óriási smaragd, zöldesen csillogott a széles völgykatlanban. A tó keleti része csupa terméketlen karsztvidék, a nyugati oldalon van valamelyes növényzet, főleg szomorú olajfakertek. A forráság olyan, mint a gőzfürdőben. A tó közelében egy hepehupás mellékútra térünk le. A lakatlan vidéken, ahol csak néhány sátoralja beduin tanyázik, a tótól északra levő kopár dombok egyikére mutat a vezető: itt vendégelt meg Jézus öt hallal ötezer embert és tartotta hegyi beszédét.

Semmi sem árulja el azt, hogy Kafarnaum, ahová most érkezünk, valamikor nagyforgalmú város lehetett. A tó körül terméketlen pusztaság van, dudva, nádas és mocsár. Elhagyjuk a csenevész cserjék, törpe bozótosok és megrekedt pocsolyák szomorú látványát s egyszerre egy kőépület előtt állunk meg. Mő-

götte csodaszép, pálmákkal, platánokkal, rózsafákkal beültetett kertecske és kis konyhakert zöldek. Ki lakhatik ezen az idillikus kis tanyán, a pusztaság közepén? Hosszúszakállú, kérgeskezű spanyol franciskánus jön elénk, kiaszottarcú, tüzes és fanatikus szemű, igazi aszkétatípus. Hazája dallamos nyelvén üdvözlő és megvendégel bennünket friss forrásvízzel és érett fügével, bocsánatot kérve, hogy ez minden, ami szégyenségétől telik. Elmondja, hogy mint misszionárius évek óta él egyedül ebben a pusztaságban egy beduin szolgálival és hirdeti az Úr igéjét a nomád beduinoknak. Abból táplálkozik, amit talán félholdas kertecskéjében maga termel és amit a pusztá vándorai, a beduinok hoznak neki, sajtot, kecsketejet. Végigvezet kicsiny birodalmán és örömtől csillog a szeme, amikor megmutatja érőfélben levő datolyáit, narancsfáit és a kis káposztáskertet. Ez a magányos lak a kafarnaumi barát tanyája.

Nincs más a kolostorban, mint egy kápolnácska és néhány, igen kezdetleges berendezésű, börtöncellához hasonlítható, apró szoba. A barát és szolgálója *is* ilyenben lakik. A többi lakatlan, mert a rend, miután már három szerzetest mart halálra a mérges gyógy és többen súlyos maláriát kaptak, most csak egy misszionáriust tart Kafarnaumban. Kérdésekre, hogy mivel tölti itt napjait, a kolostor mögé vezet, válasz helyett. Szemem-szám eláll a csodálkozástól: valóságos múzeumban találom magamat.

Elődje, aki mint mellékfoglalkozással, szintén a régészettel foglalkozott, megkezdette Kafarnaum romjainak kiásását, ő pedig folytatja a munkát és

valóságos kis Pompeit varázsolt elő a föld alól. A romokból most állítja össze azt az épületet, amely egyesek véleménye szerint római templom, mások szerint pedig annak a zsinagógának maradványa, amelyet beteg leánya meggyógyítása emlékére a kafarnaumi százados építtetett. A déli falat, négy oszloppal, már fel is állították, a többit most állítják össze. A szerzetes szerint itt van az a hely, ahol Jézus az Oltáriszentség alapítását ígérte meg. A kitűnő régész most azt a bazilikát akarja összerakni a köröskörül, szépen osztályozva heverő kövekből, amely Szent Péter háza fölött épült a VI. században. Honnan veszi és miből fizeti a munkásokat? A beduinok, akiknek prédikálok és betegségükben, ügyes-bajos dolgaikban segítségükre vagyok, feleli, hálából ingyen jönnek el hozzám dolgozni. Jó, hogy közben besötétedett és nem láthatta, hogy kicsordult a könnyem a meghatottságtól. Ez a magányos, a vadonban is értékes kultúrmunkát végző szerzetes Rómában végezte tanulmányait és tanár volt a toledói teológián ... Ez volt ama kevés helyek egyike egész Palesztinában, amelynek valódi bibliai hangulatát semmiféle disszonáns hang nem zavarta meg: az a hely, ahol Krisztus a százados leányát, a két vak embert, a siketnémát meggyógyította és Jairus leányát feltámasztotta, ahol a spanyol barát, bibliai egyszerűségében, még arra is talál időt és módot, hogy régészeti kincsek feltárásával gazdagítsa az emberiséget.

Kafarnaum után az autó a Genezáreth tó nyugati partján robog Tibériás felé. Elhalad Tabigha előtt, ahol nemrég a VI. században épült templomnak alap-

jak megtalálták, azután Szent Péter szülőfaluja, Bethsaida mellett. Ez most néhány nyomorult kunyhóból álló telepecske. Vezetőm a bűnbánó Magdolna szülőfaluja, Magdala mellett figyelmeztet Vadi-el-Hamam, a Galambok völgyére. A jeruzsálemi templom számára hajdan itt tenyésztették a galambokat. Egészen sötét van már, amikor Tibériásba, abba a városba érünk, ahol Jézus Péter apostolt az Egyház első pápájává nevezte ki. A város kitűnő német szállodájában mintás rend és tisztaság uralkodik és az arab személyzet is beszél németül. Itt szeretném kipihenni eddigi utam fáradalmait, de ez kevésbé sikerül, mert még a német alaposág sem tudja megrendszabályozni a szúnyogokat. Kifüstölés és szúnyogháló csődöt mond ellenük és reggelre vörösre marva keresek enyhülést a Genezareth tó hűvös vizében.

Ez a tó mindössze húsz kilométer hosszú és tíz kilométer széles. Némi fantázia kellett tehát ahhoz, hogy Galileai „tenger”-nek nevezzék. A kissé nagyzó elnevezést alighanem annak köszönheti, hogy ezen a Jordán vize által táplált tavacskán valóságos tengeri viharok is előfordulnak. Ez azzal magyarázható, hogy a közeli hegyek csaknem 2800 méter magasak, maga a tó mélyen a tenger színe alatt fekszik és a hegyek hideg levegőjének összekeverődése a medence forró levegőjével ciklonszerű viharokat eredményez. Most békés halászbárkák ringanak a sima vizén, ahol az Üdvözítő is olyan sokat utazgatott. A szélmentes időben még fodrot sem vet a tó, amelynek hullámain Jézus lépegetve ment ki az apostolok bárkájához. Csupa elmélyedésre serkentő esemény

jut az ember eszébe ezen a most annyira nyugalmas és egyforma napjait teljes eseménytelenségben élő helyen, amely a csodálatos halfogás és a pápaság megalapítását megelőző halászat színhelye volt.

A várost Keresztelő Szent János gyilkosa, Heródes Antipas alapította és hogy Tiberius császárnak hízelegjen, libériásnak nevezte el. Mivel egy régi temető helyén épült, a zsidók tisztátalannak tartották. Más értelemben ugyan, de most is az. Nagyon sok zsidó él itt, de betelepülésükkel a tisztátalanság ugyan nem szűnt meg. Miután meglátogattam a városka egyedüli látnivalóját, az Egyház megalapítása emlékére épült kis templomot, a pompás autóúton elindultunk Kána felé. Az út először a tó nyugati partjával majdnem párhuzamosan haladó csupasz hegyre kapaszkodik fel, azután leereszkedik arra a barátságosnak nevezhető, lankás vidékre, ahol Kána városa fekszik.

Útközben egy csúnya, barnásszürke kúp mered ki a tájképből, a Tábor hegy. Csúcsa felé szerpentinút kanyarog, de nem nagyon biztattak, hogy nézzem meg a tetején levő bazilikát, mert a sűrűn használt út nagyon rossz állapotban volt. Így csak messziről láttam azt a helyet, ahol Péter apostol a három sátor felállítását javasolta az Üdvözítőnek és ahol az égi szózat hallatszott a felhők közül: Ez az én fiam, őt hallgassátok. A hegy lábánál táborozott II. Endre királyunk serege 1217-ben, mielőtt a Tábor hegyén álló szaracén erősség ostromára indult. A másik oldalon különös alakú hegycsúcs tör a magasba, a Kurn Hattin. A lábánál elterülő lapályon semmisítette meg

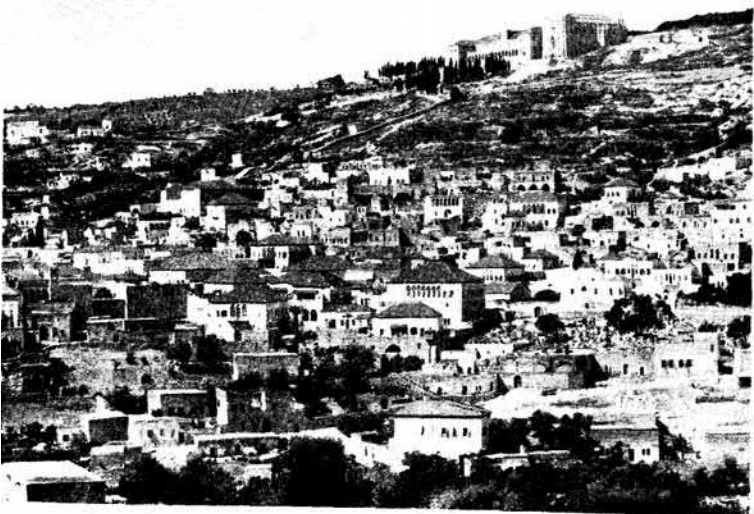
Szaladin a jeruzsálemi királyok szentföldi uralmát, szétverve a keresztes vitézek seregét.

A termékeny síkság kertjeiben buján terem a narancs és gránátalma, az utakat is kövérlevelű kaktuszok szegélyezik. Itt fekszik Kána, a keresztény házasság megalapításának helye. A bibliai menyegző helyén ennek emlékére épült a csinos, kéttornyú templom. Lépcsőkön jutunk le a szentély alatt levő kápolnába és abba az üregbe, ahol a kánai lakodalmas ház és egy, a kereszténység korai századaiból származó templom maradványai vannak. Kána másik, de sokkal kisebb temploma Bertalan apostol háza helyén áll. Jellemző Palesztinára, hogy ennek az itt már városnak számító falunak másfélezer lakosa 5—6 féle vallásfelekezethez tartozik, persze a legnagyobb része muzulmán. Az élelmes lakosság az idegennel szemben szinte túlságosan barátságos, ami mögött üzleti érdekek lapulnak meg. Az asszonyok és a gyerekek emléktárgyak eladásával foglalkoznak és megszállanak minden helyet, ahol a turisták megfordulnak; természetesen ott vannak annál a híres forrásnál is, amelynek vizét Jézus borrá változtatta a kánai menyegzőn.

Kánától Názárethig az út ismét nagyon egyhangú és történeti nevezetességű helyekben is szegény. Egy völgyben Mária szüleinek lakóhelyét, Sependis falucskát fedezzük fel, majd Gat Hepher községet, Jónás próféta szülőföldjét. Útközben megležitostesen gyakran találkozunk marcona lovas járőrökkel. A sűrű cirkálás oka az, hogy a hatóságok zsidóellenes mozgólódásoknak jöttek nyomára. Aggodalmuk nem

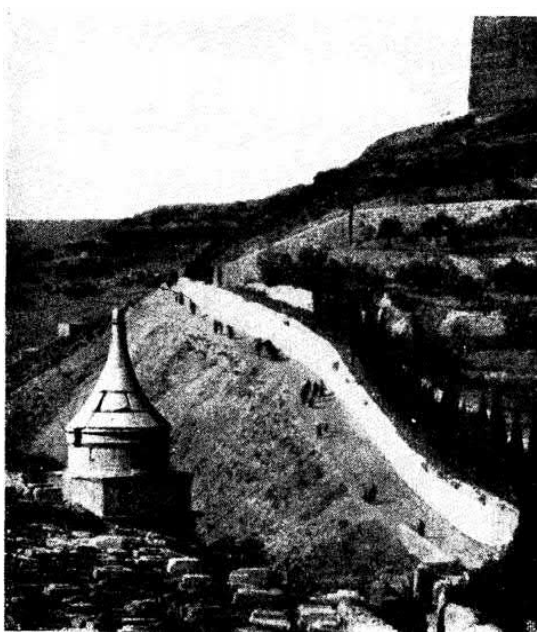
Kána Galileában.

Názáreth.

Jeruzsálem. Gethsemani-kert.

Jeruzsálem. Absolon sirja.

is volt alaptalan, mert néhány nappal azután, hogy Palesztinát elhagytam, a zavargások ki is törtek.

Beérünk a kopár Dzsebel-esz-Szih hegység völgykatlanába és egy terraszszerűen épült, soktornyú, fehér várost látunk. Ez már Názáreth. A völgyben az olajfakertek szürkészöldjének és a sziklák szürkésének egyhangúságát a napfényben ragyogó fehér épületek között üdén zöldelő kertek enyhítik valamelyest és a Földközi-tengernek a nyugati láthatáron a végtelenségbe vesző azúrkékje. A feltűnően tiszta városnak keleti jellegét szinte agyonnyomja a sok keresztény kolostor és templom, de főleg a számtalan modern, európai igényekhez szabott szálloda.

Örömmel hallja az ember, hogy az itteni szent helyek hitelességéhez kétség sem fér, bár az ilyen állításokat Palesztinában nem mindig lehet készpénznek venni. A Mária kútjának nevezett forrás, ahová a Szent Szűz naponta eljárt vizet meríteni, ha nem is a mai alakjában, de teljesen hiteles. A kútnál a nap minden sarkában láthatók keleti típusok, a pihenő karavánok és vízhordó asszonyok is mintha a kétezer év előtti időkből felejtődtek volna itt. Közelében van a ferenciek temploma, amelynek helyén a Konstantin császár által építtetett bazilika állott. A mohamedánok 1100-ban rombolták le és a keresztes lovagok építtették fel újra. Amikor a muzulmánok ismét feldúlták, a romok közé a ferencrendiek telepedtek le. Ki is tartottak itt minden viszontagságon keresztül és hű őrzői maradtak annak a helynek, ahol végül sikerült felépíteniök mai templomukat. Az általuk megkezdett ásatások a régi bazilika sok maradványát

hozták felszínre. A barátok temploma alatt, egy üregben mutatják a Szent Család házának azt a részét, ahol az angyal Máriának megjelent. Több oltár mellett elhaladva, a zarándok lépcsőkhöz ér és ezek vezetik le a Mária konyhájának nevezett szikla-üregbe.

Nem messze a ferenciek templomától, egy csaknem teljesen kész, gyönyörű templom áll. Az alatta levő üregben volt Szent József háza és műhelye. A ház lépcsője még eredeti állapotában van meg, mint a kőpadka is, a Szent Család pihenőhelye. A padka fölött két, sziklába vájt fülkéske van a mécsesek számára. Az a zsinagóga, ahol a gyermek Jézus a zsidóknak mondott bölcs beszédek, a görög katolikusok mostani temploma mellett állott, helyét most egy kis kápolna foglalja el. Egy másik közeli kápolnában található az a szikladarab, amely Jézus és tanítványai számára asztalul szolgált.

Krisztus gyermekkorának színhelyén még a legszkeptikusabb lelket is mélységes meghatottság keríti hatalmába. Ezért érthetetlen és badar dolog az örökös firtatása annak, hogy ez vagy amaz a hely teljesen hiteles-e. Az e felett megindult és soha véget nem érő vitáért és annak romboló következményeiért egyes keresztény felekezetek felelősek, mert csupa féltékenységből, sőt gyakran rideg üzleti számításból az egyik hamisnak bélyegzi azt a helyet, amelyet a másik hitelesnek tart és annak hirdet. Csak önmagát rabolja meg az a zarándok, aki ezen a kérdésen sokat törli a fejét. Sokkal jobban teszi, ha a názárethi szent helyek meglátogatása után felsétál a hegyre felkapasz-

kodó város utolsó házaihoz és a gyermek Jézusra gondol, aki majdnem kétezer évvel ezelőtt itt ugyan-
 ebben a szép tájképben gyönyörködhetett: egyik ol-
 dalon a Tábor hegyének a messzeségben sötétlő
 kúpja, a másikon a végtelen tenger és a Kármél-hegy-
 fok, amelynek sziluettje élesen válik el a tengerbe
 hanyatló napnak a láthatárt beborító, vérvörös pa-
 lástjától.

Názáreth városától nyugatra, a vasúti vonal
 mentén a tenger felé húzódó, termékeny völgyben
 van a cionista telepek egy része. Megrögzött anti-
 szemita kísérem szerint ezeken a farmokon is arabok
 végzik a durva napszámosmunkát. Állítását nem
 ellenőrizhettem ugyan, de ez nem is hangzott nagyon
 valószínűtlenül, mert mindezideig csak a boltajtók-
 ban láttam zsidókat, a mezei munkánál egyet sem.
 Ezt a folyton felmerülő beszédtárgyat hamar elejt-
 jük, mert újabb bibliai helyek vonulnak el előttünk.
 Először a Precipicium, ama szakadék előtt siklunk el,
 ahová Jézust le akarták dobni. Nemsokára az Ezdre-
 lon síkságon érintjük Affule falut és Dzenin község
 főterén pihenünk meg. Mindenkiel ismerős arab kí-
 sérem révén beszélgetésbe elegyedem az arab benn-
 szülöttekkel az egyik kávéházban. Bár az egykedvű-
 nek látszó, merev arcokon semmiféle izgalom nem
 látszik, elkeseredett kijelentéseikből, a városkában
 uralkodó sürgésforgásból és a folyton cirkáló járőrök
 jelenlétéből arra lehet következtetni, hogy a zsidók
 elleni hangulat meglehetősen izzó.

Innen kezdve majdnem minden kőszikla, min-
 den kút egy darab bibliai történet. József kútja me-

séli el az elsőt, mert itt adta őt el fivére Egyiptomba, Szabartia városa mellett pedig egy minaré eleveníti fel Szalome történetét. Itt volt Szent János börtöne és a minaré mellett állott Heródes palotája. Most már nem is Galilea, hanem Szamaria területén kanyarog az út, hegyeken és völgyeken át, Izrael régi székvárosa, Szichem fele. Szichem völgyérJerTemelt Ábra-Kain oltárt jehovának, itt tartotta gyűléseit a zsidók tizenkét törzse. A most 25—30 ezer, leginkább muzulmán lakost számláló város — Flavia Neapolis néven, amelyből mostani neve, Nabulus vagy Nablusz keletkezett — a római időkben egyike volt Palesztina legjelentékenyebb gócpontjainak. A teljesen mohamedán jellegű, nagyon érdekes és típusokban, színekben gazdag Nablusz egyik szállodájában fel-frissülve, Szamaria olajfakertjei között utazunk tovább déli irányban és csakhamar egy évezredekkel ezelőtt ásott kút, Jákob pátriárka kútjánál állunk meg. A kút fölé kápolnát emeltek, ezt pedig magas kőfal veszi körül. Erre az utóbbira azért volt szükség a régebbi, zavaros időkben, hogy az egymással állandóan hadakozó törzsek a kutat el ne pusztítsák. Ennek különös varázst az kölcsönöz, hogy egy alkalommal a szomjazó Jézust a kút vizével kínálta meg a szamariai asszony, a kápolnától nem messze pedig József pátriárka sírja van. Miután a kegyhely mostani óre, egy jámbor szerzetes a kápolna mellett épülőfélben levő, de félbemaradt templom számára szorgalmasan gyűjtöget, a víz nem megy ingyen Minden erre haladó turista szívesen is ad erre a célra, mert az adakozásra való felszólítás nem történik

hangos, tolakodó és követelőző formában. A templom építését még a világháború előtt kezdték meg a görög keletiek, az orosz állam segítségével. Az orosz tanácsköztársaság természetesen egy kopeket sem ad többé erre a célra, Románia és Szerbia sem sokat tördök vele, így az építkezési alap csak a zarándokok filléreiből szaporodik.

Mire Szichem völgyéből kikerülünk, már csak egy-két órás autótút választ el a Szent Várostól. A vidék mindig sivárabb és zordabb lesz s amikor felkapaszkodunk a Jeruzsálemet szemeink elől eltakaró hegyekre, valóságos kősvatagot látunk magunk előtt. Júdea tájai megdöbbentik az embert halálos szomorúságukkal. Itt egy roskadozó rom tűnik fel, amott egy magányosan álló ház vagy házcsoport. Az egyik Júdás szülőföldje, a másik ama helyek egyike, ahol Ábrahám oltárt emelt az ő istenének. Gyorsan elsiklunk még Jeremiás és Sámuel próféták, azután Tel-Elful, Saul szülőföldje mellett és azon a magaslaton állunk meg, ahol Titus ostromló serege táborozott. Itt éli át a zarándok életének bizonyára egyik legnagyobb élményét, azt a pillanatot, amikor először látja meg Jeruzsálem városát, amelyet három különböző valláshoz tartozó, száz és százmillió lélek szentnek és a magáénak tart.

Ez a látvány távol áll attól a képtől, amelyet a képzelet a Szent Városról és környékéről alkotott. A közeli és távoli dombok egyhangúak, kopárak és jellegükben kifejezéstelenek. Köröskörül barna vagy hamuszínű a naptól kiszáradt talaj. Növényzet alig van. A szórványosan látható, szürkészöld levelű olaj-

fák sem tarkítják, hanem méginkább megfakítják az amúgyis bánatos képet. Sem madárfütty, sem rovarzümögés nem hallatszik; néma mozdulatlanság az úr az izzó naptól halálragyötört pusztaságban. A magas városfalak közül kinyúló tornyok és kupolák felett lebegő csend és magány, a lehangoló vidék meg rázzák a lelket és eszébe juttatják Jeremiás próféta panaszszavait: „A város, amely egykor népek felett uralkodott, most olyan, mint egy özvegy . . .”

A SZENT VÁROS ÉS KÖRNYÉKE

Jeruzsálemet jól és alaposan megnézni különben sem könnyű, néhány nap alatt bejárni pedig nagyon nehéz és fárasztó feladat. Nemcsak a látnivalók sokasága miatt, hanem azért is, mert különösen a magányos zarándokot számtalan zavaró körülmény háborgatja elmélyedésében és hangulataiban. E tekintetben a zárt csoporthoz, megszervezett zarándoklat-hoz tartozó idegen sokkal előnyösebb helyzetben van, mert nincsen annyira kitéve a sok, nagy csalódásokat okozó kellemetlenségnek, ami az egyedül utazó turistának állandó kísérője egész ittléte alatt.

Első látogatásom az autóval is elérhető Olajfák hegyének szolt. A gyönyörűen karbantartott katonatemető mellett, ahol a világháború palesztinai harcainak elesett vitézei pihennek, a hegyre kitűnő út vezet. Ezt és a többi autótutat az angolok már a világháború utáni időkben építették, a zarándokok nagy örömére. Most az egész országban gyorsan és kényelmesen lehet utazni, míg a török időkben keserves és időrabló tortúra volt az utazás, a rossz utak miatt.

Az Olajfák hegyéről meg lehet különböztetni Jeruzsálem másik három, nevezetes dombját, a Moriah és Sión hegyét és a Kálváriát. Magán az Olajfák hegyén legelőször az tűnik fel, hogy már alig akad olajfakert. Nagyon sok olajfát azért vágta ki, mert

a törökök nagy, sokszor a termés értékének felére rúgó jövedelmi adókat vetettek ki rájuk. Sok olajfakert pedig azért tűnt el, mert a hegy területén, beleértve a lábánál elterülő Gethsemani kertet is, sok templomot és kolostort építettek. A Gethsemani kert fái között nyolc darab ősrégi, állítólag még Jézus idejéből származó olajfa is van. Tudósokból alakult bizottság állapította meg, hogy ezek a fák kétezer évnél is idősebbek. Hogy ez valóban így van-e, döntsek el a történészek és botanikusok. Flavius „De Bello Judaico” munkája említi, hogy Jeruzsálem ostroma alkalmával Titus, 100 stádium távolságra a várostól, a környék összes fáit köröskörül kivágatta. Ez az adat cáfolni látszik az öreg fák két évezredre becsült korát. De a palesztinai zarándoknak nem szabad semmiben sem kételkednie s ha erre hajlamos, jobban teszi, ha nem is jön ide.

Miután erről az oldalról is megnéztem Jeruzsálem hatalmas panorámáját és a városnak Szulejmán szultán rendeletére, a XVI. században épült, most is jó állapotban levő falait, az Olajfák hegyének emlékezetes helyeit jártam végig. Már itt feltűnt, hogy minél több bibliai helyet látogat meg a magányos zarándok, annál jobban foszlik szét illúziója és párolog el áhítata. Minden hívő keresztény a Hitnek földi szennytől mentes kultuszát keresi és nagyon kiábrándul, amikor a marakodást és tülekedést látja, amivel lépten-nyomon találkozik.

Már a Jeruzsálembé érkezésem előtt felkeresett bibliai helyeken is kellemetlenül érintett, hogy a sok templom, kápolna, barlang és forrás őrzői, a különféle

keresztény felekezetek papjai, remetái és sekrestyései nem mindig tudják megtalálni az adománygyűjtésnek szerencsésebb, a szent helyek méltóságával összeegyeztethető módját. Eltekintve a tiszteletreméltó kivételektől, nagyon sok helyen többé-kevésbé tola-
kodó módon figyelmeztetik az idegent, hogy el ne felejtse adományaival hozzájárulni a szent helyek fenntartásához. Az a mód pedig, ahogyan főleg Pa-
lesztina déli részében, így Jeruzsálemben is gyűjtik az adományokat, sokszor egyértelmű a botrányos tola-
kodással. Sok sajnálatos jelenetnek voltam szem-
tanuja, de éppen itt, az Olajfák hegyének egyik szent helyén, egy szinte elképzelhetetlen eset a legnagyobb mértékben felháborított. Az adománygyűjtő pápa fitymáló arckifejezéssel keveselte a kapott pénzt és tálcájából kifordítva, a földre dobta az önkéntes ado-
mányt. Csak akkor szedte fel ismét a padlóról, ami-
kor a mélyen megbántott, nyilvánosan megszégyení-
tett turista erélyesen lépett fel. Nem lehet általánosí-
tani, hogy ez mindenütt így van, de a gyakran elő-
forduló, hasonló esetek bizony kizökkentik az em-
bert nemcsak áhítatából, de türelméből is.

Nem nehéz megtalálni a hegynek még az iskola-
padból ismert, bibliai helyeit, mert Jézus életének minden, itt lefolyt eseményét monumentális, vagy legalábbis feltűnő építmények örökítik meg. A hegy alján elterülő, körülkerített Gethsemani kert fái kö-
zött van az Agónia bazilika, feljebb több görög tem-
plom. A hegy tetején orosz templom és egy kilátó-
torony áll Jézus mennybemenetelének emlékére. Maga a szikla, ahonnan Jézus az Egekbe emelkedett

fel, szintén a közelben van. Ezt a kősziklát már Szent Ilona, Konstantin császár felesége is udvarral vétette körül, a későbbi korokban pedig templomot emeltek föléje, de ennek már nyomai sincsenek meg. Most kőfállal elkerített kis udvar veszi körül, ahol egy nyolcszegletes, kupolával fedett, mecsetszerű épüle-
 tecske áll. Hogy a jó muzulmánok is hozzájárulhas-
 sanak a zarándokok hangulatának lerontásához, az ő
 birtokukban is több van a Krisztus földi életének
 utolsó állomásaira emlékeztető helyek közül, mint
 például ez a szikla is. Elképzelhető, milyen kegyes és
 szakszerűen hiteles magyarázattal szolgál az a derék
 mozlím, aki egész nap a szikla mellett áll őrt és árulja
 az olajágakat. Mielőtt átnyújtja őket a vásárlónak,
 először az Úrnak a sziklán látható lábnyomához dör-
 göli, hogy ezzel is fokozza a szent helyről származó
 ágacska értékét. Mivel rokonainak és barátainak min-
 den zarándok visz egy gallyacskát az Olajfák hegyé-
 ről, üzlete rossznak nem is mondható. Erre rájöttek
 a közeli Kafr-el-Tur nevű, nyomorúságos arab falu
 utcagyerekei is, akik csapatostul cirkálnak itt olaj-
 ággal megrakott kosaraikkal, hogy a vevőket az őrtől
 elhódítsák.

Hetekbe kerülne, ha az itt látható sok épületet,
 a Miatyánk templomát, az orosz Viri Galilei tem-
 plomot, a zsidó egyetemet, stb. az idegen alaposan
 meg akarná nézni. Akinek csak napok állanak rendelkezésére, bizony jól teszi, ha figyelmét nem forgá-
 csolja szét és megbízható vezetővel inkább csak a
 legfontosabb helyeket keresi fel. Ezek közé tartozik
 Szűz Mária egykori, feltámadása óta üres sírja egy, a

görögök birtokában levő, földalatti templomban, ahová szűk és sötét folyosókon át, meggyújtott gyertyák fényénél lehet lejutni. Itt is szomorúan tapasztalhatja az ember a kereszténységnek sajnálatos felekezeti széttagoltságát, mert valahány oltár van a templomban, mindegyiknél más szertartás szerint dicsérik az Urat. Amikor pedig kijön az ember a szőnyegekkel díszített sírüregből, a görög pópa már tartja a perselyt, nehogy az idegen adós maradjon a templomajtóban kezébe nyomott, gyufaszál nagyságú gyertyácska árával. Egészen más a közeli Gethsemani barlang hangulata, ahol Jézus többször tartózkodott tanítványaival. Itt mosta meg az apostolok lábait és Júdás itt árulta el Mesterét. A barlang tulajdonosai, a ferenciek mondják, hogy ez az üreg ugyanabban az állapotban van, mint az Üdvözítő idejében. Ugyancsak a ferencrendi szerzetesek tulajdonát képezi a Gethsemani kert is. Ennek birtokáért sokáig és elkeseredetten kellett harcolniuk a görögkeleti pópákkal, akik szerették volna megszerezni, hogy újabb jövedelmi forráshoz jussanak. Miután ez nem sikerült, néhány száz lépéssel odébb egy konkurens ellenkertet csináltak és templomot építettek. Persze most az állítják, hogy az ő Gethsemani kertjük a hiteles, a ferenceseké pedig talmi.. . Pedig ezeknek 1919-ben épült, háromhajós, gyönyörű templomában van az a szikla is, amelyre Jézus véres verejtéke hullott, amikor mennyei Atyját arra kérte, hogy ha lehetséges, múljék el tőle a szenvedés pohara. A kert gyönyörűen gondozott virágágyai, ősi fái között sétálgatva, semmiféle tolakodástól sem hábor-

gatva érzi csak át a zarándok a bibliai helyeknek a lélek gyökeréig hatoló, felséges hangulatát. Ilyen nyugodt hely a két ima, a Miatyánk és a Hiszekegy emlékére emelt két templom is, ahol az Üdvözítő tanította a későbbi apostolokat arra a két imádságra, amely a keresztények százmillióinak örök kincsévé vált.

A hegy tetejéről jól lehet látni a Jordán folyó alsó folyásának ezüstszalagját és a Holt-tenger északi harmadát, lent a völgyben pedig, az Olajfák hegye és a város között, Jozafát völgyét, a zsidó temetőben Absolon és Jozafát sírjával. A völgybe gyalog sétálok le vezetőmmel, akitől hallom, hogy a fügefá, amely alatt megpihenünk, pontosan Júdás öngyilkosságának helyét jelzi. Innen a Hinnom völgyén át, kegyetlenül rossz úton kapaszkodunk fel Jeruzsálem legmagasabb pontjára, a Sión hegyére. Útközben elhaladunk a Kefr Siloan nevű, barátságtalan kinézésű falu előtt, amely a hozzá hasonlóan zord „Mons Scandali”, a Botrányok Hegye alatt fekszik. Ezt azért nevezik így, mert Salamon király a hegy csúcsán építtetett nagyszerű kéjlakot asszonyai számára, akik azután viselkedésükkel állandóan botránkoztaták a nagy templomba ajtatoskodni járó hívőket.

Jeruzsálem úgynevezett jaffai kapuja előtt régi citadella maradványai vonják magukra a figyelmet. Ez a rom a „Dávid tornya” nevet viseli, mert sokan azt vitatják, hogy körülötte terült el Dávid városa. A romról csak azt tudjuk biztosan, hogy a nagy Heródes vára volt. A közelében levő temető mellett van az örmény kolostor, ennek helyén állott Kaifás

háza. Ettől csekély távolságban, az örmény egyház tulajdonát képező épületek között, a Heródes Agrippa által kivégeztetett Szt. Jakab apostol lefejeztetésének helyén szép templom áll. Ez is az örmények birtokában van. Sión hegyének legkimagaslóbb pontja a Szűz Mária elhalálzásának helyén épült Dormitio-templom, a Szent Város egyik legmonumentálisabb épülete. Tornyából pompásan be lehet látni az egész várost és vidékét. A templomot a német bencések építették azon a telken, amelyet II. Vilmos német császár vásárolt meg és nekik ajándékozott.

A Dormitio-templom szomszédságában rozoga, mecsetszerű épületet találunk, amelynek egyik részében török kórház volt a régi időkben. Itt mutatják azt a termet, ahol Jézus Urunk az utolsó vacsorán megalapította az Oltáriszentséget. A vezető hosszú és bonyolult előadást tart arról a diplomáciai háborúskodásról, amelyet ennek a helynek, az úgynevezett Coenaculumnak birtokáért felekezettek, sőt országok folytattak. Lelki élményekben gazdagon, de a nap dús programjától meglehetősen fáradtan térek szállásomra. Utam a város zsúfolt utcáin, népes bazárain, bábeli hangzavaron visz keresztül. Nem is említve a mindenféle nemzetiségű turistákat, maguk a város lakói huszonzét különféle nyelvet beszélnek, de a legtöbb jeruzsálemi polgár arab vagy zsidó nemzetiségű. Különösen ott, ahol az utóbbiak nagyszámban laknak, a lármás bazárok és a szűk utcák, a helyenként barlangszerű lakások olyanok, mint valami óriási, túlzásúfolt méhkas.

Másnap első utam a Szent Sír templomához vezetett. Ez akár külsejét, akár pedig belsejét és berendezését tekintve, méltatlan arra, hogy. az Üdvözítő sírja felett álljon. Először is eldugott helyen van, az előtte levő, nem valami jól kövezett terecskéről éppen csak a homlokzatát és kupoláját lehet látni. Belsejét pedig a századok folyamán össze-vissza toldozták, átépítették, úgyhogy nagyon lerí róla a mozgalmas múltja és szomorú jelene. Az örökös felekezeti villongások miatt ez nagyon feltűnő és azonnal észrevehető jelekben mutatkozik.

Cäsarea püspöke, Özséb feljegyzései szerint a Szent Sírt Nagy Konstantin és felesége fedezte fel a Golgothának törmelékekkel betemetett romjai alatt. Amikor ezeket elhordták, a síron kívül Jézus és a két lator keresztje is napfényre került. A sír fölé Konstantin templomot építtetett, de ezt 300 év múlva a perzsák feldúlták és másik csak Heraclius császár idejében került a helyére. Amikor Omár kalifa Jeruzsálembé bevonult, a templomot a keresztényeknek engedte át, de az egyiptomi Hakem szultán felgyújtatta. 1179-ben a keresztések Jourdain francia építészre bízta meg egy nagyobb bazilika építésével és ez, különféle átalakítások és toldozások után, ma is itt áll. Szaladin katonái 1187-ben kifosztották ugyan, de le nem rombolták, noha alvezérei közül többen azt tanácsolták neki, hogy a keresztények összes szent helyeit pusztíttassa el s ezzel vessen véget a keresztény zarándoklatoknak. Mégis azoknak felfogását tette magáévá, akik úgy gondoltak, hogy a keresztények akkor is el fognak

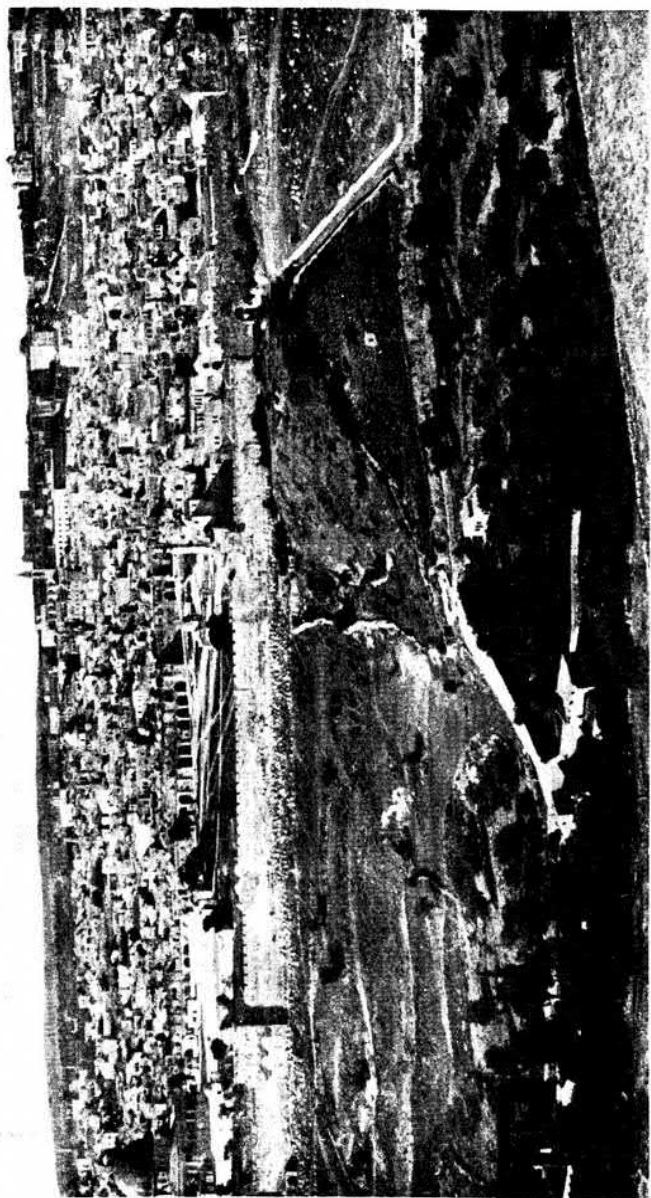
zarándokolni a Golgothához, ha Szaladin annak helyét fel is szántatja. A pogány fejedelem tehát nemcsak megkímélte a Szent Sír templomát, hanem a Franciaországgal folytatott tárgyalások után a legyőzött jeruzsálemi királynak engedte át, aki ott papokat tartott.

Egy kétszázéves háború és a szíriai keresztény telepek elsorvadása folytán, a Nyugatról jött keresztény papság szentföldi tartózkodása mindig küzdelmesebbé és bizonytalanabbá vált. Amikor a johannita lovagok elhagyták Jeruzsálemet, Anjou Róbert a lovagok helyett ferencrendi szerzeteseket hozott Jeruzsálembe és ezeket Szaladin utódai is a szent helyek jogos tulajdonosainak tartották. Csak 1342-ben jutott eszébe az egyik szultánnak, hogy ezt a jogot kétségbevonja. Erre Anjou Róbert, nagyúri gesztussal, egyszerűen megvásárolta a szent helyeket, amiről egykorú okmány és VI. Kelemen pápának a nemes főurat dicsérő bullája tanúskodik.

Egészen a XVI. század elejéig egyik szakadár felekezet sem próbálta vitatni a katolikusoknak a szent helyek birtokára vonatkozó, ősi jogait. Ezeket Szelim török szultán ütötte az első rést, amikor 1517-ben Jeruzsálembe bevonulva, a Golgotha felét a georgiaiak kérésére, ezeknek engedte át, akik viszont később eladták a görög-keletieknek. Hiába jelentette ki negyven évvel később a török szultán, hogy a több mint 300 év óta a katolikusok által birtokolt szent helyek tulajdonjoga, amelyet az egyiptomi szultánoknak ma is létező, nem kevesebb mint 22 firmánja erősített meg, a fél Golgothán kívül, senki

által kétségbe nem vonható, a felekezeti villongás a szent helyek birtokáért mégis elkezdődött és tart, minden zarándok fájdalmára, a mai napig.

Az eredeti bizánci stílus, amelyben a Szent Sír temploma épült, a sok toldás-foldás következtében bizony már sokat szenvedett. De van ennél nagyobb baj is. Egyáltalán nem fér össze a szent hely méltóságával, hogy a főkapun belépő idegen legelőször a templomórséget és annak pokrócait, vackait kénytelen látni. Ez az őrség azért van itt, hogy a felekezeti gyűlölködés ne fajulhasson, mint a múltban nem is egyszer, véres verekedéssé. Sajnálatos események szülője az a körülmény, hogy a bibliai helyek nagy része nem egy, hanem több keresztény felekezetnek, sőt a muzulmánoknak birtokában van. A szakadár felekezetek semmitől sem riadtak vissza, hogy Palesztinában minél több, jól gyümölcsöztethető kegyhelyet foglaljanak le maguknak. A görögök, hogy a Szent Sírt birtokukba vehessék, a múlt században a templomot felgyújtották és a hatóságoknál kijárták azt, hogy a károkat ők hozhassák helyre, ami azután előjogokat biztosított nekik. Ők építették a Szent Sír kápolnáját is, amelynek stílusa nagyon zavarja a bizánci bazilika összehatását. A szentegyházban egyébként is kevés a harmónia és hangulat, az áhítatot előmozdító nyugalom. Ezzel szemben nagy azonban a zsúfoltság és sok az ízléstelen, silány cicoma és művészietlen holmi, amit a görögök és kopotok a birtokukban levő helyeken felaggattak. Magához a Szent Sírhez az úgynevezett Angyalok Kápolnáján keresztül, térden vagy mélyen meghajolva jut

Jeruzsálem az Olajfák hegéről.

Jeruzsálem. A Siratófal.

Jeruzsálem. A Damaszkuszi kapu.

le az ember. A sírt egyszerű márványlap borítja. Figyelmeztetnek, hogy ez meg van repedve. Ennek magyarázata az, hogy a török időkben egy főtisztviselő a márványlapot lakása díszítésére el akarta vitetni, de egy pap inkább összetörte, semhogy az ereklye idegen kézre jusson.

A nagy hangzavartól alig hallja meg az ember, amikor Jézus keresztrefeszítettésének helyén figyelmeztetik az oltárra és mellette arra a helyre, ahol maga a kereszt állott. A Szent Sír templomában vagy tízféle felekezetnek van 20—30 kápolnája és oltára. Itt állandóan folynak az istentiszteletek, mindenféle ritus szerint, ugyanabban az időben. Még Jézus sírjának fedőlapja sem egy felekezeté, hanem az egyik sarka a katolikusoké, a másik az örményeké, a közepe a görögöké. De itt legalább csend van, míg fent a templomban bábeli hangzavar uralkodik. Elképzelhető a zarándok megdöbbenése, aki, amikor mélyen meghatva kijön az Üdvözítő sírjától, valamelyik konkurrens felekezet papjától azt hallja, hogy ez a sír nem hiteles, nem az igazi. Még ebben sem egyeznek meg, még ezt is vitatják. Sőt olyan vállalkozó szellemű remete is akadt, aki valahol a város másik végén egy elhagyott üreget nevezett ki Jézus sírjának és pénzért mutogatta. Ilyen esetek csak azok malmára hajtják a vizet, akik cinikusan állítják, hogy Palesztinában egy barlangból vagy forrásból jól meg lehet élni. Csakugyan nagyon szomorú, hogy valahány sír, kápolna, barlang és forrás van a Szentföldön, amelyet a katolikusok Jézus életének valamelyik eseményével hoznak kapcsolatba, csaknem

ugyanannyi ellenbarlangról, ellensírról és ellenforrás-ról akar tudni, mint szerinte hitelesről, a felekezeti konkurrencia. Az is nagyon kiábrándító, hogy sem a Szent Sír templomában levő őrség, sem a többi rendfenntartó közeg nem tud elbánni még azokkal a suhancokkal sem, akik a Szent Sír templomában és előterén a vallásos áhítattal egyáltalán össze nem függő fényképeket árulnak és odasúgják a zarándoknak, hogy ebbe és ebbe a varietébe új művésznők érkeztek.

Szavahihető emberek erősítették meg előttem több szentföldi zarándoknak azt az állítását, hogy nagyobb szertartásoknál, körmeneteknél a felekezetek között egészen a gyűlöletig fokozódó versenyfutás nem egyszer hangos összetűzésben robban ki. Az sem ritka eset, hogy az egymásrарontani kész táborokat csak az angol katonaság kivonulása akadályozza meg a véres verekedésben. A protestáns felekezetek ebben az egymás túllicitálásában egyáltalán nem vesznek részt. A katolikus papok és szerzetesek pedig tehetetlenül nézik, hogyan profanizálják a szent helyek méltóságát és botránkoztatják a távoli országokból idezarándokolt idegeneket az örmények, görög egyesültek és nemegyesültek, nazarénusok, maroniták és koptok. A zarándokok túlnyomó részének bizonyára nem az a fontos, hogy ez vagy amaz bibliai emlékü hely centiméternyi pontossággal összeesik-e az eredetivel, vagy pedig ötven vagy száz méterrel távolabb van, mert hiszen némelyiket, annyi évszázad múltán, még mérőszalaggal és körzővel sem lehetne hitelesen meghatározni.

Jeruzsálemi napjaim alatt többször, a nap különböző szakában bementem a Szent Sír templomába. Mindig hétféle nyelven énekeltek egyszerre és arab, zsidó, görög és örmény vezetők, tizenkétféle idiómát összekeverve, hangosan magyaráztak az idegeneknek. Ha imádkozni akartam, a Miatyánkot nem tudtam befejezni, mert egyszerre többen löktek oldalba és önkéntelenül a pénztárcámhoz meg az órámhöz kaptam. Ugyanis oszlopokon, szentképek alatt, mindenütt ott lóg a nyomtatott figyelmeztetés: óvakodjunk a zsebtolvajoktól! Egyszer hozzám csatlakozott egy ismeretlen felekezethez tartozó, papi ruhás ember, magával vitt egy helyre, ahol szerinte Krisztus sírja volt. Más alkalommal egy másik, szakállas pópaféle azt vitatta, hogy a feltámadt Jézus Mária Magdolnával nem az esemény emlékére emelt kápolna helyén, hanem attól balra találkozott, tehát az ellenfelekezet kegyhelye nem hiteles. Leverten távoztam el, azon tűnődve, micsoda illúziórombolást visznek végbe ezek, a kételkedés és ellentmondások ördögeit felszabadító emberek az olyan zarándok lelkében, aki azzal a meggyőződéssel jön ide és fontosnak is tartja azt, hogy mindaz, amit mutatnak neki, száz százalékgig és fémjelzetten hiteles.

Jézus fájdalmas keresztútja, a Via Dolorosa vagy Via Crucis egy hosszú, de nagyon szűk, majdnem sikátorszerű utcácska. Az úgynevezett Antónia várnál kezdődik, ahol Heródes palotája és Pilátus hivatala volt, a vége pedig a Szent Sír templománál van. Az Antónia vár egy része most a ferencendi szerzetesek és a Sion-apácák birtoka. A barátok klast-

romában mutatják azt a helyet, ahol Jézust megkorbácsolták, a Sión apácák szomszédos zárdájának egy földalatti helyiségében pedig azt, ahol Pilátus, Jézusra mutatva, így szólt a zajongó népnek: Ecce Homo! A Via Dolorosán a Golgotha felé vezető út egyes stációit jelző táblák, néhol falrafestett számok mutatják. Útközben sok érdekes látnivaló akad; a IX. stációnál az ethiópiai barátok telepe, sok apró vityilló, amelyek mindegyikében egy-egy szerzetes él a legszegényesebb körülmények között, azután az orosz nemesek pompás hospiciuma, a szép protestáns templom és az úgynevezett Muristan. Ezen az utóbbi helyen, ahol most Szt. János temploma van, voltak a régi időkben a zarándokok elszállásolására épített házak. Szent István királyunk is építtetett ide egy hospiciumot. A többivel együtt ez is eltűnt a föld színéről. Most a ferencesek tartanak fenn úgynevezett Casa Nová-kat, ahol mérsékelt díjazás ellenében csendes szállást és jó ellátást kaphat a szentföldi zarándók.

A Via Dolorosa stációinak hitelessége körülvalóságos vitairadalom keletkezett. Cseppet sem lehetne csodálkozni azon, ha egyik vagy másik stáció nem volna teljesen hiteles, mert 1900 év alatt ezt a városrészt hol teljesen lerombolták, hol újra felépítették vagy toldozták. Ezen az úton is sokkal jobb zárt zarándoklattal vagy körmenettel végigmenni. A magányos turistának ugyanis sokkal jobban feltűnik, hogy a stációk körül bizony sok a profán és kevés az áhítatra serkentő dolog. A legtöbb pénzváltó üzlet itt ütötte fel tanyáját; örmény és zsidó

boltok, ahol Krisztus töviskoronájától kezdve egészen a szemérmetlen levelezőlapokig mindent árulnak, sorakoznak egymás mellett végig az utcán, a Szent Sír templomának előteréig. Itt pedig olyan nyüzsgés és vásári lárma van, mint a Teleki-téren. A típusok is csaknem ugyanazok.

Ha Jeruzsálem fenségesen komoly, felejthetetlen látképét bármely oldalról, különösen pedig a Scopus-hegyről vagy az Olajfák hegyéről nézzük, a városkép legjellegzetesebb része a Kidron és Hinnom völgyére meredeken leeső, fensíkszerű magaslat, az ősi Moriah hegye. A hagyomány szerint Moriah csúcsán állott Jehova trónusa, ott akarta Ábrahám Izsákot feláldozni, oda hozatta Dávid király a frigszekrényt és építtette Salamon, a munkások tízezrei által vízszintessé egyengetett térségre, a világhírű templomot. Valahol ezen a hatalmas, az össze-vissza épített és szűk utcákban, meg sikátorokban gazdag Jeruzsálemben annyira feltűnő téren — ki tudná pontosan megmondani, melyik ponton — volt az égő áldozatok oltára és az a hely, ahonnan Jézus kikorbácsolta a kufárokat és uzsorásokat. Salamon templomát a római légiók úgy feldúlták, hogy abból kő kövön nem maradt. Hatszáz évvel később helyére keresztény bazilika került, de ez nem sokáig állott itt, mert amikor Omár kalifa Jeruzsálembé bevonult, már csak romokat talált.

Nemcsak a zsidók elpusztított templomának

emléke ad ennek a helynek világtörténeti jelentőséget, hanem az a tény, hogy Moriah hegye lett a monotheizmus központja, amely azután innen terjedt el az egész világon. A szinte beláthatatlan térség közepén most a nyolcszögletű Kubbat-al-Sakhra, a „Főnséges Szentély” nevű mecset áll. Hamisan nevezik Omár-mecsetnek, mert nem is Omár kalifa, hanem utóda, Ab-ul-Malek építtette. Egyideig a templárius rend kezén is volt, de Szaladin óta megszakítás nélkül a muzulmánok birtokában van. Az épülethez viszonyítva túlságosan nagy kupolájával furcsán ható, de belülről annál szebb, pazarul díszített mecsetben őrzik a Próféta szakállának két szálát. Sohasem hallottam arról, hogy ennek a mohamedán ereklyének hitelességéről a mohamedánok vitakoznának . . .

A mecset nevezetessége az a körülkerített szikla, ahonnan Mohamed próféta, a muzulmán hagyományok szerint, Alborák nevű lován egyenesen a mennyekbe ugratott fel. A keresztények számára pedig azért nevezetes ez a szikladarab, mert a hagyományok szerint akkor, amikor majd az utolsó ítéletet a Moriah hegye alatt elterülő Kidron, más néven Jozefát völgyében meg fogja tartani az Úr, trónusa ezen a sziklán fog állani és innen fog ítélni a völgyben — ahol most a vigasztalanul lombtalan, árnyéktalan zsidó és arab temetők vannak —, gyülekező elevenek és holtak felett. Ennek a most Alharam-al-Sharim nevet viselő térnek déli oldalán még egy másik mecset is áll, az El-Aksa mecset. Ezt Jusztinián császár bazilikájának maradványaira építették, Mohamed mennybemenetelének emlékére. A két mecset

terén, az ünnepélyesen merev, sötétzöld ciprusok és szikamórfák között, ünnepélyes és Jeruzsálemben szokatlan csend uralkodik. A tér fenséges hangulatát semmi sem zavarja meg. Szent hely ez keresztények, muzulmánok és zsidók előtt.

Az Alharam-al-Sharim nyugati oldalánál, a mohamedánok tulajdonát képező terület közvetlen szomszédságában van a híres, az utóbbi években sokat emlegetett Siratófal, Salamon király régi templomának utolsó és egyetlen maradványa. A fal előtt a nap minden szakában ott lehet találni az ájtatoskodó zsidókat, akik a jeruzsálemi templom pusztulását siratják. A Siratófal miatt keletkezett, már évek óta folyó, elkeseredett vita abból támadt, hogy az arabok, rövidebb utat keresve az Omár-mecset teréről a város felé, a hatóság engedélyével új kaput vágtak a saját területükön. Ezen át a Siratófal előtt vonuló, különben semmiféle közlekedési megszorításnak alá nem vetett, teljesen nyilvános utcára és innen a városba lehet jutni, nagyobb kerülő nélkül. Bár semmiféle jogcímük nincsen arra, hogy a fal mentén húzódó sikátor forgalmát bármily tekintetben is korlátozzák, a zsidók mégis hevesen tiltakoztak az ellen, hogy az Omár-mecsetből kijövő arabok az ő szent faluk előtt haladjanak el. Az új kapu miatt keletkezett viszály volt a kirobbantója a közelmúlt palesztinai lázongásainak, nem pedig az oka, mint a zsidók feltüntetik. A zsidó-arab ellentétek okai nem vallási, hanem egészen más természetűek.

Amikor a régi és a modern Jeruzsálem utcáin sétálgat az ember és megfigyeli a város életét, azt a

benyomást nyeri, hogy a 4000 éves, sőt talán ennél is idősebb városnak, ennek a nagy és rövid idő alatt alaposan át sem tanulmányozható múzeumnak lakói — kivéve az iskolákat, kórházakat fenntartó és lelkipásztorkodással vagy tudományos munkálkodással foglalkozó egyházi személyeket —, javarészt a nagy és szent múlt gyümölcsöztetéséből élnek, vagy egzisztenciájuk ezzel legalábbis kapcsolatban áll. Mindaz, ami Jeruzsálemben új és modern, az év minden szakában jövő-menő turistákra, zarándokokra van szabva, azok szükségleteit elégíti ki. Luxushelyiségek, fényes üzletek, parkok és egyéb, a nagyobb városokat jellemző intézmények itt nincsenek, mert az állandó lakosság igényei és életszínvonala ezek létesítését nem is teszik szükségessé. Az érdekes, keleti képekben gazdag arab negyed nem mondható egyébnek, mint Össze-vissza épített, egészségtelen sikátorok zürzavarának. Lakosainak gondozatlan külseje, a sok szem-bajos, piszkos gyerek, az undorító koldusok pedig ékesszólóan beszélnek arról a mélypontról, amelyre az arab őslakosság süllyedt. Festenivaló képeket lehet látni a város kapui, különösen a jaffai kapu körül, érkező és induló tevekaravánokat, beduinokat derékigérő fejkendővel, amelyet teveszörkötéllal erősítenek meg; fehér és tarka burnuszos arabokat, kígyóbűvölőket, gyerekeiket bugyorban cipelő, fátyolos asszonyokat, kecskebőrtömlőkben vizet hordó emberek, a kétesillatú lacikonyhák tarka közönségét és mindazt a sok érdekességet, amit sohasem lehet meg-
unni a Levante országaiban. Különösen a birket-nek nevezett vízmedencék előtt, az esteli órákban, olyan

csoportokat és jeleneteket lehet látni, amelyek mintául szolgálhatnak a bibliai történetek illusztrációihoz.

Középkori gettókra emlékeztető, szűk és görbe utcák jellemzik a zsidók városrészét, ahol nagyon szembeötlő az egészségtelen túlszűfoaltság. A közelmúltban keletkezett, új és szélesebb utcákban vannak a jobb üzletek, szállodák és vendéglők, de ezek az utcák legfeljebb abban a tekintetben tarthatnak igényt a nagyvárosi jellegre, hogy rendkívül zajosak. De Jeruzsálem nem is akar Paris vagy Róma lenni, hanem megelégszik azzal, hogy a rövid tartózkodásra idejövő külföldieket elfogadhatóan el tudja szállásolni és szórakoztatni. Népének nincsenek nagyobb igényei és ilyenek kielégítésére nem is vállalkozik. A turisták általában nem színházak és más, világi szórakozóhelyek kedvéért jönnek a Szent Városba, bár aki ilyesmit keres, ezt is megtalálhatja. De Jeruzsálem profán szórakozási lehetőségeiről jobb megemlékezni, hiszen ezek nélkül is túlságosan sok ebben a városban az olyan dolog, ami kevéssé áll összhangban a hely szent jellegével.

Legnagyobb élménye a Palesztinát járó hívő kereszténynek az a pillanat, amikor a bethlehemi jászol helyén imádkozhatik. Már amikor elindul Bethlehem felé a jaffai kapun át, az a meghatottság szállja meg a lelkét, amelyet az iskolapadban, Jézus születése történetének hallgatása közben érzett. Kár, hogy ezt az áhítatos hittanórai hangulatot még Beth-

lehemben is meg-rmegzavarják az elmélyedésnek, a reflexiókba merülésnek ellenségei, a jeruzsálemi kegyhelyeken már kiadósan tapasztalt, áldatlan körülmények, ha nem is annyira, mint a felekezeti versengés központjában, a Szent Városban.

Kitűnően karbantartott autóút vezet Bethlehem felé, a vidék pedig sok látnivalóval és történeti emlékekkel kedveskedik. Néhány perccel az elindulás után Jeruzsálem egyik legnagyobb ciszternája, a Birket Sultan és a marhavásár mellett halad el az utas, ahol a bennszülöttek tarka csoportjai kiadós néprajzi tanulmányokhoz szolgáltatnak anyagot. Nem messze a vásártértől egy zsidó villatelep következik, majd balra, egy domb előtt Mária kútja, ahol a Boldogságos Szűz egy alkalommal megpihent. Innen már látni Bethlehem városát. Rövid idő múlva egy platóra ér az autó. Várszerű épület áll az út baloldalán, a Mar Elias nevű görög kolostor.

A Szentföldön sok hasonló, várnak is beillő kolostor maradt fenn az ország zűrzavaros ideiből, amikor a szerzeteseknek néha fegyverrel kellett házaikat megvédeniök a barbárok ellen. Ilyen masszívan épült az a muzulmán mauzóleum, azaz kubbák stílusában tartott, kupolás kegyhely is, amely az út mellett áll annak emlékére, hogy Rachel itt szült gyermeket és itt is halt meg. A nyilvánvalóan még a török időkben épült síremlék közelében elterülő köves vidéket borsóföldnek is nevezik azért, mert nagyon sok feltűnően egyforma, borsóalakú kavicsot találnak rajta. A monda szerint ezek a kövek azok a gyümölcsök, amelyeket az Úr változtatott kővé,

hogy megbüntesse a kapzsi, lelketlen birtokosokat, akik az erre elhaladó, a hőségben szomjazó Szent Családtól még néhány szem gyümölcsöt is megtagadtak.

Egy völgy oldalán Beith Dzsalah falu tűnik fel. Ennek lakossága, mint Bethlehemé is, csaknem kizárólag keresztény. Ha nem is szép a vidék, barátságatlannak sem mondható. A nyári nap heve leperzselte ugyan a növényzetet, de minden arra mutat, hogy ez mégis termékenyebb terület, mint a Szent Város közvetlen környéke. A Bethlehem előtt fekvő völgykatlanban művelt földek, gyümölcsösök és csinos majorok vannak. A magaslat mindkét oldalán fekvő Bethlehem lapostetejű házai és szép tornyai messziről igen látványos képet nyújtanak és sokkal többet ígérnek annál, amit bent a városban találunk. Egykét tere és utcája egészen városias, de a többiben bőven akadnak nyomorult viskók, ahol a gazda együtt lakik az állataival. Akárcsak a jeruzsálemi Szent Sír temploma, a Jézus születési helyét jelző bazilika sem áll a város közepén, sem pedig valami hozzá méltó, díszes téren. Három oldalról kolostorok veszik körül, a közvetlen közelében pedig sok szálloda van, úgyhogy a hely a zsúfoltság bélyegét viseli. A Születés bazilikájának csak egy oldalát lehet jól látni arról a kikövezett térről, amelyhez a temető csatlakozik. Nem messze a bazilikától mutatják a ciszternát, ahonnan Dávid király vizet merített, a filiszteusok ellen viselt háborúja alatt.

Jézus születésének helye, a barlangistálló, teljesen hiteles. Hadrián császár azzal akarta elriasztani a

keresztényeket a szent hely látogatásától, hogy ott Adonisz pogány szobrát állíttatta fel. Akarata ellenére ezzel ő maga állított ki bizonyítványt a hely hitelességéről. A születés barlangja fölé Szent Ilona császárné templomot, ennek helyére pedig férje, Konstantin császár öthajós bazilikát építtetett. Ezt az idők folyamán többször átépítették és átalakították, de ősi falai és főbb részei még az eredetiek. Csodával határos, hogy ezt az épületet a Szentföldön végigszáguldó viharos idők nem tették tönkre. A kapukat befalazták és csak egy kis nyílást hagytak rajta, amelyen át most egy sötét helyiségbe lehet bejutni. Ennek túlsó ajtaja vezet a tulajdonképpeni bazilikába. A szép oszlopsorok által oldalhajókra osztott bazilika több felekezet közös birtoka. Az oltárok előtt más-más szertartás szerint tartják az istentiszteleteket és a zarándok ebben a szentegyházban is olyasféle jeleneteknek szemtanúja, mint a Szent Sír templomában. A nem is nagyon távoli múltban pedig véres harc színhelye is volt az Üdvözítő születési helye. A templom régen a ferencrendi szerzeteseké volt, akiktől a görög papok 1873-ban erőszakkal vették el. A behatolásukat megakadályozni akaró szerzeteseket a görögök egyszerűen legyilkolták, a bazilikában pedig barbár dúlást és rombolást vittek végbe. Most őrség tanyázik itt, nehogy ismét ököltre menjenek egymással a felekezetek. A barlangistállóba lépcső vezet le. A helyiségben kis oltár jelzi a Megváltó születése helyét ezzel az egyszerű felirattal: **Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est.** Ez a latin szöveg is mutatja, hogy a hely eredetileg a

katolikusok birtokában volt. A levezető lépcsőn a konkurrensok úgy osztoztak meg, hogy a páratlan számúak az örményeké, a párosak a görögöké . . . A barlangot öröklámpák világítják meg és egyszerű kárpitok borítják. Még az is, hogy kinek hány lámpát szabad égetnie, vita és osztozkodás tárgyát képezte, míg végre úgy állapodtak meg, hogy a lámpák felét a görögök, a másik felét az örmények és a katolikusok égetik. A születési oltártól balra másik üreg van, a napkeleti bölcsek oltárával. Ez azt a helyet jelzi, ahol a három keleti király a gyermek Jézus jászola előtt mutatta be hódolatát. A bazilika nagyszámú oltárainak mindegyike emlékeztet valamelyik bibliai eseményre. Leglátogatottabb Szent József oltára, ahová a születési barlangból aknaszerű folyosó vezet. Ennek az oltárnak helyén figyelmeztette Jézus nevelőatyját az angyal, hogy a Szent Családot fenyegető veszedelem elől Egyiptomba meneküljön. Egy másik oltár azoknak a gyermekeknek emlékét őrzi, akik Heródes dühének estek áldozatul. A bazilika őrségének és a fel- és alájáró görög papoknak jelenléte minduntalan arra emlékezteti a látogatót, hogy bár a Szentföld az annak idején annyit szidott török uralom alól felszabadult, a szent helyek kérdését máig sem rendezték. Ez a rút civazkodás mindaddig fog tartani, amíg a világ lelkiismerete, valami nemzetközi egyezmény megalkotása és főleg betartása útján, békét nem teremt a békét hirdető Jézus életének és halálának megszentelt földjén. De a keresztény népeket elválasztó szakadékokra

gondolva, alig meri remélni az ember, hogy ilyen megegyezésre hamarosan sor kerüljön.

Igen jó, de keskeny országút vezet Jeruzsálem-ből a Jordán-folyó és a Holt-tenger vidéke felé. Nem gyenge idegzetű emberek számára készült. Hátborzongató szakadékok felett, szinte a levegőben lógó szerpentinfejei nagyon veszedelmesnek látszanak, de a megbízható arab soffőr igen ügyesen kanyarodik el felettük. Néhány perccel Jeruzsálem elhagyása után az autó Bethániában, most jelentéktelen falucskában áll meg. Itt az egyedüli látnivaló Lázár sírja, akit Jézus itt támasztott fel. Közönséges üreg, ahová kőkockák közé ékelt nyíláson lehet belépni. A mohamedánok tulajdona, ezek mutogatják csekély adományért.

A messzeségben egy falu mecsetjének tornya látszik, ott sejtik valahol Mózes sírját. Szomorú, kietlen vidéken továbbhaladva, meglátjuk a Jordán völgyét és ettől jobbra a Holt-tengert, balra pedig Jerichó oázisát. Az út egyenesen a Jézus korabeli Jerichóhoz vezet, a mostani község ettől balra marad el. A régi Jerichóból mindössze néhány szerény rom maradt meg. A mostani Jerichó, ahová a régi város helyéről visz az utunk, nyomorúságos falucska, de az ott látható növényzet ezen a vidéken bujának mondható. A hőség olyan fojtó, mint a Szaharában. Jól esik tehát egy rövid pihenő a ferencrendiek hűvös kolostorában, mielőtt továbbmegyünk

az ősi, a József trombitaszavára összedőlt Jerichóba. Néhány falmaradványon kívül itt sincs semmiféle látnivaló.

Ettől a helytől nyugatra emelkedik a sivár Dzsebel Karantal hegy, Jézus negyvennapos böjtölésének helye. Ez azért is emlékezetes, mert itt táplálta a holló Illés prófétát. A nagy melegben nem nehéz a hegy megmászásáról lemondanunk, bármennyire érdemes is volna megnézni a görög-keletieknek a hegyoldalban épült templomát. Rossz úton, leverőén egyhangú tájon megyünk tovább, elhaladva Galgala romjai és a Szent János kolostor mellett. Már látjuk azt a zöld szalagot, amely ebben a megkövesedett szomorúságban a víz, az élet jelenlétét jelzi. A zöld sáv közepén folyik a sebes vizű Jordán folyócska. Templom, vagy kolostor helyett világi épület, egy igénytelen arab csárda áll a folyóparton, annak a helynek közelében, ahol Jézus megkeresztelte János apostolt. Azt mondják, hogy úgy a Jordán partja, mint Jerichó nagyon egészségtelen, maláriás vidék és ezért nem telepedtek meg a Jordán partján az európai klímához szokott szerzetesek.

Felfrissítjük hőségétől égő arcunkat a világ legismertebb nevű folyójának vizével, továbbfolytatjuk az utat és rövid negyedóra múlva a Holt-tenger partján vagyunk. Egy szellő sem mozdul, a forráság csaknem elviselhetetlen. A mélyen a tenger színe alatt elterülő tó vize tükörlapra hasonlító mozdulatlanságával érdemli ki halálra emlékeztető nevét. Minden képzeletet felülmúlóan szomorú a környéke is, sivárságába beleborzad a lélek. A távolban hegyek

csupasz ormai csillognak a napfényben, lent a tó körül kőbuckák és fantasztikus, magányos sziklák állnak komoran és titokzatosan, mint sírkövek a temetőben. Nincsen élőlény sem a parton, sem a vízen, sem a vízben, ebben a tóban nem élnek meg a halak. A halál birodalmának szemlélése közben furcsa meglepetésként hat minden követ ismerő kísérőm figyelemztetése, hogy a tó vidékének egyik, borzalmasan csupasz szirtje a Nebo hegye, ahonnan Mózes először látta meg az ígélet földjét. A törvényhozó itt is halt meg. Mit ígérhetett ez a bánat földje akkor? Vagy talán csak akkor lett ilyen elátkozottan kietlenné, amikor az Úr haragjától sújtott Sodorna, Gomorrha, Adama, Zebim és Zoar városok elpusztultak? Élő lexikonom rámutat azokra a helyekre, ahol a hagyomány szerint a bűnös városok állottak. Azután megmutatja még a Seir hegyvidéket, az adomiták, moabiták és amoriták volt lakóhelyét. Halotti csend uralkodik az egész bibliai táj és a nagy, kísértetiesen hallgatag tó felett, ahol még egy madárka, vagy egy rovar surranó repülésében sem jelentkezik az élet.

Erről a számkivetetteknek sem való vidékről nem hinné az ember, hogy valóságos kincsesbánya. Halak ugyan nincsenek a Holt-tenger vizében, de értékes ipari sókat rejt magában, éspedig nagy mennyiségben. Ezeket különösen műtrágya gyártására lehet felhasználni, de a vegyi és hadi iparban, nevezetesen a mérges gázok gyártásánál is, nagy szerepet játszanak. Már a múlt század hetvenes éveiben rámutattak arra, hogy a németeknek a vegyi iparban elért eredményeit Anglia csak úgy ellensúlyozhatja,

ha a Holt-tengerben parlagon heverő kincseket birtokába veszi és felhasználja. Egy amerikai szakértő az itt kitermelhető sók értékét 300 milliárd angol fontra, azaz 6000 milliárd magyar pengőre becsülte. A vízben fekvő milliárdok kihasználásának gondolata valóságos versenyfutást idézett elő a nagytőkések között, akik a mandátumot gyakorló angolokat ostromolják a koncesszióért. Nem egy tőkés akadt, aki felfedezte, hogy ő tulajdonképpen cionista és megszerezte a palesztinai állampolgárságot; orosz, angol, amerikai és főleg zsidó tőkések tülekedtek egymással és utóbbiak, a zsidó nemzeti otthon előjogaira való hivatkozással, a kitermelési engedélyeket meg is szerezték. A munka már megkezdődött és nagyon valószínű, hogy a Holt-tenger partján nemsokára a sókat kitermelő munkások telepei fognak állni. Az is lehetséges, hogy a jövő háborújában „eredeti szentföldi gyártmányú” mérges gázok is fognak szerepelni. . . Azoknak a munkásoknak sorsát, akiket balsorsuk ide sodor, csak sajnálni tudja, aki megfordult ezen a boldogtalan vidéken.

EREC JISZRÁEL

Aki ismerős a Szentföld történetével és nyitott szemmel figyeli meg a mostani viszonyokat s megr hallgatja az itt élő emberek véleményét is mindarról, amit emberemlékezet óta a „palesztinai kérdés” gyűjtőnév alá szoktak foglalni, önmagától rájön arra, hogy 19 évszázad óta ez a föld olyan törekvések ütközőpontja, amelyeknek nagyrésze szentnek alig nevezhető. A palesztinai kérdés, az összes keleti kérdések legrégebbike, valóságos labirintus. Vallási oldala a három felekezetet, a keresztényeket, mohamedánokat és zsidókat érdekli; gazdasági és egyéb vonatkozásai a nemzeteknek egymás közötti versenyzéséből és a zsidó nemzeti otthon palesztinai megoldásának erőszakolásából származnak. Az összes érdekelteket kielégítő megoldást ma is hiába keresik a kérdéssel foglalkozó diplomaták.

Róma annak idején a hódító fegyverzetében jött ide és kardjával hódította meg az országot; a keresztes hadjáratok mögött gazdasági ambíciók is rejtőztek s így azt lehet mondani, hogy a középkor a kereskedelmi behatolás időszaka volt. A modern időkben a Törökországtól kicsikart kapitulációkkal és engedményekkel kuruzsolták a bonyolult kérdést, amelynek minden oldala iránt türelmet tanúsított a török uralom. Nem zavarta az itt élő felekezetek

szabad vallásgyakorlatát, abba sem szólt bele, hogy Palesztinának bármely fajhoz tartozó lakói milyen foglalkozást űzhetnek. Ezért nem alaptalanul mondják, hogy az Ottoman uralom időszaka volt a legcsendesebb a Szentföld történetében. A törökök nyugodtan nézték, hogy a zsidók Zion pusztulását siratják, hogy a keresztények, katolikusok, orthodoxok, görögök vagy koptok a Szent Sírhez zarándokolnak és az igazhitűek Allaht imádják abban a mecsetben, amely egykor Salamon, később a templáriusok temploma volt s ahol még most is áll az Ábrahám áldozatára emlékeztető szikladarab. A zarándokok jövedelmet jelentettek a török kormánynak és ezért csak arra vigyázott, hogy ezek lehetőleg minél kevésbé zavarják egymást.

Minden idegen lépten-nyomon tapasztalja, hogy a mostani állapot, a brit mandátum sem hozta meg a régen keresett megoldást, bár az angolok, akik mint mandatárius hatalom a szent helyekért felelősek, a legnagyobb jóakarattal igyekeznek a mandátumból folyó kötelességeiket teljesíteni és a kultuszok szabadságát biztosítani. Rögtön a világháború után elhatározták egy vegyes bizottság felállítását a vallási kérdések tanulmányozására, de ez a bizottság annyi különféle érdekkal, annyi akadállyal került szembe, hogy eddig semmiféle megnyugtató eredményt nem tudott elérni, tehát a vallási kérdések megoldatlansága a régi maradt. A szent helyek kérdésében a Vatikán hallatja szavát, a Coenaculum ügyében Olaszország, a Sírátófalért muzulmánok és zsidók veszekszenek. Palesztina, különösen pedig

Jeruzsálem jelentősége a mohamedán világban, a régi török birodalom összeomlása után bontakozott ki, amikor az izlám elvesztette természetes központját. Ezt a jeruzsálemi főmufti arra használta fel, hogy Palesztinát fejlessze az izlám központjává. Az izlám vezető embereinek gyűléseit és tanácskozásait nagyrészt Jeruzsálemben tartják és ez a város ma már szinte nagyobb szerepet játszik a muzulmán világban, mint a szent Mekka.

Senkit sem lepett meg tehát, hogy a bizottság minden igyekezete megfeneklett a vallási kérdések labirintusának már a kapuja előtt, mert a szent helyek emberemlékezet óta vitatott ügyének bárminő megoldása, ha ez az egyik felekezet javára történik, a többiek ellenzését váltja ki. Azt a bonyolult jogi helyzetet, amely a századok folyamán a különféle szultáni firmánok, a Porta és a hatalmak, valamint a pápa között kötött szerződések alapján keletkezett, egyoldalúan megbolygatni és bárkinek előnyére elintézni valóban megoldhatatlan feladatnak látszik. Az is megnehezíti a keresztény világ által annyira óhajtott megoldást, hogy ezek a látszólag csak vallási ügyek számtalan, más természetű kérdéssel állanak összefüggésben, mert csaknem minden vallási jellegű koncesszió, vagy privilégium mögött egyéb természetű érdekek sorakoznak fel. Hiszen az európaiak itt nemcsak templomokat, kolostorokat és iskolákat építettek, hanem bankokat és üzemeket is alapítottak. Félistennek kell lennie annak, aki ebben a káoszban, az egymást gáncsoló engedmények, előjogok zűrzavarában rendet tudna teremteni. Anglia

is csak úgy tartja fenn a rendet, hogy akár fegyverrel is megakadályozza a fajok és felekezetek nyílt összeütközését.

Palesztina őslakosságának közvéleménye szerint a brit mandátum más tekintetben sem hozott lényeges könnyebbülést, mert a mostani helyzet nem számol minden tekintetben az itt lakó népek mindegyikének érdekeivel, sem pedig a földrajzi és történelmi követelményekkel. Az arabok, többek között, azt is nehezményezik, hogy Transzjordánia név alatt nagy darabot hasítottak ki Palesztina testéből. Ez a terület csaknem olyan nagy, mint a mai Magyarország fele és 300 ezer lakosa van. Arab-zsidó egyenetlenségek, az arab nacionalizmus ébredése teszik izzóvá az itteni légkört, az angol mandátum pedig lábhozott fegyverrel néz szembe azzal a rémmel, amely Damaszkusból — az ébredő arab nacionalizmus alakjában — löveli villámain Bagdad, Mekka és Észak-afrika felé, egészen a Perzsa-öböl és az Atlanti Óceánig. Érdekes és sokatmondó többeknek az a véleménye, hogy az apátia, amellyel a törökök kormányozták ezt az országot, az itt élő fajok és felekezetek szempontjából nézve, nem ártott senkinek, csak maguknak a törököknek. Az Omár-mecset és a Szent Sír temploma gyönyörűen megfértek egymás mellett és a szakadár felekezetek sem voltak hangsabbak, mint most; nem szúrt szemet senkinek az a néhány zsidó mintagazdaság sem, amely a zsidó kapitalisták szubvencióiból keletkezett.

Ha a törökök idejében az ország helyzete nem is volt rózsás, legalább békesség volt, mondják a pa-

lesztinai arabok, akik különben elismerik az angolok kultúr munkáját. 1890-ben még országút sem volt Palesztinában, mert a Jaffából Jeruzsálembe vezető országutat, amelyet a zarándokok használtak, a törökök annyira elhanyagolták, hogy nevét sem érdekelte meg. A Palesztinából Arábiába vezető, stratégiai országutat csak 1900-ban csinálták; a kezdetben csak 87 kilométer hosszú, a franciák által üzemben tartott vasutat pedig 1892-ben nyitották meg. A helyi viszonyoknak teljesen megfelelő, mostani úthálózat csak az angol okkupáció alatt épült. Mint minden gyarmaton és idegen mandátum alatt álló területen, itt is azt fájlatják a bennszülöttek, hogy az idegenek befektetései nemcsak az ország lakosainak, hanem az európaiak érdekeit is szolgálják. Szó sincs róla, Nagybritannia érdeklődése Palesztina iránt nem csupán érzelmi szempontokon alapul.

Anglia útja Indiába a világ egyik legnagyobb petróleumvidékén, Mosszulon át vezet. Ennek birtokáért már a világháború előtt is tombolt a harc, amikor az Anglo-Persian Oil Company és a szintén angol vezetés alatt álló Turkish Oil Company a gazdag petróleumterületek kitermelési jogát lefoglalták. A török birodalom romjain keletkezett iraki, palesztinai és transzjordániai angol mandátumok csak a koronát tették rá arra a sikeres gazdasági előnyomulásra, amelyet Anglia, a petróleumforrások birtokáért, ezen a vidéken már régóta és szívósan folytatott. A háború előtt a petróleumot a Perzsából kikötőin keresztül szállították el, most pedig Haifa palesztinai kikötőn keresztül, annak a cső-

vezetéknek, a híres „pipe-line”-nek segítségével, amelyet az angolok a petróleummezőktől vezettek le Palesztina tengerpartjáig. Ez a vezeték tízmillió font sterlingbe került, 1150 kilométer hosszú és javarészt a sivatagon halad át. A csővonalak Mosszul petróleumvidékének Kirbuk nevű városától indulnak ki. Az Eufrát-folyó partján fekvő Haditha város mellett a vezeték csőhálózata két részre oszlik: az angol vonal egyenesen tovább halad Haifáig, a francia vonal pedig Homsz város érintésével a szíriai Tripolisz (Tarabulus) kikötőig. A nemrég elkészült csőhálózat Tripolisz, különösen pedig Haifa kikötőjének fontosságát megtízszerezte. A Haifában létesített finomító tankokból indul el a mosszuli petróleummezők kincse, amelynek minden cseppje — Clemenceau híres mondása szerint — ugyanannyi csepp vért megér — az angol világbirodalom minden tája felé. Arról is van már szó, hogy Haifát, a csővezeték védelmére, hadikikötővé építik ki és a máltai angol flottának egy részét ide helyezik át. . .

A túlóvatos Anglia számol Egyiptom teljes függetlenségének lehetőségével is. Ezért szüksége van egy másik szárazföldi és légi tartalék-útra, mint a Gibraltár—Malta—Cyprus víziút folytatására, a legközelebbre India felé Baghdadon át, a Perzsa-öböl irányában. Egyelőre az India felé Palesztinán át vezető szárazföldi útnak nincsen túlságosan nagy jelentősége, mert az utas- és áruforgalom csaknem teljesen a Szuézi-csatornán át bonyolódik le. De az arab Ibn Szaud király, a sivatag Napóleonja, szereplésének utolsó évtizedében bebizonyította azt, hogy a pán-

arab mozgalom, amely az angol világbirodalom fő-
 ütőerének, a Szuezi-csatornának is mindkét oldalán
 érezte hatását, olyan kiszámíthatatlan, mint a ho-
 mokvihar a sivatagban: senki sem tudja, mikor és
 honnan jön és hol áll meg. Az útnak India felé a
 szárazföldön is szabadnak kell lennie és angol ellen-
 őrzés alatt állania. A világháborúnak Előázsiában,
 nevezetesen Palesztinában és Mezopotámiában lefolyt
 angol-török harcai tehát egy nagy célkitűzésekkel
 megindult gyarmatháborúnak tekinthetők. Az angol
 diplomácia ügyességére és az arabok egyszerű ész-
 járására vall, hogy ezek az utóbbiak nem vették ide-
 jekorán észre azt, miszerint ezt a háborút csak az
 egyéb célok leplezésére öltöztették egy XX. század-
 beli, modern kereszties hadjárat mezébe.

Palesztina lakossága a világháború előtt körül-
 belül 735 ezer lélekre rúgott. Ennek egy része nomád
 beduin, a túlnyomó többség muzulmán arab, az el-
 enyésző kisebbség zsidó. A zsidók száma mindössze
 66 ezer volt és ebből 51 ezer a városokban, a többi a
 falvakban helyezkedett el. A törökök keveset törőd-
 tek azzal, hogy 1870 után, Rothschild báró támoga-
 tásával mintegy 15 ezer zsidó vándorolt be, mert ez
 a kis szám akkor még nem jelenthette a zsidókérdés-
 nek bevonulását Palesztinába. Az Ottoman birodal-
 om szemet hunyt a zsidóknak Izrael országának fel-
 támasztására irányuló igyekezete felett is. Láthatóan
 nem vette tudomásul, hogy Oliphant 1879-ben meg-
 nyerte a terv számára több hatalom hozzájárulását,
 sem pedig azt, hogy Herzl Tivadar az 1897-i bázeli
 zsidó világkongresszuson már nyíltan adta ki a jel-

szót: Palesztina a zsidóké! Csak akkor ébredt fel, amikor Balfour — aki bizonyára tisztában volt azzal, hogy a cionizmus nem a zsidók összeségének álma és a zömnek eszében sincsen a világ minden részében elfoglalt előnyös helyzetéről lemondani és erejét Palesztinában összpontosítani, vagyis inkább lokalizálni — hajlandó volt a zsidóság cionista töredékének kívánságait teljesíteni, a Palesztinával összefüggő brit érdekek teljes megóvása mellett. Balfour nyugodtan jelenthette ki 1917-ben Rothschildnak, hogy a zsidó nemzeti otthon ábrándja, Anglia égisze alatt, beteljesedik. Hosszú politikai előkészítés után 1922-ben tényleg Anglia kapta meg a népszövetségi mandátumot, amely uralmát megbecsülhetetlen gazdasági és politikai értékű területek fölött biztosítja, a zsidók egy töredékének pedig azt, hogy angol védelem alatt élhet és élvezhet gazdasági előnyöket abban az országban, ahol brit és cionista érdekek találkoznak.

Az angol mandátum alatt a zsidók Palesztinában olyan befolyáshoz jutottak, amilyennel azelőtt sohasem rendelkeztek: nyelvük egyenrangú az arabbal és angollal, szervezeteik urai az ország jövedelmi forrásai tekintélyes részének, a zsidó bevándorlás pedig egyáltalán lehetetlen volna az angol katonaság jelenléte nélkül. A Siratófal ügye csak szikra volt az arab-zsidó ellentétek kirobbantására, a tulajdonképeni ok a zsidók számbeli és gazdasági gyarapodása. A sok közül gyakran hallottam azt a panaszt, hogy Tel Aviv cionista központnak teljesen zsidó és termeléssel alig foglalkozó, városi lakosságát lehetetlen

eltartani anélkül, hogy az arabokat meg ne fosszák azoktól a jövedelmi forrásoktól, amelyek eddig megélhetésük alapját képezték. Az arabság pedig azt kívánja, hogy az ország az maradjon, ami volt, azaz lényegében és jellegében arab. összeköttetésben áll a Kelet muzulmán szervezeteivel és mint megmozdulásai mutatják, nem adta fel a reményt, hogy ezt az arab és mohamedán jelleget megmentheti. Vannak arabok, akik itt valami semleges, nemzetközi kormányzatot szeretnének látni, ha már a kilátásba helyezett, független arab államot nem állították fel. Ez a terv azonban aligha valósítható meg, mert akkor Anglia nem használhatná Palesztinát, mint kaput, Mezopotámia és India felé. Ezzel szemben a brit mandátum alatt álló cionista állam fenntartása nem ellenkezik az angol érdekekkel és a zsidó Sir Herbert Sámuel kinevezése első palesztinai főbiztossá meggyőzhette az arabokat arról, hogy a cionista terjeszkedéssel szemben, a mandátumban foglalt kötelezettségeken túlmenően, különösebb védelemre alig számíthatnak; de rájöhettek arra is, hogy a török-szíriai és arab-egyiptomi muzulmán óceánban nem azért létesítettek francia és brit mandátum alatt álló ütközőállamokat, hogy istápolják az arab önállósági álmok teljesülését.

Nem egy, hitelesnek tekinthető cionista kijelentés hangzott el, amely megkönnyítette az arabok ráébredését a valóságra. A legmeggyőződéseesebb cionisták sem kívánják a politikailag teljesen független zsidó Palesztinát, hanem olyan államot akarnak, amelyben a zsidóknak megvan a garantált szabadal-

muk arra, hogy senkitől és semmitől sem zavarva, nyugodtan élhessenek és dolgozhassanak. A cionisták oxfordi kongresszusán is az a nézet alakult ki, hogy ebben az arab óceánban, csupa ellenségtől körülvéve, a független zsidó állam nem maradhat fenn saját erejéből. A cionisták tehát valami ázsiai Svájcra gondolnak, ahol telepeseik a többi fajokkal békében élhetnek, angol védelem alatt. Az ő szempontjukból nézve, a gondolat elég kényelmes, mert a nemzeti otthon védelméről másnak kell gondoskodnia. Ez a kötelezettség különben is le van fektetve a sèvres-i békeszerződésben. Ez és a mandátumnak San Remóban megállapított pontjai kimondják, hogy a mandatárius hatalomnak kötelessége az országban olyan politikai, közigazgatási és gazdasági állapotot teremtenie, amelyek a zsidók autonóm életének kifejlődését biztosítják, a lakosság többi rétegei jogainak csorbítása nélkül. Azonban ez a svájci idill, a békés együttélés az arabok beleegyezése nélkül nehezen képzelhető el, mint az időnként fellángoló mozgalmak mutatják.

Van az országnak az angolok által kidolgozott alkotmánya is, amely az itteni brit főbiztosnak nagyon széles hatáskört biztosít. Különben nagyon hasonlít az angol gyarmatok számára készült alkotmányok szövegéhez. Huszonhét fejezetből áll, tartalmazza Palesztina általános beosztását, a zsidó nemzeti otthonra, a szent helyek ügyének tanulmányozására rendelt bizottság feladataira és Transzjordánia igazgatására vonatkozó pontokat. A zsidó nemzeti otthont illető pont alapján alakult meg a Jewish

Agency azzal a céllal, hogy a cionista település irányítása és előmozdítása érdekében együttműködjenk Palesztina kormányával. A 27. paragrafusban tartalmazott megszorítások miatt Palesztina még nem rendelkezik az önálló állami élet összes attribútumaival. Az angolok feladata nem látszik könnyűnek és kényelmesnek, mert mint a legtöbb muzulmán alattvalót számoló gyarmatbirodalom közegének, a brit főbiztosnak nagy tapintatot és éleslátást igénylő feladatot kell teljesítenie a különféle helyi érdekek útvesztőjében. Ha a félreismerhetetlenül támadó jellegű arab megmozdulások indokolják, a mandatárius hatalom erélyesen és határozottan, saját katonasága és tengerészeié igénybevételével vágja el a gordiusi csomót. Palesztinának ugyanis saját fegyveres ereje alig van. Mindössze 1—2 ezer főnyi, katonailag szervezett, részben angol tiszték parancsnoksága alatt álló rendőr- és határőrcsapattal rendelkezik. Ez a kis számú haderő elég arra, hogy a belső rendészeti szolgálatot ellássa, de hivatása nem is az, hogy a fajok és érdekek egyensúlyát biztosítsa.

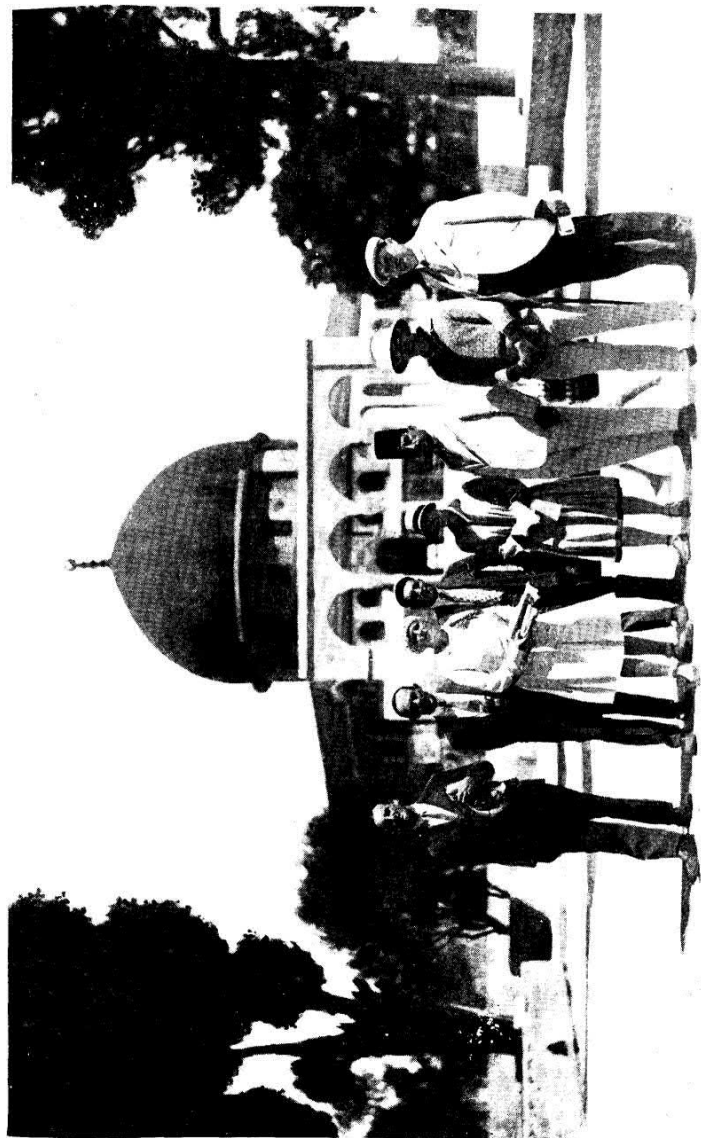
TEL AVIV, A CIONISTÁK FŐVÁROSA

Amikor a nagy cionista álmodozó, Herzl Tivadar 1902-ben „Altneuland” című regényét megírta, az ebben a könyvben Palesztináról festett képet talán még a legmerészebb képzelőtehetséggel megáldott cionisták is utópiának tartották. Ki hitte volna azt, hogy 20—30 év múlva ez az ország valóban az lesz, aminek ő megálmodta: zsidó nemzeti otthon egy haladó szellemmel átítatott, modern országban, ahol a sivatag helyén művelt földek, a tengerpart homokján nagy forgalmú, élénk kikötővárosok keletkeznek. Ki gondolt volna arra, hogy ezt a hajdan annyira elhanyagolt török tartományt néhány évtized múlva gyorsgőzösök és léghajójáratok kötik majd össze távoli világrészekkel s hogy az álmosan bóbiskoló Jaffa apatikus keleti csendjét egy mellette keletkező, nyugati város zsibongó életének lármája zavarja meg?

Az eddig látott kősvatag és a kavicsos, alig művelhető földek után valóban üdítő látványt nyújt a jaffai rónaság. Ezt a jó benyomást csak fokozza az, hogy az országút is pompás palesztinai utam végállomásai, Tel Aviv és Jaffa felé. A Sáron völgyének végtelen rónaságain mindenütt szépen művelt földek, kertek és gyümölcsösök zöldjén pihen meg a folytonos szürkeségbe már belefáradt szem. Ezen a Palesztinában paradicsominak mondható területen

vannak szétszórva a cionista telepések birtokai. A cionisták pionírmunkája iránt ébredező bámulatomat azzal a száraz megjegyzéssel hűti le ezt a bámulatot egyáltalán nem osztó kísérem, hogy ez a föld zöld és termékeny volt, sőt művelés alatt állott a cionista települések előtt is, szóval még mielőtt a cionista nemzeti alap, a Jewish National Fund az első parcellát megvásárolta volna. Erre az érdekes felvilágosításra bizonyos sejtelmek ébredtek bennem és ezek határozottabb körvonalakat vettek fel, amikor a távcsővel is keresett cionista szántóvetőt vagy szőlőművet a Sáron völgyében sem lehetett felfedezni. Majd talán a központban találkozunk ezzel a típussal, mert hiszen lehetséges, hogy ma, vásár napja lévén, a cionista farmerek a városban értékesítik a termést és ismét az arab maradt idehaza dolgozni, mint aki kevésbé ért az értékesítéshez.

Közben több községen áthaladva, benéztünk az Omajádok dinasztiája által alapított és a keresztes hadjáratok idején nagy szerepet vitt Ramleh mezővárosba, ahol Napóleon serege táborozott a mamelukok ellen viselt háborúja idején. Ennek a városkának főbb látnivalói a Mohamed-en-Nasir mameluk szultán által a XIV. században építtetett Dzsámi-el-Abjad, az úgynevezett Fehér Mecset, azután a ferencesrendi templom és kolostor. Ezt az utóbbit Fülöp burgundi herceg ajándékozta a szerzeteseknek. A klostrom helyén állott Jézus titkos tanítványának, Józsefnek háza. Azután az ótestamentumban Lódd néven említett, ma Lydda vagy arabul Ludd nevű helységet érintettük, az Alliance Israelite segítségével betelepí-

Jeruzsálem. Omár kaliifa mecsetje.

A Jordán folyó.

A Holt Tenger partján.

tett Sáron síkság közepén. Ez a falu a római időkben Diospolis néven létezett és Szent Péter egyik csodás gyógyítása révén vált nevezetessé.

Aki az újságokból értesült a palesztinai telepések sikerkoronázta tevékenységéről és elismeréssel adózott a semmi akadálytól vissza nem riadó cionista szívósság iránt, Tel Aviv városát, az új nemzeti otthon központját, amelynek szorgalmas lakói egészen Bécsig szállítják a narancsot, salátát, zöldborsót és hízott libát, olyasféle helynek képzelte el, mint Mezőkövesd vagy Balmazújváros. Képzeteiben, a fehérre-meszelt bogárhátú házak mögött, feltűrt ingvállú zsidó menyecskéket láthatott, amint a patakban tilolják a kendert. Érthető érdeklődéssel vártam magam is a furcsa, eddig sohasem látott genre-képeket. Mert valahogy azt képzeltem, hogy a határban lobogó gatyás, volt biztosítási ügynökök és ószeresek dalolva pengetik a kaszát, az őshaza hívó szózatának ellenállani nem tudó, őstermelőnek átnyergelt textilesek a gulya méla kolompszava mellett, fokokra támaszkodva szemlélik a délibábot, varkocsba font hajú, szemérmes szüzek, lesütött szemekkel lépegetve, viszik az ebédet a határban robotoló tatának és rokonszenves, göndör fiúcskák és leánykák, tevéháton nyargalászva, őrzik a csermely partján legelésző, Bécsnek hizlalandó tradicionális libákat.

Ilyen elképzelések után nagy meglepetés várt rám a cionista telepések fővárosában. Falusi idillről szó sincsen. Tel Aviv teljesen modern város, bogárhátú házak helyett balkonos palotákkal, összkomfortos lakásokkal. Tele van bolttal, kávéházzal, export-

import üzletekkel, bankkal, ügynökséggel és minden egyéb intézménnyel, amire az új és teljesen modern alapokra fektetett farmerállam legfőbb gócpontjának szüksége van. A szembetűnő külső körülményekből azonnal sejteni lehet, hogy Tel Aviv lakóinak sokkal jobban megy a sora, mint Palesztina arab őslakóinak, pedig ezek már jóval előbb kezdtek földmíveléssel foglalkozni. Ez a város is gyorsabban fejlődött, mint az arab Nablusz vagy Jericho. 1906-ban csak 3000 lakosa volt, most pedig vagy százezer. A terézvárosi tájak romantikája váltakozik benne a körüli kávéházak derűs nyugalmaival és Jaroslau gettójának ószövetségi hangulataival. Nagyon érdekes tanulmány ez az amerikai tempóban fejlődő cionista város, ahol a tudomány is megtalálta méltó hajlékát, a város jellegéhez és jelentőségéhez méltó egyetemben. Ezen különben nincsen semmi csodálkoznivaló, mert olyan nagykulturájú államokban, mint Dánia és Hollandia, diplomás ifjak ezerszámra fogják meg az eke szarvát vagy termelnek sajtot. Nem meglepő tehát, hogy a farmersarjadék itt először lektorál, vagy elvégzi a rabbiképzőt, esetleg a mezőgazdasági szakiskolát, mert Tel Avivban, többek között, ilyen is akad.

Még az sem különösebb meglepetés, hogy a hirtelen kiterelvényesedett város lakosainak tekintélyes része a boltokban és bankokban, ügynökségekben úzi előbbi foglalkozását, mert hiszen Dániában sem mindenki fej tehenet és Hollandiában sem termel minden ember tulipánt. De az már gondolkozásra készíti a cionizmussal rokonszenvező idegent is, hogy a

város lakosságának nem lekicsinylendő hányada — nemcsak este, hanem a nap bármely szakában — a kávéházakban tereferél, kártyázik vagy kibicel, sőt a gyönyörű strandra is jut belőle elég. Ennek közönsége nem sokban különbözik a mi pesti strandjainkétól. Divatosan manikűrözött és festett körmű farmerhölgyek pihenik ki a Földközi-tenger fővenyén a tyúkültetés és kertgazdálkodás fáradalmait, kövér farmermamák napkúráznak és kellemesen gömbölyű kispapák taták, akiket valahol a cséplőgép mellett sejtettünk, a strand homokjában kifeszített ernyők árnyékában hasalva, olvassák az újságot és szívják a púpos szivart. Ennek az életképnek láttára észébe jut az embernek egy lelkes és jóhiszemű cionista ábrándozó, Joachim Prinz költői mondása: ” . . . Palesztina nem lehet a kényelmeskedők hazája . . . Elegünk van a szatócsokból és csereberélőkből. Föld kell nekünk, mezőknek, barázdáknak illata, szabad tér, ahol mély lélegzetet vehessünk . . . ”

Pedig ezek a strandoló cionisták nem igen mező- és barázdaszagúak. Állandó ellenzékem, a cionizmustól kevéssé elragadtatott arab kísérom a furcsa genrekép láttára cinikusan csak annyit jegyez meg, hogy íme, ezeket a cionistákat sem sokáig tudta magához láncolni a szántóvető életének csendes romantikája. Szó ami szó, ezeknek bizony nincsen kimondottan őstermelő kinézésük és az is igaz, hogy ezért az életképért nem igen érdemes Palesztináig elfáradni, mert sokkal közelebb és sokkal olcsóbban, akár egy szakaszjegyéért is meg lehetett volna látni. Hiába, egy keleti utazás manapság csupa csalódást hoz: Sztam-

búiban már nincsenek igazi török basák és Palesztinában is csak hosszas keresgélés után láthatja meg az ember a főattrakciót, a mezei munkát végző cionistát. Már végigautóztunk az egész Palesztinán, kezdve az északi csücskétől, csaknem egészen a délig és ezzel az érdekes típussal mindezideig nem találkoztunk.

Az arab kísérobén volt annyi tárgyilagosság és igazságszeretet, hogy nem tagadta le az olyan farmok létezését, ahol tényleg maguk a cionista telepések is dolgoznak. Jaffa környékén több nagyon szép, modern és egészségesen szellős farmházat mutatott meg, de nem mulasztotta el sokatmondóan rámutatni arra a tényre, hogy ezek a farmházak főleg narancsültetvények között vannak. Ezzel azt akarta kidomborítani, hogy a cionista farmerek a földművelésnek ama ága iránt éreznek különösebb hajlamot, amely a legkevesebb testi munkával jár, szóval a gyümölcstermeléshez. A narancsfarmok azonban igen szépek, az éghajlat és a talaj a cionistáknak nagyon kedvez s így érthető, hogy a jaffai narancs, amely azelőtt csaknem ismeretlen cikk volt a külföldi piacokon, ma erős versenytársa a spanyol, olasz és görög narancsnak. Ezek a narancsfarmok tényleg a virágzás magas fokát érték el. Maguk a cionista földművesek, ezek a vékonypénzű, cvikkeres emberek inkább bócherek vagy talmudisták, mint földtúró parasztok benyomását keltik.

Egyszerű turistáknak benyomásokat tartalmazó útinaplói rendszerint nem tartanak igényt arra, hogy mélyenszántó tanulmánynak tartsák őket. De még

az is, aki útinaplót ír, az önbírálat köteles mértékének betartása mellett számol be benyomásairól és igyekszik olyan adatokat beszerezni, amelyek benyomásai helyességét igazolják, esetleg cáfolják. Sok fáradtságos utánjárással iparkodik saját megfigyeléseit és a kapott adatokat ellenőrizni, nehogy mondanivalója az egyoldalú beállítás látszatát nyerje. Kétségtelenül erősen anticionista beállítású vezetőmnek és azoknak az araboknak keserű kifakadásait hallva, akikkel utam palesztinai szakasza alatt beszélgetésbe kerülhettem, de a teljesen semleges, a cionizmussal szemben sem pro, sem kontra véleményt nem nyilvánító, a palesztinai állapotokkal nagyon ismerős, művelt és szavahihető embereknek kérdéseimre adott helyzetrajzainak hatása alatt is, állandóan arra törekedtem, hogy belelássak a zsidó-arab ellentétek lényegébe. Miért foglalnak el az arabok olyan erősen ellenzéki álláspontot a cionizmussal szemben, holott a zsidó bevándorlásból az országra nézve nagy előnyök is származnak, olyan előnyök, amelyeket még a rövid látogatásra idejövő idegen is észrevesz?

Mint a derült égből lecsapó villám, úgy érte az arabokat a Balfour-deklaráció. Ebből megtudták azt, hogy a háború alatt nekik kilátásba helyezett arab állam álmát eltemethetik és Palesztina sorsának intézésében döntő szóhoz jut az a törpe kisebbség, amely mögött egy kimeríthetetlen eszközökkel rendelkező világhatalom áll. Eleinte fűhöz-fához kapkodtak, 1922-ben még a Szentszék is nyújtott át érdekükben memorandumot a Népszövetséghez és követelte a palesztinai zsidó bevándorlás által teremtett új hely-

zet visszásságainak rendezését, hangsúlyozva azt, hogy a zsidók túlsúlyának kedvezés súlyosan érinti a többi felekezetek szerzett jogait. A konzervatív angol sajtó is felemelte szavát az ellen, hogy a sokmillió mohamedán felett uralkodó Anglia túlságosan exponálja magát a cionista államért és kihívja a muzulmán világ gyűlöletét. Végül a palesztinai katolikusok is tiltakoztak a cionista állam megvalósítása ellen és mindent megtettek azért, hogy a szentföldi mandátumot ne a protestáns Anglia, hanem valamelyik katolikus állam, lehetőleg Olaszország kapja meg. Csak nemrég jutott nyilvánosságra az is, hogy a mostani belga uralkodó elődje Belgium számára igényelte a palesztinai mandátumot. Mercier bíboros-érsek királya megbízásából tárgyalt Clémenceauval, aki a tervhez hozzá is járult. Mindez Palesztina sorsának eldöntésénél keveset számított, mert ezt végül mégiscsak a cionisták kívánságai és a Haifában végződő petróleumvezetékekkel összefüggő és más koloniális érdekek döntötték el.

A nagy tőkével és a modern technika összes eszközeivel folytatott gyarmatosítás nagyon hasonlít ahhoz, amit az amerikaiak például Kubában folytatnak, azzal a különbséggel, hogy a Kubában terjeszkedő amerikai farmerek nem vesznek igénybe olyan eszközöket, mint a tömeges bevándorlás első éveiben a Palesztinába bevándorló cionisták némelyike, azaz nem folyamodnak, a földszerzés megkönnyítésére, a kommunista agitációhoz. Palesztinában akadtak olyanok, akik a nincstelen arabok között a kommunista tanokat hirdették. Az ismert recept szerint

így akarták szembeállítani az arab zsellért földesurával, azzal számolva, hogy ez a mozgalom legalábbis a földek olcsóbbodását vonja majd maga után. A nincstelen cionistáknak ez a töredéke erősen kommunista ízű kisgazdapártot alapított és ez sok esetben ki is kaparta a gesztenyét a tagjai számára. A Jewish National Fund az eleinte nagyon megijedt arab földesuraktól olcsón szedte össze a birtokokat és adta át az új gazdáknak, akik azokból, a rendelkezésükre bocsátott pénzzel és részben arab munkaerővel, mintagazdaságokat és farmokat csináltak. Az arab munkaerő kiadós igénybevételét maguk a vezető cionisták kifogásolták, közöttük az 1929-i zürichi kongresszuson felszólalt cionista, dr. Weizmann is, aki a további birtokvásárlásokat a cionizmus szempontjából nem pártolta, mert ezek latifundiumok alapítására vezetnek, ahol nemzsidó munkaerőket foglalkoztatnak.

Anyagi és technikai alsóbbrendűségük az arabokat az elé a választás elé állítja, hogy vagy behódnak és zselléreké válnak, vagy kivándorolnak, vagy pedig fegyverrel számolnak le a jövevényekkel. Egyelőre igyekeznek megállani a helyüket, de a jelek szerint ezt a versenyt, ha a régi és kezdetleges termelési módszerüket fel is adják és meg is barátkoznak a modern földműveléssel, tőke hiányában alig bírhatják. A zsidók, akik az arabokat alsóbbrendű lényeknek tartják, azt szeretnék legjobban, ha ezek a szomszédos Transzjordániába vándorolnának ki s ha tehetnék, a lázongó elemeket ki is üznék. De ezek a kivándorlás gondolatát nem is mérlegelték, viszont

meggyőződhetnek arról, hogy a kérdés erőszakos megoldásának esélyei számukra nem kecsegtetők. A mandatárius hatalmat is ostromolják, vessen véget a további cionista terjeszkedésnek, míg a másik oldalon a cionisták követelik a védelmet, a sèvres-i békeszerződésben és az angol mandátum szövegében meghatározott jogaik alapján. Azzal érvelnek, hogy miután a zsidóság de facto itt van és megél, nem helytálló az angolok érvelése, amely szerint az ország nem tudja eltartani őket.

Azok a pénzmágnások, akik a bevándorlás fokozására nagy anyagi áldozatokat hoztak, aligha gondoltak és gondolnak arra, hogy az egész zsidóságot át lehessen telepíteni Palesztinába. De arra a kérdésre, hogy mit fognak tenni a cionisták az arabok megnyugtására vagy mozgalmaik leszerelésére, a cionista végrehajtóbizottság igazgatója adta ezt a választ: „Meg fogjuk tízszerezni a cionista telepek számát!” Minden jel arra vall tehát, hogy ennek a kérdésnek az arabok számára is elfogadható rendezése alig remélhető, annál kevésbbé, mert az arab munkások védelmére alakult, de nagyon gyenge eredményeket felmutató arab szakszervezetek csaknem tehetetlenek a zsidó munkásszervezetekkel szemben. Ezek azt követelik, hogy az ültetvényeken többé ne is alkalmazzanak arab munkást, sőt annak ellenére, hogy az arab munkaerő igénybevétele elleni izgatás Palesztinában törvénybe ütköző cselekedetnek számít, fegyveres őrsegeket is állítottak fel az arab munkások felvételének megakadályozására. A jövő dönti el, hogy Anglia az itteni 325 ezer zsidó

érdekei miatt elhanyagolható mennyiségként kezeli-e azt a hátrányt, amely abból származhatik, hogy nemcsak az itteni arabság, hanem Ázsia 30 millió arabjának hangulata is ellene fordul.

Jellemzőek a cionizmusnak az arab versenyt igen megnehezítő gazdasági felkészültségére a következő, az egész világ sajtójában megtárgyalt és Palesztinában is közismert adatok. 1920-ban a cionista világgyűlés, a palesztinai telepítések céljaira, a földkerekség összes zsidóira 2 5 millió font sterling hozzájárulást rótt ki. Később, amint Palesztinában a dolgok várakozáson felül könnyen mentek, ezt az összeget a karlsbadi konferencián már félmillió fontra csökkentették, de eddig mégis csaknem 7 millió fontot gyűjtöttek össze a zsidóság különféle szervei. Ehhez a tekintélyes összeghez hozzájön még az állami hozzájárulás utak, kikötők, kórházak és iskolák építésére, valamint a palesztinai angol-zsidó társaság, a báró Rothschild által alapított településeket igazgató intézmény hozzájárulása is. Az a tőke is tesz ki valamicskét, amit a bevándorlási statisztika által mint „kapitalista” kimutatott 18 ezer zsidó hozott magával. A településeket előmozdító bankok is kölcsönöztek az évek folyamán közel egy millió font sterlinget. Ezekből az ajándékozott, gyűjtött és a bevándorolt cionisták zsebében érkező pénzekből — a legújabb kimutatások szerint — eddig körülbelül öt millió fontot fektettek be a telepítésekbe, a palesztinai forgótőke pedig négy millió fontot tesz ki. Érdekes, hogy a pénz nagyobb része Amerikából származik, pedig onnan alig érkezett cionista beván-

dorló. Jobb elhelyezkedés reményében galíciái, ukrán, orosz és romániai, főleg nincstelen zsidók kötöttek ki nagy számban a jaffai mólón, a palesztinai fehér terrornak nevezett arab megmozdulások ellenére.

Nagyon valószínű, hogy sem a települések céljaira befektetett összegek nagyságára, sem pedig a cionisták eddigi térhódítására vonatkozó adatok nem teljesen pontosak. Ilyenekkel csak a beavatottak szolgálhatnának. Az angol kormány 1933-i hivatalos jelentése 1,110.000 dunam-ra becsüli a cionista földtulajdont. A bevándorlók ezrei eleinte mint kis vityillók bérlői és mint albérlők, túlszűfolt tömegszállásokon és nyomortanyákon laktak, ma pedig háztulajdonosok és birtokosok. Példás szerveztségüknek köszönhetik, hogy a pénz körforgásából az arab napszámosnak kifizetett pénz is visszakerül hozzájuk, mert a nagy- és kiskereskedelem csaknem teljesen az ő kezeik között van.

Minden kezdet nehéz és ezért a befektetett összegekkel eddig még sehogysem áll arányban a cionista farmok jövedelmezősége, jöllehet a pénz egy része adomány, amit nem is kell visszafizetni, sőt a Keren Heyessod (Jewish National Fund) befolyása folytán a hatóságok a kiszemelt földek megvásárlását is megkönnyítik. Ez, a világ minden részében képviselőket tartó, százmilliók költségvetéssel dolgozó szervezet, ha a szakértők a befektetett tőkék hozamát csekélynek is mondják, mégis nagy eredményekkel dicsekedhetik. Mellékes, hogy a munkaerő zsidó volt-e vagy arab, tény az, hogy a farmokban eddig

félmillió fát ültettek el, a palesztinai zsidóság egy év alatt 150 ezer esetben nyújtott betegápolási segílyt, megszervezte az anya- és csecsemővédelmet, erőteljesen működő, 40 ezer tagot számoló munkásszervezeteket és egyéb jóléti intézményeket is létesített, mint amilyenek a kórházak, klinikák és ambulanciák sűrű hálózata és a munkások kiképzésével és elhelyezésével foglalkozó műhelyek és munkahivatalok. Ilyen intézményekről ez az ország azelőtt nem is hallott.

De a főcél, a zsidó népnek az ősfoglalkozáshoz, a földműveléshez való visszavezetése, a statisztika szerint, nem akar úgy sikerülni, ahogyan a cionista központ megálmodta. 1919-ben még csak 2618, 1925-ben már 36.017 zsidó vándorolt be, 1932-ben az összes zsidóság száma már 175 ezerre, az angoloknak Palesztina 1934. évi közigazgatásáról a népszövegséghez tett jelentése szerint pedig már 325 ezerre szökött fel. Ebből a számból csak 65 ezer a mezőgazdasági lakosság, míg a zöm Tel Aviv, Jeruzsálem, Haifa, Tibériás és a többi város kereskedelmére, iparára, telekközvetítésre és más merkantil foglalkozásokra vetette magát, vagy a körülbelül 3000, 16 ezer munkást foglalkoztató zsidó ipari üzemben helyezkedett el. A bizonytalan számú mezőgazdasági telepen élő 65 ezer, őstermelőként szereplő zsidó között talán 20 ezer lehet a munkabíró férfi, a többi nő, gyerek és aggastyán. A munkabírók számában úgy a munkások, mint a munkaadók benne vannak.

A múlt esztendő rekordévnek számít a cionista

bevándorlás történetében, mert 11 országból több, mint 42 ezer zsidó érkezett Palesztinába. Németországból 8497, Ausztriából 720 zsidó vándorolt az őshazába, míg Magyarország csak az érdekes kimutató vége felé (21 állam között a 16. helyen) szerepel 194 zsidóval. A legális úton Palesztinába bejutott 42 ezer bevándorlón kívül persze sokezer csempeszikon került ide.

Mindig a Jewish National Fund az, aki a tokét adja a befektetéshez, a birtok, a farmház, az instrukció megszerzéséhez, kutak építéséhez és így tovább. A szervezet családonként 1200 angol font, azaz ke-
reken 25 ezer magyar pengőt irányoz elő erre a célra. Az utolsó angol hivatalos jelentés szerint 1933-ban a Jewish Agency 93 ezer fontot folyósított a mezőgazdasági üzemeknek. De az elért eredmények a cionista végrehajtóbizottság szerint sem kielégítők. Palesztinában mosolyra fakasztó dolgokat beszélnek arról, hogy a cionista pionírok milyen dilettáns hozzáértéssel kezelik a birtokokat és a termelési eredmények milyen soványak, bár a telepések, egymás segítésére, korporatív, sőt csaknem kommunista jellegű szervezetekbe, szövetkezetekbe tömörülnek. Például az igen jelentékeny narancstermés csomagolását és beládázását is szövetkezeti alapon végzik. Tíz és egynehány év tapasztalatai után, a cionisták hivatott vezetői mégis bíznak embereik szorgalmában és remélik, hogy szívóosságuk, agrárismereteik és tapasztalataik folytonos gyarapodása idővel mégis meghozza a várt eredményeket.

Bár kisebb-nagyobb cionista csoportok folyton

érkeznek Palesztina partjaira, van már zsidó visszavándorlás is. Különösen a városok zsidó polgársága érzi, hogy a krízis ezt a földet sem kerülte el s hogy a nemzeti szervezetek minden célszerű intézkedései ellenére sem találta meg Palesztinában mindazt, amit remélt és keresett. Az ország területének mintegy 25 százaléka alkalmas a földművelésre és ennek a területnek a javát már lefoglalták, de egyelőre még az arabok is itt vannak. Kereskedő, közvetítő, ügynök szintén több van a kelleténél. A túlhajtott bevándorlás munkanélküliséget szült és Palesztina, amely vérmes számítások szerint egymillió zsidót bír eltartani, bizony nehezen tudja táplálni 2000 év múltán visszaszivárgó fiainak mostani számát is. A mintaszerűen működő zsidó szervezetek a munkanélküliek ezreit tartják nyilván és segítézik, ami azonban arra vall, hogy a telepek és farmok számának a megtízszerezése csak a nagyon távoli jövőben valósulhat meg. A Balfour-deklaráció óta Palesztina partjain kikötött, több mint kétszázezer reménybeli farmer közül nem kevesebb, mint 27 ezer búcsúzott el ismét az őshazától és költözött vissza előbbi lakóhelyére. Például 1928-ban, a statisztikai kimutatások szerint, olyan kedvezőtlen volt a helyzet, hogy csak 2071 zsidó bevándorló érkezett, de 2168 fordított hátat az országnak. Az utóbbi években ismét megdagadt a bevándorlók száma, sőt annyira felszökött, hogy az angol hatóságok időnként kénytelenek a bevándorlást erősen megszorító intézkedéseket tenni. A jeruzsálemi Központi Zsidó Iroda minden tiltakozása ellenére, évente szigorúan megszabják a ki-

adandó bevándorlási engedélyek számát és előírják azt az összeget, amelyet minden bevándorló cionistának fel kell mutatnia, mielőtt kiköthetne az ígéret Földjén. Ez az iparosoknál 200—250, azoknál pedig, akik földműveléssel kívánnak foglalkozni, 1000 font körül mozog, tehát eléggé tekintélyes összeg. Persze igen gyakran előfordul, hogy pénztelen bevándorolni akarók mint turisták szivárognak be az országba és ott is ragadnak.

Többször feltettem azoknak az araboknak, zsidóknak és itt élő idegeneknek, akikkel utam alatt a sors összehozott, azt a kérdést, mi a véleményük a cionista állam jövőjéről. A zsidók válaszai sem vallottak túlságos optimizmusra. Az arabok feleleteiből pedig csak azt hámozhattam ki, hogy a közelmúlt véres eseményei, ha egy ideig nem is ismétlődhetnek meg az angol haderő jelenléte miatt, egyáltalán nem képeznek még lezárt fejezetet. Az itteni európaiak pedig meglehetősen pesszimisták a cionizmus palesztinai jövőjét illetően. Utalnak a megdönthetetlen statisztikai adatokra, amelyek az ország csekély felvőképességét igazolják és szerintük a cionizmus minden igyekezete, hogy Palesztinába törekvő zsidótömegeket ne csak toborozzon, hanem azokat minden nehézségen át is segítse, meddő buzgalom.

Az eddigi sikerek és az angol mandátum helyzetének szilárdsága, a palesztinai európaiak szerint, arra engednek következtetni, hogy Anglia maradéktalanul elérte itteni céljait, a zsidóság pedig, ha nem is a zsidó nemzeti otthon teljes megvalósítását, annyit minden esetre elért, hogy Palesztina erőforrá-

sainak igen tekintélyes részét megszerezte. Az arab őslakosság jövő sorsát illetőleg pedig elég az afrikai, nemrég még független arab államok sorsára utalni, amelynek végső állomása az európaiaktól való teljes függőség és a lassú elnemzetietlenedés.

Elsétálgatva Tel Aviv utcáin, a nálunk is megszokott típusok között olyat is fedeztem fel, amit máshol nem láttam: a zsidó rendőrt. Ezt a ritkaságot is csak itt, Tel Avivban lehet megtalálni, mert Palesztina többi városaiban a rendőrök nem zsidók. Tel Aviv autonóm város, egész tisztviselői kara zsidókból áll. Az ügyeket 41 tagból álló városi tanács intézi. Az angolok az ügyvitelbe nem is szólnak bele, csak akkor vonultatják fel páncélautóikat és repülőgépeiket, ha ezt az intézkedést az arabok támadó viselkedése indokolttá teszi.

Benyomásaimat Tel Aviv egy strandkávéházának terraszán beszélgettem meg búcsúzni készülő derék vezetőmmel, aki oly hüen kalauzolt át a Szentföld és Szíria oly sok új és érdekes dolgot nyújtó vidékein. Beszélgetés közben azon töprengök, hogy a négy világrész különféle országaiban tett utazásaim közben vajjon hol is láttam a palesztinaihoz hasonló, igen figyelemreméltó munkabeosztást, amely szerint az egyik munkatárs a napon izzad, a másik pedig főként a boltokban hűsöl vagy a strandon fagyaltotzik, Sydney és Baltimore újságolvasó közönsége pedig csodálkozással olvassa a cionista propagandának az itteni telepések küzdelmes, de sikerkoronázta tevékenységéről szóló híreit.

Tűnődéseimet magyarul, de azzal a bizonyos,

félreismerhetetlen hanghordozással kiejtett szavak zavarták meg. A pénztár mellett ülő hölgy és a főpincér beszéltek meg holmi üzleti ügyeket és ez a magyarul folytatott beszélgetés meggyőzhetett arról, hogy a cionista telepések között olyanok is vannak, akik Magyarországból szakadtak ide. Néhány perc múlva pedig egy göndörfürtű leányka toppant elém egy nagy persellyel és négy-öt nyelven, végül magyarul is felszólított, hogy adakozzam, nem ugyan az itteni gazdakör, hanem a Chevra Kadisa javára. Miután ez a kiadási tétel palesztinai költségvetésében nem szerepelt, a kedves leányka hiába pazarolta rám legszebb mosolyát. Ezzel a jelenettel alighanem okozati összefüggésben állott az a nem is annyira szépnek, mint inkább fölényesnek nevezhető mosoly, amelynek kíséretében Zoltán, a főúr, három üveg sörért jóindulatúan csak hét német márkát, ami pedig Palesztinában is 9 pengő nyolcvanat jelent, számított fel — borralaló nélkül.

A Tel Aviv mellett elterülő arab város, Jaffa is sokkal élénkebb azóta, hogy Palesztina, függetlenül a cionizmustól és a zsidó nemzeti otthontól, erős fellendülésben van és nemcsak a zsidó bevándorlásra gyakorol vonzóerőt, hanem a nagy haifai kikötő megnyitása, a többi kikötő fejlesztése, a mosszuli „pipe line” üzembehelyezése más, nemzsidó tőkések, vállalkozók és exportőrök figyelmét is felkeltette. Nagy szerencséje ennek az országnak, hogy az angol és cionista érdekek itt ugyanazon a földrajzi ponton találkoztak. Ez a körülmény nagyban hozzájárul a palesztinai zsidók ama reményének fokozásához,

hogy ha egyszer a brit mandátum meg is szűnik, Palesztina virágzó zsidó állammá válhatik anélkül is, hogy cionista lakosai legnagyobb részének vissza kellene térnie az ótestamentum egyszerű pásztori életéhez.

Már harmadszor bődül el a jaffai mólón a gőzcsónak szirénája, hogy összeszedje a távoli országok felé útrakészen pöfékelő nagy hajó utasait. Még egyszer melegen megszorítom arab kísérőm és vezetőm barna kezét s utolsóknak ugrom be a már induló csónakba. Bármennyi csalódás ért is a Közeli Keleten, nehéz elválni ettől a misztikus, szomorú földtől, ahol évezredek óta a legszélsőségesebb ellentétek ádáz küzdelme folyik; Törökországtól, a köves Szíriától s a Jézus életével s halálával megszentelt földdarabtól, ahol most Dávid felkelő csillagának ragyogásába sápad bele a kopár arab hegyek és pusztaságok felett lebegő félhold.

Mint a csónak felett keringő sirályok, úgy röppennek szét gondolataim a félhold földjének varázslatos tájai felé s megpihennek úti emlékeim minden stációjánál — elbúcsúzni. Látom az aranykupolás Sztambul minaréin a megreformált müezzint, amint kockás micisapkában kiáltja le az utcára Allah dicséretét, amely oly keveset ér, ha nincs, aki meghallgassa . . . Látom Ejub szent ciprusai alatt a mozlímok mohos sírköveit és hallom a halálangyal Jezrafii szárnyzuhogását, aki mintha menekülne, a turbános, bogláros és lófarkas romantikával együtt abból az

országból, ahol már anakronizmusnak tartják a der-
visek és müezzinek énekét, mint az ősök színes jel-
mezét és görbe handzsárjait. Megjelennek előttem a
cyprusi és rhodoszi lovagvárok büszke katolikus
héroszai, gondolatban végigsuhanok mégegyszer Da-
maszkusz haldokló Ezeregyéjszakájának rejtelmes
sikátorain, ahol még hisznek — ki tudja, meddig?
— a Tubafa árnyas lombjai alatt, az Alsiráth hídján
túl elterülő, búbájos hurikkal népes mozlim para-
dicsom boldogságában. Oly nehéz az Ezeregyéjszaka
álmaitól elszakadni. . . Nehéz elválni attól, amit már
nem fogunk viszontlátni soha többé, hiszen aki látó
szemekkel járt itt, annak éreznie, tudnia kell, hogy
a Közeli Kelet régi bája és varázsa, régi roman-
tikája foszladozik s nemsokára eltűnik, visszahoz-
hatatlanul.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
MEGYERY ELLA ELŐSZAVA.....	5
ELSŐ RÉSZ: TÖRÖK FÖLDÖN	
Át a Dardanellákon.....	9
Galata és Péra.....	11
A hervadó Sztambul.....	33
Ejub, a halottak városa.....	65
A Boszporuszon.....	73
Szmirna	79
MÁSODIK RÉSZ: RHODOSZ ÉS CYPRUS	
A keresztes lovagok városa.....	97
Cyprus szigetén.....	111
HARMADIK RÉSZ: SZÍRIÁN KERESZTÜL	
Át a Libanonon.....	121
A Napisten templomában	127
Damaszkusz.....	135
A Nyugat bevonul Szíriába.....	149
NEGYEDIK RÉSZ: VÉGIG A SZENTFÖLDÖN	
Damaszkusztól Jeruzsálemig.....	167
A Szent Város és környéke.....	183
Erec Jiszáel.....	211
Tel Aviv, a cionisták fővárosa.....	223